

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
Факультет соціології і права
Кафедра теорії та практики управління**

«На правах рукопису»
УДК _____

«До захисту допущено»

В. о. завідувача кафедри

_____ С.А. Чукут
(підпис)

«10» грудня 2018 р.

**Автореферат
магістерської дисертації
на здобуття ступеня магістра**

зі спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування

на тему: «Удосконалення державної політики запобігання соціальному сирітству в Україні»

Виконала: студентка 6 курсу, групи АМз-71мп

Юсан Олена Миколаївна

_____
(підпис)

Науковий керівник доцент кафедри теорії та практики управління, к. ф. н. Акімова О.А.

_____
(підпис)

Рецензент доцент кафедри соціології,
к.ф.н. Пиголенко І.В.

_____
(підпис)

Київ – 2018 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ.....	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА У КОНТЕКСТІ ДЕІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ.....	10
1.1. Сутність проблематики соціального сирітства та її сучасний стан в Україні.....	10
1.2. Деінституалізація, як фактор подолання соціального сирітства в Україні.....	25
1.3. Державна політика в сфері запобігання соціальному сирітству в Україні.....	34
Висновки до Розділу 1.....	41
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ТА ПРАКТИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ОПІКИ	42
2.1. Аналіз сучасної міжнародної практики трансформації системи опіки зادля додання соціального сирітства.....	42
2.2. Аналіз державної політики в системі опіки дітей-сиріт в Австрії.....	46
2.3. Аналіз державної політики в системі опіки дітей-сиріт в Болгарії та Польщі.....	56
Висновки до Розділу 2.....	96
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА КОМПЛЕКСНОЇ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ ДЕІНСТИТУАЛІЗАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ДОДАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА УКРАЇНІ.....	97
3.1. Механізм сучасного державного управління профілактикою соціального сирітства в Україні.....	97
3.2. Шляхи удосконалення державної політики додання соціального сирітства в Україні із врахуванням контексту деінституалізації.....	113
3.3. Проектна пропозиція комплексної інтеграційної деінституалізаційної	

моделі запобігання соціальному сирітству в Україні.....	117
Висновки до Розділу 3.....	123
ВИСНОВКИ.....	124
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	127
ДОДАТКИ	141

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю пошуку нових підходів до вирішення проблеми адаптаційного удосконалення існуючих управлінських механізмів державної політики з подолання соціального сирітства в Україні у контексті деінституалізації.

Забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також дітей, що опинилися у складних життєвих обставинах та у групі ризику соціального осиротіння, є важливим компонентом процесу формування й реалізації державної політики в Україні. Питання захисту такої категорії дітей, належить, в першу чергу, сфері державного управління, як важливій складовій державної політики, де б враховувалися інтереси таких дітей та визначалися шляхи вдосконалення системи соціального захисту цих категорій.

В сучасному розумінні діти виступають специфічною соціально-демографічною групою населення та мають вікові, психологічні й соціальні особливості, які необхідно враховувати у процесі формування та реалізації державної політики у сфері охорони дитинства в Україні.

В процесі формування та реалізації державної політики у сфері запобігання соціальному сирітству на управлінському рівні необхідно враховувати, що діти мають значні потенціальні можливості, а це зумовлює неприпустимість недооцінки ролі та місця дитинства в державотворчих процесах.

Виховання і захист підростаючого покоління завжди є і будуть актуальним напрямком державної політики, адже діти – гарант самозбереження й поступу нації.

Отже, вкладаючи ресурси безпосередньо в дитинство, держава не тільки забезпечує подальшу стабільність, а й готує майбутніх громадян з активною життєвою позицією, здатних брати активну участь в управлінні державними і суспільними справами, впевнено йти курсом розвитку, орієнтуючись на високі виважені рішення.

Зважаючи на вищевикладене, соціальний захист прав дитини та дитячого благополуччя в державі постає необхідною умовою для подальшого становлення підростаючого молодого покоління в суспільстві, створення умов для його гармонійного розвитку, особливо зважаючи на те, що в країні щорічно збільшується кількість дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей, що опинилися в складних життєвих обставинах.

Стан наукової розробленості проблеми. Оцінка сучасного стану дослідження проблеми державного управління запобіганням соціальному осиротінню, у контексті деінституалізації здійснюється на основі аналізу вітчизняної і зарубіжної наукової літератури, із зазначенням провідних напрямів, наукових робіт учених і спеціалістів предметних галузей, що стосуються теми дослідження. Зазначеній проблематиці присвячена досить велика кількість наукових праць як вітчизняних, так і закордонних науковців, серед яких варто відзначити:

- Л. Ф. Кривачука, який висвітив розуміння дитини як об'єкта державної політики у сфері охорони дитинства в Україні. Зокрема в його роботі розглянуто теоретичні та нормативно-правові засади визначення об'єкта державної політики у сфері охорони дитинства;
- О. М. Василенко, Р. В. Трояна, які описали сучасні нормативно-правові засади державної політики з питань захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування .

Зокрема, названі науковці вказали на необхідність вирішення проблематики забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у процесі формування й реалізації державної політики запобігання соціальному сирітству, яка, в першу чергу, враховувала б інтереси такої категорії дітей та визначила шляхи вдосконалення системи соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей, що опинилися у складних життєвих обставинах.

Крім вище зазначених науковців, даною проблематикою серед вітчизняних дослідників займалися: С. Багрич, О. Балакірєва, В. Бульба, Л. Волинець, О. Кулініч, С. Ничипоренко, В. Сичова, В. Скуратівський та ін., серед закордонних дослідників можна назвати такі імена: А. Баттерфілд, І Гофман, Ф. Кауфман та ін..

Незважаючи на різноплановість досліджень, присвячених проблемі захисту дітей і дитинства, недостатньо вивченими залишаються організаційно-правові складові процесу реалізації державної політики з питань захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та тих, що опинилися у складних життєвих обставинах як на державному рівні (органами виконавчої влади), так і на місцевому – органами місцевого самоврядування, опіки та піклування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Магістерську дисертацію виконано на кафедрі теорії та практики правління факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» в межах виконання ініціативної науково-дослідної роботи «Трансформація системи публічного управління України в умовах реалізації цілей сталого розвитку» № 0118U100522.

Метою роботи є теоретичне і науково-методичне обґрунтування підходів до удосконалення механізмів державного управління в сфері запобігання соціальному сирітству. Виконання поставленої мети передбачає вирішення наступного ряду завдань, а саме:

- дослідити теоретичні засади державного управління в сфері запобігання соціальному сирітству у контексті деінституалізації;
- узагальнити та дослідити кращий міжнародний досвід трансформації системи опіки та забезпечення права дитини на сімейне виховання з метою впровадження його в Україні;
- з'ясувати особливості механізму державного управління в сфері запобігання соціальному сирітству в Україні;

- дослідити комплексну деінституалізаційну модель державного управління, яка є важливим компонентом процесу формування й реалізації державної політики запобігання соціальному сирітству в Україні;

- з'ясувати шляхи удосконалення державної політики по запобіганню соціальному сирітству в Україні та захисту прав та інтересів дитини, що опинилася в групі ризику соціального осиротіння у контексті деінституалізації.

Об'єктом дослідження є державне управління профілактикою соціального сирітства.

Предметом дослідження є шляхи удосконалення механізму державного управління профілактикою соціального сирітства в Україні.

Методологія та методи дослідження. У процесі дослідження даної теми були використані загальнонаукові та спеціальні методи, що дозволили всебічно вивчити теоретичні основи та практично розглянути профілактику соціального сирітства в Україні.

Для досягнення поставленої мети в роботі використовувалися наступні методи: аналізу і синтезу, порівняння – для дослідження сучасного стану державного управління в сфері захисту прав та інтересів дитини, що опинилася в групі ризику соціального осиротіння у контексті деінституалізації, зарубіжного досвіду щодо державного управління цими сферами; систематизації – для уточнення понятійного апарату державної політики у сфері державного регулювання у сфері захисту прав та інтересів дитини, що опинилася в групі ризику соціального осиротіння у контексті деінституалізації, емпіричного дослідження (спостереження, порівняння та вимірювання) – для розробки практичних рекомендацій щодо визначення напрямків удосконалення механізмів державного управління у сфері запобігання соціального сирітства; статистичний – для дослідження статистики в рамках державного управління сферою профілактики соціального сирітства за допомогою яких визначена проблематика розглядається на структурному рівні.

Наукова новизна дослідження полягає у наступному:

- дістали подальшого розвитку теоретичні засади державного управління профілактикою соціального сирітства у контексті деінституалізації;
- дістала подальшого розвитку характеристика проблемних сфер державного управління у сфері запобігання соціальному сирітству в Україні;
- обґрунтовані особливості механізмів державного управління у сфері запобігання соціальному сирітству;
- обґрунтовано доцільність та актуальність переходу до деінституалізаційної моделі реформування системи догляду за дітьми, як фактора подолання соціального сирітства в Україні;
- обґрунтовано доцільність формування єдиної системи державного управління щодо запобігання соціальному сирітству на основі впровадження комплексної деінституалізаційної моделі, як важливої складової державної політики в сфері захисту прав та інтересів дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування та дитини, що опинилася в складних життєвих обставинах, у контексті деінституалізації в Україні.

Практичне значення отриманих результатів полягає у вивченні особливостей деінституалізації, як фактора подолання соціального сирітства в Україні.

Запропонована модель удосконалення державного управління у сфері запобігання соціального сирітства у контексті деінституалізації в Україні, яка дозволить адаптувати систему захисту прав соціальних сиріт до вимог сучасності.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження оприлюднені на:

1. Юсан О.М. Засади державного управління в сфері запобігання соціальному сирітству в Україні. / О.М. Юсан // Матеріали IV Науково –практичній конференції : «Сучасні тенденції розвитку науки» (м. Чернівці. 21- 22 грудня 2018.) Тези прийняті до друку.

2. Юсан О.М. Засади державного управління в сфері запобігання соціальному сирітству в Україні. / О.М. Юсан // Міжнародна науково – практична конференція : «Проблеми реалізації і захисту прав людини в світлі Загальної декларації прав людини» (м. Львів. 14 грудня 2018. Тези прийняті до друку)
3. Юсан О.М. Участь у науково – практичній конференції «Сімейні форми виховання: сучасні тенденції та перспективи розвитку»(м. Київ 28 – 29 вересня 2017.) Виступ у якості представника кращої практики у сфері виховання в ДБСТ та участь у брифінгу без друкування тез.

Структура та обсяг дисертації. Магістерська дисертація складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків та рекомендацій, списку використаних джерел та 5 додатків. Загальний обсяг роботи становить 127 сторінок, в тому числі список використаних джерел на 14 сторінках, що містить 119 найменувань, та 5 додатків на 23сторінках.

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ЮНІСЕФ – спеціалізована структура ООН захисту прав дітей

ДБСТ – дитячий будинок сімейного типу

ПС – прийомна сім'я

АТО – антитерористична операція (на сході України)

ПДІ – показник деінституалізації дітей сиріт

НУО – неурядова організація

ЄС – європейський союз

ООН – організація об'єднаних націй

НГО – неурядова громадська організація

НКО – неурядові некомерційні організації

НПЗД – національна програма по захисту дітей (Болгарія)

МСД – медико-соціальний будинок

МТСП – міністерство праці та соціальної політики (Болгарія)

АСП – агентство соціальної допомоги (Болгарія)

ОП – оперативні програми (структурних фондів)

ЦСП – центр соціальної підтримки (Польща)

ДМСГД – будинок медико-соціальної опіки

ДДМУ (ДДУІ) заклади для дітей з затримкою психічного розвитку, дітей з інвалідністю

ЦПСТ – центр проживання сімейного типу

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ СОЦІАЛЬНОМУ СИРІТСТВУ У КОНТЕКСТІ ДЕІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ

1.1. Сутність проблематики соціального сирітства та її сучасний стан в Україні

Для будь-якого суспільства характерним є те, що зі зниженням потенціалу загальнолюдських і духовних цінностей, в ньому активно проявляється феномен розвитку соціального сирітства: зростає кількість дітей, які опинилися у групі ризику соціального осиротіння або залишилися без батьківського піклування. [1.с160]

Безпосередньо станом на 2015-2018 рр. в українському суспільстві постали досить складні часи, для яких характерні різнобічні прояви підриву соціальних стандартів. Причинами таких тенденцій стали:

- суттєва різноаспектна нестабільність соціальної ситуації, або, інакше кажучи, в Україні має місце криза соціально-економічного буття, яка в свою чергу на факторіальному рівні пов'язана із зубожінням сімей (безробіття обох або одного з батьків, жебрацтво, тривала відсутність, розлучення батьків, відсутність постійного житла);
- різносторонній асоціальний спосіб життя батьків, різні види залежності, примушення дітей до жебракування, злочинні діяння батьків, різноманітні форми насильства, спрямовані на дітей, раннє або позашлюбне материнство;
- проявлення дисфункційності сім'ї – неповна, новоутворена, багатодітна, сім'я інвалідів; нездорова емоційна атмосфера в сім'ї, конфліктність її членів.

В свою чергу доцільно вказати, що вище зазначені фактори безпосередньо впливають на різноаспектність соціального буття сучасної української сім'ї і, як наслідок, на фундаментальному рівні виступають в ролі базису нестабільності, який веде до значної кількості негативних явищ, з яких найшвидше поширюється явище біологічного і соціального сирітства.

Як наслідок вищезазначеної тенденції в межах сім'ї формуються своєрідний світогляд, морально-естетичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтири дитини, тобто всі ті якості, які згодом становитимуть сутність її як особистості.

Теоретичне обґрунтування різноаспектності соціального сирітства в Україні досить детально висвітлена в роботах вітчизняних та закордонних науковців.

Перше дослідження соціального сирітства в Україні було здійснене в 1998 р. В аспектичних рамках проекту ЮНІСЕФ «Трансформація державної системи інститутів піклування про дитину в Україні». Авторський колектив у складі Л. Волинець, Н. Комарової, О. Антонової-Турченко, І. Іванової, І. Пеші у книзі «Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування» наводить таке визначення поняття «соціальні сироти»: - «це особлива соціально-демографічна група дітей, які внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин лишились сиротами при живих батьках». [2, с. 11].

В свою чергу варто зазначити, що до цієї ж групи вони зараховують безпритульних та бездоглядних дітей, тобто «дітей вулиці». Інші українські дослідники в тлумаченні цього ж терміна спираються на наведене визначення, доповнюючи або звужуючи окреслений перелік причин.

У ряді фахових наукових праць розуміння соціального сирітства розглядається із позиції розкриття розуміння того, що природним середовищем формування особистості є сім'я.

Формалізація причини виникнення соціального сирітства постає предметом досліджень у багатьох вітчизняних науковців, серед яких можна назвати І. Галатиря та Л. Кальченко [4.с.12].

Аналіз розуміння «соціального сирітства», як соціокультурного

феномена досить змістовно викладений у праці О.Коваленка.

Не враховуючи різноаспектність порушеної проблематики «соціального сирітства», досить багато вітчизняних дослідників розглядали дане поняття лише у вузькому колі розуміння певної проблематики, в яких базис питання соціального сирітства зводився до загальних проблем сучасної соціалізації суспільства. Таке бачення висвітлене в працях І. Осипової, Г. Шепелєвої та ін.

Натомість узагальнені проблематичні тенденції соціалізації молодого покоління досить фундаментально досліджені в роботах А. Капська, А. Мудрик, В. Нікітіна, І. Зверєва, Л. Коваль, Л. Мустаєва, Л. Оліференко, М. Галагузова, О. Безпалько, Ю. Василькова.

Прагматичні аспекти проблематики «соціального сирітства» зводяться до того, що в загальному науковому баченні саме «сім'я» виступає первинним осередком суспільства, джерелом емоційної підтримки, психологічного захисту, засобом збереження і передачі національно-культурних і загальнолюдських цінностей.

Водночас «сім'я» перебуває в центрі соціально-економічних процесів, які відбуваються у суспільстві.

Узагальнення концепційності базису сім'ї веде до безпосереднього усвідомлення розуміння її, як головної і природної системи соціального й біологічного захисту дитини, яка опинилася в кризовій ситуації. У зв'язку з чим з'явилося явище визнання суспільством сиротами дітей при живих батьках, яке отримало назву «соціальне сирітство».

Водночас варто зазначити, що нині серед науковців відсутнє єдине розуміння сутності цього поняття, немає спільного визначення сутності самої проблематики «соціального сирітства».

Узагальнена проблема «соціального сирітства» виявляє міжгалузевий характер. Для вище вказаної тенденції характерне те, що, крім державного управління, розуміння поняття «соціального сирітства» знаходиться на стику таких наук як соціологія, педагогіка, психологія.

Відповідно із позиції фундаменталізму у соціокультурному аспекті соціальне сирітство розглядається як явище, котре зумовлене соціально-економічними та культурно-ціннісними факторами, що створюють цілісну системну єдність.

В даному випадку варто зазначити, що саме фундаментальність та багатоаспектна база соціології висуває розуміння специфіки проблематики поняття «дитинства» як самостійної соціологічної науки котра, відповідно, дає змогу враховувати історичні, соціальні, культурні, економічні та психологічні фактори, що впливають на його поширення [5.с.10].

Безпосередньо у вітчизняній юриспруденції проблематика узагальненого розуміння «соціального сирітства» розглядається із позиції контекстного розуміння цілого комплексу причин, які, відповідно, охоплюють межі виникнення цього явища та специфіки формалізаційності його профілактики.

Узагальнене розуміння «соціального сирітства» у педагогіці зводиться до формування базисних засад відповідності контекстів вибору правильного стилю виховання дитини. У цьому контексті варто вказати на те, що вище зазначений стиль сам по собі не зводиться

– «до контролю за поведінкою та дозволям дитини, а полягає в її підтримці, збереженні внутрішнього духовного зв'язку дорослих із підлітком»; [3, с. 54].

У психології – в контексті запобігання деформації міжособистісних відносин дитини-сироти з людьми, які її оточують; у соціальній педагогіці – в контексті соціально-педагогічного аналізу явища сирітства, причин, які суттєво впливають на бездоглядність.

Також не менш важливу роль у розуміння визначеної проблематики займають історико-етнографічні дослідження, які в межах своєї специфіки присвячені «проблематиці соціального сирітства, які зробили істотний внесок у вивченні дитинства та дитячої бездоглядності, як самостійних явищ, зумовлених різноманітними суспільними та громадськими факторами» [3,

с. 55].

Історія розвитку порушеної проблематики, наочно демонструє те, що в усі часи сиротою вважали людину, яка залишилася без піклування, без засобів до існування, залежну, безрідну.

Зокрема «сиротами» називали і дітей, які залишилися без батьків або були покинуті ними, і старих, літніх людей, одиноких і покинутих напризволяще дітьми та родичами [6].

Наприкінці XIX ст. до категорії «сиріт», які претендували на державну допомогу, відносили: «круглих сиріт» – дітей, які втратили обох батьків унаслідок їх смерті; дітей «сірих» і «убогих» (інвалідів); позашлюбних дітей, матері яких потребували допомоги у вихованні дитини; тимчасово всіх малюків (законних не старше 10 місяців), матері яких через хворобу та відсутність власних коштів тимчасово вимушені були віддавати дитину; підкидьків, доставлених поліцією [17, с. 7].

У науковій практиці вживається термін «Сирота» – як дитина, яка тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням унаслідок втрати батьків, а також дитина, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишатися в сімейному оточенні та потребує захисту й допомоги з боку держави.

У науці виділяють два основних види сирітства:

- повне сирітство – діти стали сиротами у зв'язку із смертю або загибеллю батьків;

- соціальне сирітство – діти батьків, які не виконують своїх обов'язків з різних причин, саме такі діти складають одну з основних категорій серед неблагополучних дітей.

Сирітство – соціальне явище, що характеризує стан дитини, яка тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням в наслідок втрати батьків, а також дитини, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишитися в сімейному оточенні, потребує захисту чи допомоги з боку держави [10].

Згідно із поглядами О. Терновець: поняття «соціальне сирітство» – це комплексний соціальний феномен, який досліджують на міждисциплінарному рівні.

Безпосередньо вивчаючи проблематику «соціальне сирітство з позиції розуміння його, як соціально-педагогічної проблематики, науковці дійшли до висновку, що «соціальне сирітство» – це певний стан дитинства, який характеризується тим, що діти при живих батьках, незалежно від офіційно визнаного статусу сім'ї, живуть без необхідної опіки й виховання, без емоційної підтримки та участі з боку своєї родини» [20, с. 67].

Так, з точки зору соціальної педагогіки, можна зазначити, що “соціальні сироти” – це:

- діти, які не мають родин і залишилися без піклування батьків, у тому числі діти, батьки яких з різних причин відмовилися від них, або позбавлені батьківських прав та взяті на повне державне забезпечення;

- особлива соціально-демографічна група дітей віком від народження до 18 років, які залишилися без піклування батьків внаслідок соціально-економічних, моральних, психологічних і медичних причин.

“Соціальних сиріт” як особливу соціально-демографічну групу дітей, які формально мають батьків, але через соціальні, економічні, морально-психологічні та фізичні причини фактично позбавлені батьківського піклування, розглядають українські науковці Л. Артющкіна та А. Полянничко. До них належать бездоглядні і безпритульні діти, тобто “діти вулиці” [2, с. 6].

Як зазначає Г. Шепелева, соціальне сирітство є терміном соціальнопсихологічним і не має відповідного закріплення у праві, що стало причиною суттєвих розбіжностей в оцінці рівня поширеності цього явища. Неоднозначність розуміння цього поняття пов’язана передусім з тим, що воно узагальнює різноманітні аспекти становища дітей, які не можна ні з чим порівняти, що впливає на поглиблення непорозумінь, пов’язаних із сутнісним змістом поняття “соціальне сирітство” [12,с.98].

Вивчаючи соціальне сирітство як загрозливе явище сучасного

українського суспільства Л. Волинець та Т. Говорун сформулювали визначення поняття «Соціальне сирітство» як соціальне явище, яке обумовлене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків по відношенню до неповнолітньої дитини [2,с.34]

Зокрема, відповідно до поглядів Л. Волинець та Т. Говоруна «соціальні сироти» - це особлива соціально-демографічна група дітей, які внаслідок соціальних економічних та морально-психологічних причин лишились сиротами при живих батьках.

Відповідно до поглядів Л. Вейланде, визначення поняття «соціальне сирітство» можна трактувати, як «аномальне явище, результат соціальних потрясінь у житті суспільств, яке характеризується дефіцитом громадських та державних інститутів, які забезпечують дотримання основних прав та свобод дитини; явище, яке свідчить про кризу інституту сім'ї, негативний вплив соціуму на формування особистості в соціальному, моральному, інтелектуальному та фізичному плані» [13, с. 15].

Для ситуації в Україні щодо феномена соціального сирітства важливо те, що цінність дітей і материнства змінюється у середині самого суспільства. Якщо діти розглядаються виключно як джерело позитивних емоцій, то в цьому випадку дітей багато народжувати не потрібно: одна дитина, максимум – дві (бажано, різностатевих) можуть задовольнити емоційні потреби батьків. Питання про кількість дітей, необхідну для забезпечення максимально високого статусу і поваги, сильно залежить від норм соціального оточення. Якщо найбільшу вагу має утилітарний, економічний підхід до дітей, то в цьому випадку дітей потрібно багато, тому що вигода зростає з кожною новою дитиною. Враховуючи тенденції останніх років, можна припустити, що за ними ховаються не тільки економічні зміни, але й зміни в цінностях, які тягнуть за собою деградацію інституту материнства і ставлення до дітей. Зниження значимості дітей, пріоритет інших життєвих цінностей веде до вкорінення егоїстичного світогляду, поширенню соціального сирітства як прихованого, так і явного. Отже, соціальне

сирітство – інтегральне явище, що відображає різні прояви соціального неблагополуччя особистості дитини незалежно від його першопричини, природи і ступеня прояву. Дане явище сьогодні – результат нестабільності в суспільстві, екологічних катастроф і політичних криз, прогресуючих тенденцій руйнування моральних норм сім'ї, бездуховності, втрати життєво важливих людських цінностей. Усе вищезазначене призводить до накопичення в суспільстві агресії, духовної деградації та дегуманізації суспільства.

Узагальнену сутність поняття «соціального сирітства» можна трактувати, як особливий стан дитинства, зумовлений його місцем в умовах певної соціальної структури, у системі соціальних відносин суспільства, що розглядає всіх дітей, які залишилися без належної опіки та виховання, поза залежністю від соціального статусу батьків [11, с. 32].

Вище зазначене підтверджує той факт, що серед науковців відсутнє єдине розуміння сутності «соціального сирітства».

На жаль в Україні нині немає чіткого визначення «соціального сирітства» на законодавчому рівні.

Згідно закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [2], «дитина-сирота» – це дитина, в якій померли чи загинули батьки; діти, позбавлені батьківського піклування, це діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти.

Разом з тим Л. Кривачук [15] наголошує на відсутності визначення терміна «раннє соціальне сирітство», що, у свою чергу, ускладнює розробку механізмів запобігання ранньому соціальному сирітству та пропонує таке трактування цього терміна: «Раннє соціальне сирітство – це соціальне явище, яке визначається наявністю в суспільстві дітей віком від їх народження до 3 років, які позбавлені батьківського піклування із соціальних причин.

Натомість Л. Кривачук пропонує наступне трактування визначення поняття «соціальні сироти» – це діти, позбавлені батьківського піклування із соціальних причин, яким гарантовано особливий соціально-правовий захист держави та їх статус підтверджений документально.

Нагальна необхідність в особливому захисті такої дитини була передбачена ще в Женевській декларації прав дитини 1924 р.

Безпосередньо «Права дитини» – це певні можливості, що надаються дітям для того, щоб жити і дорослішати.

Ще в 60-ті роки ХХ століття В.Сухомлинським здійснено певний прорив у ставленні до дитини. Він проголосив дитину найвищою цінністю, підкреслив її унікальність і неповторність, запровадив у виховний процес сім'ї та школи такі поняття як честь, совість, гідність, відповідальність, свобода і та ін.

Враховуючи вищезазначене, доцільним буде таке визначення «соціального сирітства» - це порушення прав неповнолітньої дитини шляхом ухилення або відсторонення батьків від виконання батьківських обов'язків через втрату або зниження потенціалу загальнолюдських і духовних цінностей у родині та деформацію соціальних і моральних цінностей у суспільстві.

В даному баченні «Соціальні сироти» – це діти з гарантованим державою правом та найбільшою потребою мати сім'ю – батька й матір. Багато в чому подальша доля соціальних сиріт залежить від ставлення до цієї проблеми суспільства, і держави. [111]

Враховуючи сучасні міжнародні соціологічні тенденції, можна дійти

висновку, що у кожній цивілізованій державі турбота про знедолених дітей є головною моральною нормою. Незважаючи на реалізацію спеціальних урядових програм, багато громад у всьому світі занепокоєні загостренням соціальних та економічних проблем і націлені на їх вирішення.

Безпосередньо в руслі сучасного реформування на 2018р. в Україні «територіальна громада» та «органи місцевого самоврядування», що наближені до молоді, повинні особливим чином стимулювати її соціальну активність, створюючи педагогічні умови її ефективної соціалізації.

Саме в територіальній громаді відбувається просвіта молоді щодо:

- основ демократії;
- виховання активності й відповідальності;
- сприяння накопиченню практичного соціального досвіду;
- забезпечення участі молоді в прийнятті рішень на місцевому рівні вже в юному віці, а не через багато років;
- сприяння соціальній інтеграції; отримання умінь та навичок давати відповідь на вимоги сучасного суспільства;
- створення відповідного культурного середовища, в якому інтереси молоді поважають.

Основною функцією територіальної громади стосовно дітей та молоді є соціалізуюча: здійснення соціального захисту, залучення до соціальної участі в життєдіяльності суспільства, застосування соціального контролю, забезпечення взаємопідтримки.

Соціально-виховна сутність територіальної громади полягає в тому, що саме тут реалізуються всі найважливіші соціальні потреби особистості й інтегрується вплив зовнішніх чинників соціалізації: сім'ї, школи, групи однолітків, засобів масової комунікації, соціально-економічних умов, національної культури, через які, насамперед, усвідомлюється специфіка гендерних, вікових, національних, релігійних, політичних, економічних відносин у сім'ї та суспільстві. [21,с.122]

Найближче соціальне оточення сприяє оволодінню системою ціннісних

орієнтацій, засвоєнню соціокультурних знань, умінь, навичок, розуміння соціальних вимог, правил, формуванню власних очікувань від мікро- і мезосоціуму, навичок практичної життєдіяльності молоді в громаді.

Узагальнена ефективність соціалізації молоді залежить від узгодженості соціально-виховних впливів територіальної громади та прояву соціальної активності, відповідальності та ініціативи молоді в соціально-творчій діяльності за місцем проживання [18, с. 8–9].

Натомість із позиції наукового узагальненого бачення соціалізація особистості проходить у ситуації, коли вона має справу з великою кількістю обставин, які справляють на неї той чи інший вплив та вимагають від неї певної поведінки й активності.

Відповідно, вказані вище аспекти виступають «факторами соціалізації»: місцевість, тип поселення, засоби масової інформації, субкультура, умови середовища, території, на яких мешкають громадяни, соціальні інститути, що функціонують на цих територіях, сусідство, мікросоціум, виховна діяльність суспільства, громадських об'єднань, сім'ї, взаємодія школи і сім'ї, групи за інтересами, місця проживання.

Варто зазначити, що до факторів соціалізації відносимо і територіальну громаду, яка за своїми ознаками належить до мезофакторів соціалізації та входить у мезосистему, має соціальний контекст [20, с. 78].

В сучасному розумінні адміністративного управління особливого значення набуло поняття «територіальна громада» – це складна форма суспільної організації, група людей на визначеній території, яка має спільні ознаки: демографічні, територіальні, правові, політичні, економічні, професійні, мовні, релігійні тощо. Зважаючи на вище вказане, підкреслюється важливість розуміння засад «життєдіяльності людей», які завжди здійснюється на певній території, у певному місці проживання та виступають середовищем для прояву процесів їх життєдіяльності [22, с. 17].

Аналізуючи концепційні бачення розуміння сутності територіальної громади як основи місцевого самоврядування, вітчизняний науковець

О.Батанов зазначає, що «територіальна громада – це складна «кумулятивна» форма суспільної організації, сукупність людей асоційованих на публічних засадах у межах певної території та об'єднана різноплановими ознаками системного характеру (демографічний, територіальний, правовий, політичний, економічний, професійний, мовний, релігійний тощо)». [23, с. 160].

Активна громада має потужні громадські організації, які співпрацюють із державними установами та місцевою владою. Представники громади беруть участь у роботі різних громадських комітетів при державних організаціях (громадські комісії, батьківські комітети, асоціації місцевих жителів тощо). Ініціативні групи, що існують у такій громаді, та громадські лідери впливають на політику місцевих органів влади та діяльність державних організацій.

Порівняльний аналіз даних в цілому по влаштуванню дітей сиріт в Україні показує, що число дітей, які щороку отримують статус таких, що залишилися без піклування батьків, приблизно дорівнює числу дітей, які влаштовуються в сім'ї, що в результаті зберігає постійну чисельність контингенту дітей в установах за рахунок надходження нововиявлених.

Слід зазначити, що з 2009 р. відбувалось скорочення чисельності дітей цієї категорії завдяки активній соціальній політиці: роботі з сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах, з самотніми матерями, підтримці національного всиновлення тощо. Відбувалось певне зменшення чисельності таких дітей і в останні два роки, але в сучасній ситуації це – не результат ефективної діяльності держави, а наслідок скорочення території, яку вона контролює і де можливий облік цих дітей (рис. 1.1.).

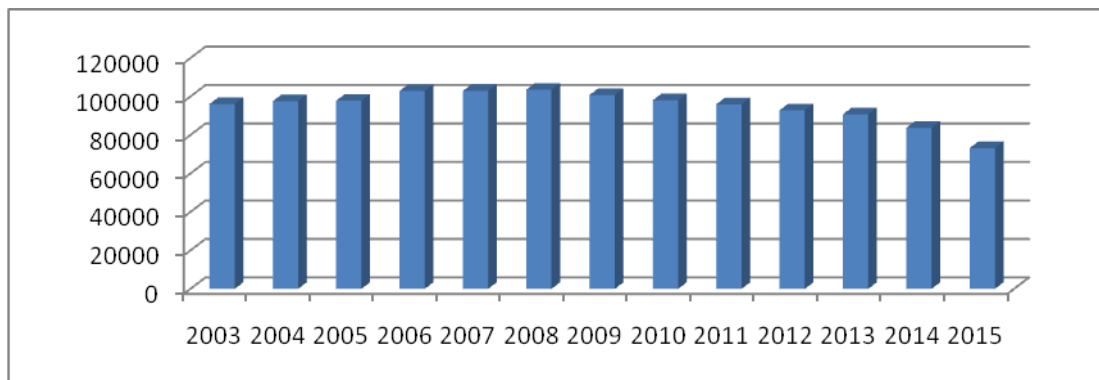

Рис. 1.1 Чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні у 2003-2015 рр. (на кінець року), осіб

Проблема соціального сирітства, бездоглядності частини дітей може бути вирішена лише у контексті загального соціально-економічного та демографічного оздоровлення українського суспільства, покращення економічної ситуації, подолання таких соціальних патологій як алкоголізм, наркоманія, насильство. Проте активна політика держави та громадських організацій щодо запобігання цьому явищу може дати позитивні результати.

Згідночинного законодавства, виявлені бездоглядні та безпритульні діти (залишені без батьківського піклування або які перебувають у складних життєвих обставинах) можуть бути влаштовані у притулки для дітей (далі – Притулки) чи центри соціально-психологічної реабілітації дітей (далі – Центри). Відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», типових положень, затверджених постановами Кабінету Міністрів України, а саме: «Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей» від 09.06.1997 р. № 565 та «Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей» від 28.01.2004 р. № 87. Притулки та Центри є закладами соціального захисту, де надається комплексна соціальна, психологічна, педагогічна, медична, правова та інші види допомоги.[25]

У 2015 р. найбільше притулків для дітей функціонувало в Одеській області (4 притулки – 374 вихованців). У 2009 р. найвищі показники були в Одеській (13 закладів – 1756 вихованців), Донецькій (12 закладів – 2378

вихованців), Дніпропетровській (10 закладів – 1360 вихованців) областях. Кількість Притулків зменшується (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Притулки для дітей

Роки	Кількість	У них місць	Кількість вихованців, протягом року
2009	90	3875	14 242
2012	66	2895	7298
2018	10	400	1123

Натомість збільшується кількість Центрів (табл. 1.2.). У 2018 р. найбільше Центрів функціонувало в Одеській (9 закладів – 795 вихованців), Харківській (8 закладів – 544 вихованців), Дніпропетровській, Донецькій, Київській (по 7 закладів) областях. У 2009 р. найвищі показники були в Київській області (6 закладів – 216 вихованців).

Таблиця 1.2.

Центри соціально-психологічного захисту дітей

Роки	Кількість	У них місць	Кількість вихованців, протягом року	З них, хлопців	З них, дівчат
2009	30	845	3585	1996	1589
2012	62	2278	5631	2998	2633
2018	76	3002	7880	4152	3728

Усього в 2018 р. функціонує 8 притулків для дітей та 75 центрів соціально-психологічної реабілітації, у яких отримують комплексну допомогу 5762 дитини (2018 р. – 9003, 2014 р. – 9051 дитина). З очікуваними процесами деінституціалізації, такі заклади мають оновлювати свої соціальні послуги, відповідно до потреб громади, більшою мірою спрямовуючись на роботу з уразливими сім'ями, що мають дітей, шляхом реорганізації у центри соціальної підтримки дітей та сімей.

Про актуальність такої потреби свідчить динаміка складу вихованців Центрів. Із загальної кількості вихованців Центрів у 2018 р. мали повну сім'ю – 25,3% (2012 р. – 24,7%; 2009 р. – 23,7%); мали неповну сім'ю – 53,2% (2012 р. – 52,4%; 2009 р. – 48,6%); діти із сімей, де батьки ухиляються від

виконання свої обов'язків, – 41,4% (2012 р. – 30,5%; 2009 р. – 14,2%). Отже, існує необхідність охоплення заходами з профілактики соціального сирітства, насамперед, сімей одиноких матерів, батьків, а також раннього втручання суб'єктів соціальної роботи для своєчасного виявлення ознак уразливості сімей з дітьми.

Крім того, службами у справах дітей у 2018 р. обстежено 51398 сімей та ініційовано притягнення до відповідальності за порушення прав дітей 7813 (у 2011 р. – 14300) і попереджено 24530 батьків (у 2011 р. – 33243), за I півріччя 2016р. попереджено 14170 батьків.

Питання активізації зазначеної роботи та надання допомоги сім'ям з дітьми на ранніх стадіях виникнення проблем загострюється також через факт зменшення показників віку дітей, виявлених при проведенні рейдів (табл.1.3).

Таблиця 1.3

Вік дітей, виявлених при проведенні рейдів службами у справах дітей, %

Вік дітей	2011	2015	I півріччя 2018 р.
До 6 років	19,2	23,8	27,3
Від 6 до 14 років	32,2	38,7	39,2
Від 14 до 18 років	48,6	37,5	33,3

Таким чином, головною причиною проблеми соціального сирітства в Україні є формування прошарку соціопатичних сімей в умовах економічної та соціальної нерівності, поширення бідності й злиденності, безробіття, алкоголізму, наркоманії, насильства серед частини сімей. Однак такі неоднозначні демографічні явища сьогодення, як нестабільність шлюбу, поширеність неповних сімей з дітьми в цих умовах посилюють ризик соціального сирітства, безпритульності та бездоглядності дітей.

1.2. Деінституалізація, як фактор подолання соціального сирітства в Україні

Відповідно до поглядів Б. Андрусишина визначення поняття «деінституалізація» можна трактувати як узагальнений процес: «заміни системи інституційного догляду дітей на систему, яка забезпечує виховання дітей в сім'ї або умовах, максимально наближених до сімейних».

Зокрема, згідно із поглядами Б. Андрусишина, сучасна «деінституалізація» як фактор подолання соціального сирітства в Україні не обмежується тільки виведенням дітей із закладів, а передбачає розвиток мережі превентивних і підтримуючих послуг на рівні громади, орієнтованих на задоволення потреб дітей і захист їх прав [11, с.29-30].

Натомість на законодавчо-постановчому рівні узагальнена мета «деінституалізації» визначається, як ціленаправлене запровадження відповідних змін у системі захисту дітей, орієнтованих передусім на збереження та підтримку сім'ї, як найкраще забезпечення прав та інтересів дитини [42].

На теоретично-методологічному рівні розгляд аспектів «деінституалізації» наочно демонструє тенденцію того, що узагальнене питання «патронату сім'ї» у відповідному контексті теорії і практики застосування як відповідної форми деінституалізації, яка в свою чергу набуває чіткого спрямовуючого характеру в напрямку надання цілеспрямованої допомоги родині та задоволення потреб дітей, перебувають у центрі уваги авторів численних публікацій.

Станом на 2018 р. в науковій літературі існує досить широкий спектр літературних джерел, в яких висвітлюються засади розуміння аспектів деінституалізації у відповідних рамках поширення у світовій практиці «патронату сім'ї», інших форм, спектр концептуальних питань теорії і практики роботи соціального працівника з сім'єю та розвитку нового бачення у галузі охорони дитинства.[99]

Зокрема, у науковому колі вітчизняних науковців активно відстоюється позиція, розуміння «деінституалізації», як процесу який за своєю сутністю орієнтований на задоволення потреб дітей та захист їхніх прав. Патронат сім'ї як «швидка допомога» дозволяє попередити потрапляння дитини в інтернатний заклад та передати її на виховання у професійну патронатну сім'ю.

В результаті формується позиція того, що фахівці допомагатимуть рідній сім'ї дитини долати складні життєві обставини.

Аналіз вітчизняних наукових джерел показав, що більшість сучасних наукових публікацій з окреслених питань є україномовними, що ще раз підкреслює важливість запровадження в Україні нових форм та послуг допомоги родині, які ґрунтуються на закордонному досвіді.

Відповідно, в нинішніх умовах реформування соціального бачення питань сирітства в Україні особливого значення із позиції формального трактування сутності «деінституалізації» набуває розуміння «Патронату сім'ї»

Сучасний генезис «сімейних інститутів улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», набув узагальненого загальнодержавного значення, згідно із яким «життєво необхідною умовою виховання дітей, позбавлених можливості виховуватися в біологічній родині».

Також на теоретичному рівні в рамках проведеного дослідження варто зазначити, що «Усиновлення, опіка та піклування над дітьми» виступають узагальненими, відповідно, перевіреними часом формами сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, тоді як альтернативні форми, що набули розвитку останнім часом - прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу та патронат сім'ї - є новацією сімейного законодавства України [10, с.32-33].

Зважаючи на вище відмічене, можна стверджувати, що сучасний «патронат сім'ї» набуває досить вираженого формального вигляду допомоги

родині, яка впроваджується в дію шляхом сучасного бачення «деінституалізаційних реформ», які мають місце в сучасній Україні.

На фундаментальному рівні відповідно до поглядів І. Д. Зверева «соціально-педагогічний патронат сім'ї» варто розглядати, як систему гуманітарних послуг і соціально-педагогічної роботи з батьками та дітьми, спрямованих на підтримку різних форм сімейного виховання, захист дитинства, пропаганду здорового способу життя і активізацію громади у створенні оптимальних умов для профілактики соціального сирітства, девіантної поведінки, бездоглядності й безпритульності дітей, насилля і злочинності, підвищення функції соціального контролю суспільства та виховного потенціалу сімей групи ризику і середовища їх проживання [27, с.11-12].

Також доцільно відмітити, що нинішній процес децентралізації управління в Україні, увійшов в найактивнішу фазу, в результаті перед вітчизняним управлінням досить вагомого статусу набуло питання про дітей-сиріт та дітей, що опинилися в складних життєвих обставинах, або позбавлені батьківського піклування.

Відповідним продовженням децентралізації, яка має місце в сучасній Україні, повинен стати жорсткий курс на деінституалізацію, тобто на закриття дитячих місць несвободи й паралельний розвиток та підтримку сімейних форм виховання дітей, тобто допомогу кожній дитині знайти дім, батьків і родину.

Безперечно, дитячі будинки й інтернати опиратимуться і саботуватимуть вітчизняну реформу деінституалізаційності.

Зважаючи на вище відмічене стає зрозуміло, що в сучасних аспектах соціального розвитку, реформування інституалізаційної системи варто провести якнайшвидше, з максимальним використанням адміністративного ресурсу, що можливо лише в разі особливої уваги до цієї теми з боку президента і Кабінету Міністрів.

Зокрема, на сучасному рівні соціологічного розвитку в Україні потрібно ухвалити кілька важливих правил деінституціоналізації реалізації, а саме:

- держава повинна вкладати ресурси у навчання фахівців із соціальної роботи, що працюють у громадах. Саме на їхні плечі лягає основна робота з профілактики сирітства й надання профілактичної допомоги тим сім'ям, які балансують на межі і можуть стати тими, в кого дітей через якийсь час вилучать і відправляють етапом до місць несвободи. Таке навчання має відбуватися на постійній основі. Ці люди в підсумку повинні стати високопрофесійними фахівцями, які запобігають потраплянню дітей до інтернатів, а не борються з наслідками розвалу сім'ї й асоціального способу життя батьків, службою раннього втручання;

- нині ж соціальні служби у своїх можливостях роботи «в полі» здебільшого обмежені. Переважно з трьох причин: через відсутність навичок, транспорту, або хоча б компенсації за проїзд, і великої кількості непотрібного документообігу;

- необхідно створити спеціалізовані суди, у які були б виділені всі впровадження щодо дітей. Коли йдеться про життя дітей, рішення суду часто потрібне негайно. Але справи затягуються місяцями, розглядаються дуже довго. Крім того, на нашу думку, такий суд має бути цілодобовим, а суддя — проживати на відстані не більш як 15 хвилин пішки від будівлі суду, щоб мати змогу прийти вночі й ухвалити необхідне рішення;

- необхідно запровадити інститут дитячих адвокатів, які б тонко розбиралися в сімейному законодавстві і могли, а головне — вміли діяти виключно в інтересах дитини та її сім'ї;

- варто приділити належної уваги «квартирному питанню». Дуже часто великі місця несвободи дітей є власністю облради, і часто саме облради гальмують передачу майнових комплексів громадам, або взагалі не хочуть цього робити. Тим самим обласні депутати, самі того не підозрюючи, подовжують агонію цих закладів, не даючи їм спокійно й щасливо закритися.

Будівлі потрібно передавати на місця. А вже громади самі зможуть вирішити, що робити з майном: перетворити на дитсадок чи облаштувати під квартири бюджетникам, або пільговикам та ін.

Крім того, ці приміщення могли б послужити гарною базою для створення в них дитячих будинків сімейного типу, де діти-сироти могли б знайти сім'ю. Тут також могли б розміститися Центри підтримки сім'ї та дітей - суть їхньої роботи проста до геніальності: вони здійснюють аналіз, яких послуг потребує громада (кілька громад), і надають їх населенню.

Сутність послуг — допомога сім'ї для того, щоб вибралася зі скрутної ситуації, щоб дітей не вилучили й не помістили в дитячий будинок. Тобто робота з причинами, а не з наслідками. Робота з сім'єю впродовж нетривалого періоду, а не робота з дитиною в інтернаті, де її треба утримувати 5, 10, а то й усі 15 років.

На думку провідних експертів в рамках визначення проблематичності процесу деінституалізації закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, доцільно визначили наступні основні труднощі:

- банальне небажання керівників інтернатних закладів віддавати дитину в сім'ю, хоча згідно з Наказом КМУ від 10.09.2012 № 995/557 «Про затвердження Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», керівники інтернатних закладів мають сприяти влаштуванню дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до різних форм сімейного виховання;
- прикра необізнаність населення у питаннях усиновлення, взяття дитини у прийомну, патронатну сім'ю та у питаннях створення ДБСТ;
- досить повільне виконання реформи на місцях;
- існування розбіжності в законодавчій базі (часто Закони, які стосуються питань охорони дитинства визначають одне, а Сімейний Кодекс України чи інші законодавчі акти, що стосуються проблем дитинства, — інше).

Аналізуючи аспекти деінституалізації в Україні, варто відзначити й вітчизняний досвід здійснення патронату сім'ї. Відповідно до них відбувається певна трансформація соціальних поглядів вітчизняного суспільства, яке було впевнене, що в інтернаті дитині багато не треба: нагодований, одягнений, взутий: і цього достатньо... Але дитина - це особистість. І неважливо, скільки йому років чи місяців. Для нього важливо не те, у що він одягнений, для нього важливо внутрішній стан упевненості, що він комусь небайдужий і потрібен [20, с.6-7].

Зокрема трансформація сучасного українського суспільства в рамках деінституалізації звернула увагу до проблем випускників інтернатів та дітей-сиріт, і робить дуже важливі кроки в напрямку захисту прав дитини на сім'ю.

В результаті цього в Україні нарешті заговорили про реформування інтернатної системи і почали розвивати сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [21].

Безсумнівно, закрити в один день всі дитячі будинки та інтернати - це не вирішення проблеми. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в наших інтернатах залишається ще величезним, однак рішенням проблеми може стати поступове реформування всієї інтернатної системи України [49].

Натомість, в рамках деінституалізаційного реформування вже давно назріла необхідність, яка допоможе кожній дитині, позбавленій батьківського піклування, придбати сім'ю, а інтернатам припинити своє існування. [41, с.32-34].

Якісна зміна політики в сфері соціального сирітства полягає в тому, щоголовний фокус уваги переміщається на тих дітей сиріт, чиє право жити і виховуватися в сім'ї, порушується в умовах інституціоналізації і тих дітей, які живуть в сім'ях «групи ризику». В цьому випадку головним показником стає скорочення числа дітей в установах інтернатного типу. Він є інтегративним показником, що залежать від якості роботи з профілактики соціального сирітства, ефективності систем мотивації та стимулювання

громадян взяти дитину сироту на виховання, ставлення суспільства до сімейного виховання і дітей сиріт та ін. Курс на деінституціоналізацію, як основу державних програм в сфері соціального сирітства, передбачає наступні основні напрямки роботи.

Запобігання переміщенню дитини в державну установу, якщо існує інший вихід. Тут мова йде про профілактику соціального сирітства, яка передбачає раннє виявлення сімейного неблагополуччя, всі види допомоги сім'ям з дітьми, а також координацію роботи всіх відомств (створення єдиного органу, єдиних технологій захисту прав дітей або чітку взаємодію всіх зацікавлених відомств і т.д.). Дуже важливо не допустити потрапляння дітей з будинків дитини в дитячі будинки та школи інтернати. Наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних фахівців доводять, що якщо дитина до 4-6 років не була передана на сімейне виховання, то ліквідувати негативні наслідки виховання в установі запобігти вкрай складно. У маленьких дітей, більше трьох місяців, які знаходяться без батьків, можливе виникнення розладів у формуванні уподобань, затримки розвитку і атрофії нервових шляхів при розвитку мозку. Якщо дитина в силу життєвих обставин і потрапляє в будинок дитини, важливо не допустити його в подальшу систему інституціоналізації.

У даний час на територіальному рівні в Україні розробляються і застосовуються інноваційні форми роботи - соціальний патронат, як вид індивідуальної профілактичної роботи з дітьми, які проживають в сім'ї, яка перебуває в соціально небезпечному положенні.

У цьому випадку дитина не переміщається механічно в установу, а фахівці в допомозі яких потребує дитина і (або) його батьки, отримують право і можливість увійти в проблемну сім'ю для надання необхідної допомоги. При цьому соціальний патронат може проводитися на етапі, коли співпраця з дитиною та її батьками ще є можливим і ефективним без розриву сімейних відносин. Це дозволить більш якісно вирішувати проблему соціального сирітства шляхом проведення своєчасної профілактичної роботи.

Пошук і розвиток прийнятних альтернативних форм влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, в першу чергу, сімейних. Важливу роль в залученні кандидатів у заміщенні батьків і зміні громадської думки щодо прийомних сімей відіграють ЗМІ. У зв'язку з поширенням негативних стереотипів, що стосуються дітей сиріт, важливо не тільки інформувати населення, але і його просвіщати, демонструючи позитивний досвід виховання прийомних дітей. Практика роботи регіонів показує, що дуже важливо надавати підтримку і допомогу заміщеним батькам не тільки на етапі прийняття рішення, а й в період адаптації всієї родини разом з прийомною дитиною, що вимагає в подальшому створення професійних служб. Необхідність створення таких служб підтверджується статистикою повернення дітей до інтернатних закладів з опікунських та прийомних сімей.

Розвиток сімейних форм влаштування дітей сиріт призведе до скорочення чисельності вихованців, які проживають в установах, що дозволить на їх базі створювати такі служби шляхом перепрофілювання дитячих будинків та інших установ для дітей, які залишилися без піклування батьків. Одна з головних проблем при перепрофілюванні цих установ, про яку не можна забувати, це опір працюючого там персоналу з побоювання втратити роботу. Тут розумним виходом повинна бути програма випереджаючої перепідготовки фахівців і (або) їх працевлаштування. Як показує практика, багато хто з них самі стають прийомними батьками.

Якісне поліпшення умов проживання, виховання та освіти тих дітей, які не можуть бути передані з різних причин на виховання в сім'ї. Це може бути створення малокомплектних установ, умови в яких наближені до сімейних (різновікові групи, проживання за сімейним принципом: кровна або соціальна сім'я, облік індивідуальних потреб дитини). В основу концепції таких установ повинні бути покладені рекомендації Ради Міністрів Європи (2005 рік) «Про права дітей, які постійно проживають в спеціалізованих установах». Сьогодні дуже важливо зрозуміти, що ми можемо очікувати від деінституціоналізації дітей, і яких помилок слід уникати. У цьому може

допомогти вивчення досвіду тих країн, де ця політика реалізується понад півстоліття. До них відносяться, наприклад, Великобританія і США. У цих країнах, як і в інших країнах Західної Європи, в процесі деінституціоналізації дітей сиріт була змінена вся соціальна система захисту дитинства, створені стандарти послуг для дітей, їх біологічних потреб, сформовано громадську думку, орієнтовану виключно на сімейне виховання будь-якої дитини, незалежно від проблем і статусу біологічної сім'ї. Найважливішим результатом деінституціоналізації стала неможливість стигматизації дітей сиріт на рівні законодавства і суспільної свідомості. Слово «сирота» (orphans) зникло з офіційних документів. З'явилися такі визначення, як «children looked after by local authorities» тобто «Діти, якими опікуються місцеві влади» (або просто - «children looked after» Великобританія) або «children in care» («діти під турботою» США). У цю категорію стали включати будь-яких дітей, про яких має дбати держава і суспільство, в т.ч. дітей, що перебувають в умовах замісної турботи, дітей з обмеженими можливостями здоров'я, а також біженців з інших країн і тих, хто пережив погане поводження і насильство.

1.3. Державна політика в сфері запобігання соціальному сирітству в Україні

Україна, розпочавши політику деінституалізації, ввела заборону на використання терміну сирота в офіційних документах: забороняється вказувати на соціальний статус дітей або стан здоров'я, згадуючи про його перебування в дитячому закладі; що контролюється Службами у справах дітей відповідно до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»

Зокрема варто погодитися із поглядами М.В. Кравченко, який зазначає, що маючи свої специфічні потреби, інтереси, володіючи притаманними лише їй характеристиками, дитина потребує закріплення в законодавстві своїх прав, оскільки неспроможна захистити себе самостійно.

Зважаючи на вищевказане, актуалізується роль питань правового захисту дітей в рамках формування відповідної політики держави, які постійно перебувають у полі зору вітчизняних науковців.

На законодавчому рівні державне регулювання у сфері захисту прав та інтересів дитини носить комплексний нормативний характер і базується на цілому ряді законів зокрема у Законі України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 року надається формалізоване визначення поняття «безпритульний» згідно із яким «Безпритульними дітьми» в Україні вважаються діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання.

Натомість, у відповідності до фундаментальних основ, закладених в рамках вітчизняної національної стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 року суспільству надається узаконене визначення методичних рамок та відповідних основних завдань, які в свою чергу спрямовані на формування відповідних умов щодо, забезпечення належного «соціального захисту дітей та сімей», що мають дітей і опинилися в складних

життєвих обставинах, утвердження в суспільстві сімейних цінностей, виховання відповідального батьківства.

В свою чергу варто відзначити, що нормативно правовою основою планування та реалізації вище зазначеної стратегії виступають:

- Конституція України;
- Сімейний кодекс України;
- Цивільний кодекс України;
- ряд законів, а саме: Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року», Закон України, «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про соціальні послуги», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»;
- інші нормативно-правові акти, відповідно до яких держава створює умови для реалізації права кожної дитини та організовує роботу органів опіки та піклування щодо профілактики соціального сирітства, виявлення й усунення причин, що його зумовлюють;

Розглянувши нормативно-правову базу профілактики соціального сирітства, необхідно відмітити, що упродовж останніх років відбулися певні зміни в законодавстві України щодо сімейної політики. Питання покращення правового та соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа регламентується цілим рядом законодавчих актів, які були прийняті у останні 7-8 років.

Розробка та реалізація «Національної стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 року» має дати в подальшому певні очікувані результати. Регіональна соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на 2008–2017 роки вже дає певні результати, які проявляються у зменшенні кількості дітей, які утримуються у інтернатних формах виховання і збільшенні, відповідно, кількості дітей, які влаштовуються у сімейні форми виховання. (Додаток 1)

Нинішній конституційно-правовий статус дитини в Україні, питання державної політики щодо захисту прав дітей, їх соціального благополуччя досліджували В. Довженко, З. Кияниця, Ю. Павленко[1], Л. Волинець, Н. Комарова, Ю. Парамонов [2]; захист прав дітей з точки зору міжнародного приватного права вивчали О. Гончаренко, Л. Красицька; права дитини з особливими потребами досліджували В. Нагорна, С. Корнієнко; історія становлення інституту омбудсмена, його правове забезпечення перебували в полі зору Ю.Шемшученка, Г.Мурашина, аналіз цього інституту, як засобу забезпечення прав і свобод людини здійснювали К. Закоморна; Ю. Грошевий, О. Марцеляк [3] та інші науковці.

У Сімейному кодексі України (від 10.01.2002 р. № 2947-III) немає безпосереднього визначення поняття “дитина”, однак зазначено, що “правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття” (ст. 6) [20].

Про складність і внутрішню диференціацію вікової групи “діти” свідчить те, що законодавчо визначено окремі групи дітей, які перебувають у “несприятливих умовах та екстремальних ситуаціях”. Зокрема, в Законі України “Про охорону дитинства” (від 26.04.2001 р. № 2402-III) виокремлено такі категорії дітей: “діти-сироти”; “діти, позбавлені батьківського піклування”; “безпритульні діти”; “діти з інвалідністю та діти з вадами розумового або фізичного розвитку”; “діти, які постраждали внаслідок стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф”; “діти, уражені ВІЛінфекцією та діти, хворі на інші невиліковні та тяжкі хвороби”; “діти-біженці” [17].

Станом на 2018р. в Україні створено систему інституцій, покликаних захищати права дитини, серед яких Уповноважений Президент України з прав дитини, міністерства Соціальної політики, Охорони здоров’я, Освіти і науки, судові, правоохоронні органи, прокуратура, науково-дослідні інститути, значна кількість громадських організацій.

Правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної

підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначає Закон України «Про забезпечення організаційно – правових умов соціального захисту дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», який є складовою частиною законодавства про охорону дитинства.

Наразі, одним з актуальних нормативно-правових документів, спрямованих на профілактику соціального сирітства в Україні, є «Національна стратегія реформування інституційного догляду та виховання дітей на 2017 – 2026 роки та план заходів з її реалізації».

На даний час в рамках цієї стратегії розглядається система інституційного догляду та виховання дітей, яка є не лише затратною, а також негативною, неефективною та шкідливою як для самої дитини, так і для її сім'ї та суспільства в цілому. Зрозуміло, що тривале перебування дитини поза межами сім'ї призводить до руйнування її особистісних зв'язків з батьками. Діти виростають невідповідними до самостійного життя, не мають необхідних соціальних умінь і навичок.

У законодавства України і досі залишаються невирішеними окремі питання цієї проблеми.

У рамках чинного законодавства України і досі не вирішено низку правових проблем дітей-інвалідів, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Не визначено дисциплінарну відповідальність, як посадових осіб, так і громадян, за неналежну реалізацію прав і свобод дітей та допущених при цьому зловживань.

Особливостями сучасного розвитку державної політики у сфері захисту прав та інтересів дитини в Україні стали розроблення та реалізація заходів щодо захисту прав дітей в умовах ведення на частині території України військових дій. Збройний конфлікт, у який втягнуто Україну, призвів до погіршення становища із захистом прав дітей, що пов'язано з об'єктивними причинами, зокрема вимушеним переселенням значної частини дітей (30 %

від загальної кількості осіб) із анексованого Криму та зони ведення військових дій на Сході (частини Донецької та Луганської областей).

Діти-переселенці стали для України новою категорією населення, яка у першу чергу стала потребувати захисту своїх прав, а також їх соціальної захищеності та соціальної допомоги.

Натомість стрімке зростання чисельності вимушених переселенців з дітьми стало серйозним випробуванням для органів державної влади та місцевого самоврядування.

На нинішньому етапі державного правового управління соціального захисту дітей, Україна як держава визначила головними наступні завдання щодо підтримки сімей з дітьми та дітей-переселенців з окупованих територій Донецької та Луганської областей: переведення державної соціальної допомоги за місцем фактичного проживання (перебування) дітей або первинне її призначення; виплата допомоги при народженні (усиновленні) дитини, одиноким матерям, опікунам та піклувальникам, дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства, малозабезпеченим сім'ям; тимчасова допомога на дітей, один з батьків яких ухиляється від сплати аліментів; надання юридичної, психологічної та соціальної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, опікунам, піклувальникам, прийомним батькам та батькам-вихователям; супровід сімей переселенців з дітьми, які потребують допомоги[35].

Україна ратифікувала Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах (2004р.), зміст якого набув надзвичайної актуальності у зв'язку з проведенням АТО на Сході України.

Відповідно до статті 4 зазначеного протоколу, вербування або використання у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку, категорично забороняється. На сьогодні цю норму імplementовано в законодавство України: Законом України «Про охорону дитинства» передбачено, що участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення або втягування дітей до збройних формувань, пропаганда війни

забороняються. Водночас, реальних механізмів притягнення осіб, які втягують малолітніх до незаконних військових формувань, наразі немає. Мова йде не лише про втягування дітей у військові дії, а й про вивезення дітей до сусідньої держави, їх усиновлення тощо. В умовах війни сторонами порушується виконання статті 3 Загальної декларації прав людини та відповідно статті 6 Конвенції про права дитини щодо права на життя.

Натомість, наявність законодавчої бази в Україні з питань захисту прав дітей не забезпечує ефективність реалізації положень вітчизняного законодавства. Навпаки, практика діяльності дитячого омбудсмена свідчить про численні факти порушень прав дітей. Зокрема, аналіз звернень до Уповноваженого Президента України з прав дитини виявив зростаючу потребу в правовому захисті та охороні дитинства, серед яких найбільш типовими були: захист житлових і майнових прав дітей; захист прав дітей-сиріт та дітей з багатодітних родин, неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом; захист від насильства над дітьми; від загрози життю й здоров'ю дітей, які перебувають у зоні військового конфлікту; розв'язання конфліктів між батьками щодо місця проживання дитини; скарги на дії або бездіяльність місцевих органів влади тощо. Отже, характерним для України підходом щодо захисту дітей залишається виявлення зовнішніх, очевидних аспектів правових явищ без проникнення у внутрішні сутнісні сторони та зв'язки, через що залишається недієвою практика застосування положень законодавства.[35]

В українському законодавстві санкції за порушення прав дітей зібрані у Сімейному, Кримінальному та Цивільному кодексах, проте частина порушень статистично не обліковуються, що свідчить про відсутність механізмів реагування на порушення, тому детального аналізу потребують державні механізми захисту прав дитини.

Також важливо проводити щорічні статистичні перевірки кількості дітей-сиріт, дітей, залишених без батьківського піклування, неблагополучних сімей, в яких виховуються діти, щоб у подальшому своєчасно вживати

заходи щодо покращення становища цих дітей задля спільного благополуччя.

В результаті проведеного дослідження, державну політику у сфері захисту прав та благополуччя дітей, а саме дітей, які опинилися у групі ризику соціального осиротіння, не можна вважати ефективною: існує чимало проблем, які потребують невідкладного вирішення.

Висновки до Розділу 1

В ході дослідження встановлено, що:

- порівняльний аналіз даних в цілому по влаштуванню дітей сиріт в Україні показує, що число дітей, які щороку отримують статус, залишилися без піклування батьків, приблизно дорівнює числу дітей, які влаштовуються в сім'ї, що в результаті зберігає на постійному рівні чисельність контингенту дітей в установах за рахунок надходження нововиявлених.

- «деінституалізація», як фактор подолання соціального сирітства в Україні в сучасних умовах не обмежується тільки виведенням дітей із державних інституційних закладів, а передбачає розвиток мережі превентивних і підтримуючих послуг на рівні громади, орієнтованих на задоволення потреб дітей і захист їх права виховуватися у сімейному оточенні, задля запобігання негативно-соціальному явищу - соціальному осиротінню;

- на законодавчо-постановчому рівні узагальнена мета «деінституалізації» подається, як ціленаправлене запровадження відповідних змін у системі захисту дітей, орієнтованих передусім на збереження та підтримку сім'ї, якнайкраще забезпечення прав та інтересів дитини [36].

- на теоретично-методологічному рівні розгляд аспектів «деінституалізації» наочно демонструє тенденцію того, що узагальнене питання «патронату сім'ї» у відповідному контексті теорії і практики застосування, відповідна форма деінституалізації, яка, в свою чергу, набуває чіткого спрямовуючого характеру в напрямі надання цілеспрямованої допомоги родині та задоволення потреб дітей, перебувають у центрі уваги авторів численних публікацій.

- вітчизняну державну політику у сфері захисту прав та благополуччя дітей та саме дітей, що опинилися в групі ризику соціального осиротіння, не можна вважати ефективною, оскільки існує чимало проблем, які потребують невідкладного вирішення.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ТА ПРАКТИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ОПІКИ

2.1. Аналіз сучасної міжнародної практики трансформації системи опіки зادля долання соціального сирітства

Нові орієнтири роботи вимагають нових критеріїв і показників. Сьогодні неможливо розглядати окремо сімейне влаштування дітей сиріт та профілактичну роботу.

Система соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківської турботи та дітей, що опинилися в складних життєвих обставинах наразі в Україні зазнає трансформації, що багатьма науковцями трактується, як деінституалізація. Тому набуває важливого значення досвід розвинених країн, які відмовилися від державного інституційного виховання таких дітей, а надають перевагу вихованню у сімейному оточенні чи альтернативному йому.

У більшості країн світу в останні 20 років спостерігається тенденція щодо відмови від великих дитячих установ і підтримка дітей в їх природному (сімейному) середовищі проживання, тому розвиваються альтернативні форми сімейного виховання дітей.

За пріоритетністю в міжнародній практиці форми опіки визначаються таким чином:

- 1) усиновлення;
- 2) опіка в сім'ях родичів;
- 3) прийомна сім'я;
- 4) інтернатний заклад.

Зарубіжна практика в деяких випадках таки залишає форму інтернатного закладу як державну установу утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування.

Проте, в процесі деінституалізації державні виховні установи зазнали структурної трансформації, у першу чергу, в напрямку зменшення

кількості вихованців (у середньому показник становить 5-10 осіб на одну установу) та залучення сімейних пар у трудові відносини, а не педагогів чи освітян.

У західних європейських країнах поширеними є «fostering» і «mainstay» як особливий вид опікунства і тимчасової передачі дитини в сім'ю на виховання. «Fostering» – це перебування в чужій сім'ї до повноліття, протягом тривалого часу в нормальних умовах при збереженні контактів із справжньою сім'єю.

«Mainstay» – це догляд за дітьми від 11 до 17 років, який здійснюється кілька місяців, поки не налагоджуються обставини і умови життя в сім'ї.

Якщо труднощі зникають – дитина повертається в сім'ю, якщо ні – оформляється «fostering» [48, с. 16-18].

Система фостерного виховання розвивається в багатьох країнах світу. Розвиток фостерних (прийомних) сімей стимулюється на державному рівні нормативними актами та трудовим законодавством [49, с. 4].

До переваг фостерного виховання, яке виконує поряд з функцією опіки функцію профілактики соціального сирітства, відносять:

- 1) розширення кола дітей, які отримують наближену до біологічної сім'ї форму виховання, що замінює інтернатну установу;
- 2) попередній відбір та професійна підготовка громадян, бажаючих усиновити дитину, або ж створити прийомну родину;
- 3) гарантований на державному рівні кваліфікований комплекс програм, що забезпечують супровід родини;
- 4) розширення кола суб'єктів, які отримують право на виховання дитини.

У цілому в західних країнах при збереженні інтернатних установ на державному рівні розроблені, обов'язкові для всіх вихованців, курси “незалежного проживання”, по закінченню яких видається державний сертифікат. Це є одним із дієвих механізмів соціальної адаптації дітей, що

знаходилися під державною опікою. На прикладі Великої Британії, органи їх місцевої влади в зобов'язані визначати персонального помічника для кожної дитини, яка виходить з-під опіки [118].

Основна роль такого помічника – координація виконання індивідуального плану переходу до самостійного життя. Такий план детально описує всі кроки та ресурси для забезпечення житлом, а також реалістичні плани щодо навчання та працевлаштування

Починаючи з 70-х років у міжнародній практиці профілактики соціального сирітства закріпився такий вид діяльності як захист прав таких дітей на державному рівні.

Далі в дослідженні поставимо за мету донести до відома коротко, але, водночас, комплексно загальну систему опіки над дітьми-сиротами в трьох обраних країнах Європейського союзу: Болгарії, Польщі та Австрії.

Вибір цих країн обумовлений відмінностями в соціальних стандартах, історичних інститутах і вибраних інструментах рішення однакових для всіх проблем сирітства: взяття під опіку, виховання та постінституціональний супровід дітей-сиріт.

Комплексність представленого звіту базувалася на різних міжнародних стандартах опису системи опіки над дітьми-сиротами.

Варто звернути увагу, що опис для кожної з трьох країн розкриває проблему сирітства в цілому, не приділяючи окрему увагу питанню соціального сирітства.

В даному випадку варто акцентували увагу на управлінні системою опіки над дітьми-сиротами в трьох країнах. Таке управління для вирішення завдань даної роботи розуміється як комплекс заходів, здійснюваних державними і недержавними організаціями та органами опіки, спрямованими на профілактику, забезпечення достатнього фінансування та надання необхідної кількості послуг для дітей-сиріт, незалежно від причин сирітства.

Для кожної з країн було представлено опис реформування системи опіки (в контексті міжнародного напрямку деінституціоналізації системи

опіки над дітьми-сиротами) для тих її складових, де реформа мала місце або була значною протягом останніх 20-30 років.

У зв'язку визначеними завданнями, кожна з трьох обраних країн представлена в роботі за одним шаблоном, який дозволяє поглянути комплексно на управління системою опіки над дітьми-сиротами:

- спочатку представлено резюме опису для країни;
- наведені основні статистичні факти про країни і кількість дітей-сиріт, які дозволяють провести порівняння між ними;
- представлені соціальні корені проблеми сирітства в країні, що дають поняття про складність і нагальність проблеми;
- описується законодавча база та опис загальної державної політики по відношенню до дітей-сиріт,
- далі представлена система державного управління, яка дозволяє стежити за якістю опіки;
- показані основні джерела фінансування витрат системи опіки, -, описані основні послуги, що надаються державними і недержавними органами опіки, в тому числі щодо профілактики сирітства та ролі некомерційних організацій в управлінні системою опіки над дітьми-сиротами.

В кінці роботи представлені міркування про можливі уроки для України і, виходячи з досвіду описуваних країн, наступності для України їх шляхів вирішення проблеми, а також соціально-економічного подібності в розвитку країн.

Варто також зауважити, що термінологія, яка використовується в дослідженні, є перекладом на українську мову термінів і понять в національному законодавстві описуваних країн, тобто Австрії, Болгарії та Польщі, і може не збігатися з термінологією, що закріпилася в законодавстві і практиці України.

2.2. Аналіз державної політики в системі опіки дітей-сиріт в Австрії

Австрія є одним з кращих прикладів держави, яке змогло взяти під повний контроль проблему дітей-сиріт. Австрія є однією з найрозвиненіших і сприятливих країн в світі - більшість гострих соціальних проблем цієї країни були вирішені двадцять-тридцять років тому. До кінця 80-х років австрійському уряду вдалося успішно реформувати систему опіки над дітьми-сиротами. Усвідомлення негативного впливу умов державних дитячих будинків на психіку вихованців цих закладів допомогли австрійському суспільству перейти до альтернативних сімейних методів виховання дітей-сиріт. На даний момент в різних державних виховних установах Австрії знаходяться близько 2 тисяч дітей і підлітків, які залишилися без піклування батьків. У своїй більшості вихованці цих закладів потрапляють в них на відносно короткий час (до 1 року). Система таких установ призначена, в першу чергу, для надання допомоги дітям, які перебувають в екстремній ситуації. Близько 4 тисяч австрійських дітей-сиріт виховуються в різноманітних альтернативних установах та прийомних сім'ях. Досвід Австрії свідчить про ефективність альтернативних і сімейних видів опіки, а так само про ключове значення активної профілактики проблеми соціального сирітства.[50, с.78]

Австрія є одним з найбільш економічно розвинених держав світу з високоефективною соціальною політикою. Протягом останніх 50 років австрійському уряду вдалося побудувати одну з найсильніших систем соціального захисту в світі. Завдяки високим витратам на соціальні потреби і послідовної реалізації розумної соціальної політики, протягом декількох останніх десятиліть Австрії вдалося вирішити більшість гострих соціальних проблем і побудувати одне з найбільш благополучних товариств в світі. У зв'язку з цим, проблема дітей-сиріт і дітей, які перебувають без нагляду батьків, не є актуальною і болючою для австрійського суспільства. Кількість дітей, які перебувають під опікою прийомних сімей та в альтернативних закладах опіки протягом останніх 10 років, становила близько 6000. З них

близько 4000 дітей і підлітків проживало в прийомних сім'ях, і близько 2000 - в альтернативних закладах опіки. Всього в Австрії проживає більше 1,7 мільйона дітей і підлітків у віці до 19 років - діти, що знаходяться під опікою прийомних батьків або установ сімейного типу складають близько 0,3% від загальної кількості дітей та підлітків. За цим показником Австрія посідає одне з найблагополучніших місць в світі.

На відміну від країн Центральної та Східної Європи, де основною причиною вилучення дітей з проблемних сімей є алкогольна та наркотична залежність батьків, в Австрії найпоширенішими причинами є спільні проблеми батьків у вихованні дитини (50% випадків), а також важке економічне становище сім'ї (37 %) і неконтрольована поведінка дитини (31%). У зв'язку з цим, значна частина програм, що реалізуються соціальними органами і недержавними установами, спрямовані на розвиток батьківських можливостей серед проблемних сімей.

Крім досить низької кількості дітей, залишених без опіки батьків, Австрія позитивно виділяється своєю розвиненою системою альтернативних закладів опіки за дітьми-сиротами. Ще 30 років тому дитячі будинки в їх традиційному розумінні були поступово перетворені в альтернативні центри опіки або установи сімейного типу. На відміну від країн Центральної та Східної Європи, австрійські альтернативні центри опіки над дітьми та молоддю мають на меті не довгострокове виховання дитини, а скоріше надання короточасної допомоги у вирішенні проблем дітей та підлітків.[52,с.58]

Одним з можливих викликів для соціальної системи Австрії є значна кількість дітей іммігрантів, що живуть в країні. З різних причин проблемні діти іммігрантів можуть бути не включені в офіційну статистику, а також можуть перебувати поза досяжністю соціальних служб Австрії. Понад 14% дітей, які живуть в Австрії, народилися в сім'ях іммігрантів. За цим показником Австрія посідає одне з найвищих місць в Європі. Близько 9% жителів цієї країни становлять іммігранти. Більшість з них походять з Сербії,

Боснії і Герцеговини, Туреччини.

Протягом останніх 40 років Австрія розробила ефективну законодавчу систему, що регулює соціальну політику держави. Особливістю цієї системи є наявність двох рівнів законодавчих актів: федеральних і земельних. Австрійський уряд має багатий досвід реалізації соціальних програм, який в даний момент є одним з кращих прикладів для наслідування в побудові ефективної соціальної держави. Незважаючи на свій невеликий територіальний розмір, Австрія є федеративною державою, що складається з 9 земель. Управління системою органів соціальної опіки в Австрії здійснюється на трьох рівнях - федеральному (центральні органи влади), земельному (земельного парламенту і уряд) і муніципальному (бургомістр і правління громади). У компетенції федерального уряду знаходяться питання прийняття найважливіших соціальних законів, визначення загальнонаціональних стандартів в сфері соціальної підтримки, а також основна частина соціальних виплат. Земельні і муніципальні органи влади є безпосередніми реалізаторами соціальної політики в Австрії. Регіональний уряд кожної землі має дуже широкі повноваження щодо реалізації та управління соціальними та освітніми програмами. Місцева влада 9 земель несе відповідальність за прийняття законодавства в соціальній та освітній сфері, а також за управління та фінансування шкіл, дитячих садків, профілактичних програм і інших заходів, спрямованих на вирішення соціальних проблем дітей та молоді.[61]

Виконавча влада на федеральному рівні задіяна до програм допомоги дітям, в тому числі сиротам:

- Федеральне міністерство економіки, сім'ї та молоді:
  - реалізація сімейної та молодіжної політики,
  - фінансова підтримка сімей, дітей та молоді,
  - реалізація державних програм, спрямованих на підтримку сімей та молоді в Австрії;
- Федеральне міністерство праці, соціальної політики і захисту

споживачів:

- реалізація загальної соціальної політики,
- соціальне забезпечення,
- соціальний захист людей, які перебувають у важкій матеріальній

ситуації (пенсіонери, інваліди, безробітні);

- Федеральне міністерство охорони здоров'я і охорони середовища;
- Федеральне міністерство фінансів;
- Федеральне міністерство юстиції;
- Федеральне міністерство освіти, науки і мистецтва.

Виконавча влада на рівні земель, відповідальна за реалізацію прав дітей:

• Департамент соціальних компетенцій (функціонує при кожному з 9 земельних урядів):

- управління діяльністю спеціалізованих установ по догляду за дітьми, інвалідами та людьми похилого віку;

- сімейна політика, підтримка прийомних сімей,

- підтримка діяльності Адвоката (Омбудсмена) у справах дітей та молоді,

- питання усиновлення,

- консультаційна допомога дітям, молоді та проблемним сім'ям;

• Департамент у справах сім'ї та молоді (може функціонувати в деяких землях), при якому створено Експертну раду з проблем дітей, Експертна рада контролю за особливими обставинами (вилучення дитини, питання усиновлення).

Найважливіші недержавні об'єднання і органи:

• Австрійський Національний Молодіжна Рада - головна молодіжна платформа, що представляє інтереси австрійських дітей і молоді та об'єднує всі дитячі і молодіжні організації країни. Платформа була заснована 1953 року і з того часу є головним представницьким органом молоді в Австрії;

• Центр Моніторингу Прав Дітей - незалежний консультаційний орган,

створений Федеральним Міністерством економіки, сім'ї та молоді з метою контролю за виконанням міжнародних зобов'язань Австрії щодо захисту прав дітей та молоді;

- Адвокат у справах дітей та молоді - автономна установа, яка функціонує у кожному з 9 земельних урядів Австрії, покликана послідовно захищати права дітей і молоді (аналог інституту Дитячого Омбудсмана в інших країнах).

Таблиця 2.1.

Основні законодавчі акти, спрямовані на захист прав дітей в Австрії.

1	Загальний Цивільний Кодекс	1811
2	Конституція Австрійської Республіки	1920
3	Закон про підтримку сімей	1 967
4	Закон про догляд за дитиною	1979, 2009
5	Закон про добробут дітей	1989
6	Закон про захист від насильства в сім'ї	1997
7	Федеральний конституційний закон про права дитини	2011
8	Закон про захист дітей (на рівні кожної землі)	2012 (оновлено)
9	Федеральний закон про дітей і молоді	2013

Таблиця 2.2.

Основні загальнонаціональні програми, спрямовані на захист прав дітей в Австрії.

1	Стратегія ЄС 2020	2010-2020
2	Політика розвитку комунікації та освіти в Австрії	2012-2014
3	Державна Стратегія для Молоді	2013-2020
4	Стратегія здоров'я дітей і молоді	щорічно
5	Програма "Діти роблять Австрію молодію"	2013-2014

Державна Стратегія для Молоді (2013-2020) є головним інструментом координації діяльності державних органів Австрії, спрямованої на вирішення проблем дітей та молоді. Дана Стратегія покликана оптимізувати державну молодіжну політику, а так само підвищити ефективність співпраці державних органів з молодіжними недержавними організаціями. Стратегія для Молоді

визначає наступні пріоритетні для австрійської молоді сфери:

- 1) Зайнятість і освіту.
- 2) Здоров'я і добробут.
- 3) Соціальна інтеграція.
- 4) Творчість і культура.
- 5) Активну участь в суспільному житті.

Основним джерелом фінансування реалізації Стратегії для Молоді є бюджетні кошти Федерального Міністерства Економіки, Сім'ї та Молоді.

У 2013 році уряд Австрії розпочав реалізацію інформаційної компанії "Діти роблять Австрію молодою". Головною метою цієї компанії є інформування австрійського суспільства про всіх державних програмах підтримки сімей та дітей. Організатори компанії припускають, що поширення інформації про фінансову та консультативної підтримки, яку можуть отримати австрійські сім'ї, може позитивно вплинути на ситуацію в проблемних сім'ях, а так само на загальне збільшення народжуваності в Австрії.

На місцевому рівні існують окремі законодавчі акти і програми, спрямовані на захист прав дітей.

Протягом 1960-х і 1970-х років австрійський уряд здійснив так звану "Велику реформу сімейного права", результатом якої стало серйозне поліпшення в сфері охорони прав дітей і молоді. Реформа полягала у прийнятті часткових змін до основних законів, що стосуються сім'ї і дітей. У 1960 році були внесені зміни в Федеральний закон про усиновлення - ці зміни значно спростили процедури усиновлення, що сприятливо позначилося на кількості усиновлених дітей в Австрії. Наступні зміни в законодавстві торкнулися сімейного права - рівності подружжя при опіці неповнолітніх, а також зрівняння прав і обов'язків подружжя. Значні зміни відбулися і в сфері розширення прав дитини - було поліпшено правове становище дітей, народжених поза шлюбом, вдосконалено процедуру успадкування власності дітьми і введено зобов'язання батьків прислухатися до думки своєї дитини

Таблиця 2.3.

Приклад програм органів місцевого самоврядування, спрямованих на захист прав дітей в Австрії.

1	Платформа проти насильства в сім'ї	з 1992 року
2	Юридична і психологічна допомога жертвам насильства в сім'ях	з 2000 року
3	Програма тренінгів "Сімейні навички"	з 2000 року
4	Центри інформування молоді і гарячі телефонні лінії	з 1990 року

Комплексна реформа сімейного права створила сприятливі умови для глибокої зміни системи опіки над дітьми-сиротами. До кінця 70-х років значна кількість австрійських дітей-сиріт виховувалося у великих інституціоналізованих дитячих будинках. Усвідомлення негативного ефекту таких установ на психіку дітей, а також значна кількість випадків фізичного і сексуального насильства над вихованцями привели до корінних змін в системі опіки над дітьми-сиротами. Велика частина дитячих будинків Австрії була закрита в кінці 70-х на початку 80-х років. Протягом останніх 30 років абсолютна більшість дітей-сиріт або дітей, які перебувають без опіки батьків, було направлено в прийомні сім'ї або альтернативні установи сімейного типу. Підвищення загального добробуту австрійського суспільства, значне збільшення соціальних витрат і розширення програм попередження проблеми соціального сирітства дозволили успішно провести повну реформу системи опіки над дітьми-сиротами в Австрії [57, с. 54].

Австрія є одним зі світових лідерів за рівнем соціальної захищеності своїх громадян. Ця країна має одну з найбільш розвинених систем соціального захисту в світі, основи якої були закладені ще в 50-х роках минулого століття. В даний час, більше 25% ВВП країни спрямовується на забезпечення соціальних потреб громадян - за цим показником Австрія є однією з лідируючих країн у світі. При такій сприятливій економічній і соціальній ситуації в країні проблема фінансування прийомних сімей та

установ опіки над дітьми та молоддю практично відсутня.

Протягом декількох останніх десятиліть соціальні витрати австрійського уряду постійно зростають, а, відповідно, і фінансування прийомних сімей та установ опіки над молоддю.

Проблема дітей-сиріт та державних дитячих будинків була практично повністю вирішена у 80-і роки шляхом активної профілактики соціального сирітства та поступової заміни дитячих будинків прийомними сім'ями. В даний час функціонують установи опіки над дітьми та молоддю, які не мають серйозних труднощів з фінансуванням - значне число місць в таких установах пустує. Після успішного вирішення проблеми опіки за дітьми-сиротами Австрія стала великим спонсором міжнародних благодійних організацій і програм допомоги дітям, що живуть в країнах, які розвиваються. Однією з таких країн – є Україна. (Приклад реалізації такої допомоги – «Фонд Асперн», винесено у Додаток 3.)

Успішний приклад Австрії щодо рішення проблеми опіки за дітьми-сиротами показує, наскільки важливим є ефективне управління бюджетними ресурсами, які виділяються на соціальні потреби. Без такого управління рішення складних соціальних проблем не може закінчитися успіхом навіть при дуже високих соціальних витратах.

Висока ефективність діяльності соціальних служб Австрії дозволяє своєчасно виявити проблемні сім'ї та провести з ними профілактичну роботу. Більше 90% працівників дитячих садків та інших служб, що займаються освітою та опікою дітей, є добре підготовленими професіоналами, які отримали необхідну підготовку і забезпечені всіма умовами для успішної роботи з дітьми. Австрійські дитячі садки повністю фінансуються з бюджету країни, що дає можливість навіть неспроможним сім'ям залучати своїх дітей в дошкільні установи. Працівники дитячих садків і служб опіки за дітьми і молоддю активно беруть участь також і в роботі з батьками, надаючи консультаційну допомогу з питань виховання дітей. У 2012-2013 році в Австрії налічувалося 8322 дитячих освітніх і

виховних установ (школи, дитячі садки, інші види установ). Близько 60% дитячих установ знаходиться під управлінням держави (федеральний, земельний і муніципальний рівень). Понад 70% австрійських дошкільних установ (в тому числі центрів по опіці за дітьми і молоддю) є державними, решта 30% управляються приватними особами, недержавними організаціями і церквами. Приватні дитячі установи також субсидуються австрійським урядом. З метою підвищення якості освіти австрійські дитячі сади і школи регулярно залучають до співпраці батьків учнів - активна участь батьків в освіті дитини є ефективною профілактикою виникнення серйозних проблем, які можуть привести до необхідності вилучення дитини з сім'ї. У разі необхідності термінового вирішення сімейної проблеми, австрійські соціальні служби готові надати кваліфіковану психологічну допомогу і фінансову підтримку. У 2010 році така допомога була надана в 20 000 випадків, а в 483 випадках було проведено активне втручання в сімейну ситуацію в зв'язку з небезпекою для дитини. Стосовно спеціалізованої допомоги, спрямованої на дітей-інвалідів, то в даній ситуації батьки можуть відправити свою дитину в освітню установу, призначену для дітей з фізичними обмеженнями, у звичайну школу або дитячий сад, який підтримує програму інтеграції дітей-інвалідів з їх ровесниками. Зростаюча кількість таких інтеграційних програм дозволяє значно поліпшити соціальну адаптацію дітей з обмеженими фізичними можливостями. Дослідження американських соціологів показують, що діти-інваліди в 3,5 рази частіше стикаються з жорстоким поведінням і насильством, ніж їх звичайні ровесники. За даними дослідження, близько 30% дітей-інвалідів, коли-небудь стикалися з таким зверненням. Спільне навчання дітей з обмеженими фізичними можливостями у звичайних класах, яке все частіше практикується в Австрії, сприяє успішній інтеграції дітей-інвалідів у суспільство і знімає значну частину забобонів серед їхніх ровесників.

Як і в багатьох державах Західної Європи, існуючі в Австрії державні установи опіки за дітьми і молоддю, поділяються на такі типи:

- Дитячі будинки сімейного типу

Як правило, в такому будинку живе до 8 вихованців, з якими цілодобово знаходяться «батьки», тобто подружжя, яке виявило бажання надавати таку допомогу разом з соціальним працівником та педагогом. Віковий і гендерний склад дітей зазвичай різний - в змішаній групі легше відтворити сімейну атмосферу. Однак існує частина сімейних будинків, які фокусуються на вихованні дітей і молоді певного віку з метою більш успішної соціальної адаптації вихованців (наприклад, підлітки з наркозалежністю).

- Будинки допомоги для підлітків.

Будинки допомоги для підлітків призначений для дітей від 15 років і старше, які живуть в невеликих групах з цілодобовою опікою соціальних працівників, або також подружжя, чи особи, які супроводжують та виховують таких дітей. Головною метою цих будинків є підготовка підлітків до самостійного життя і навчання їх необхідним життєвим навичкам. Допускається можливість проживання невеликої групи підлітків самостійно в окремому будинку або квартирі - в такому випадку їх регулярно відвідують соціальні працівники та педагоги.

- Спеціальний будинок для матері і дитини.

Це установа призначена для опіки над неповнолітніми матерями, де їм надається всебічна соціальна і консультативна допомога.

- Центр опіки над молоддю закритого типу.

Спеціалізована закрита установа опіки над проблемною молоддю, куди підліток може бути направлений тільки за рішенням суду. Такі центри призначені для роботи з важкою молоддю, схильною до скоєння злочинів.

- Центр короткострокового розміщення дітей і молоді.

Цей вид установи опіки призначений для надання молоді швидкої допомоги в екстремальних випадках. Максимальний термін перебування в центрі становить до двох-трьох тижнів. Протягом цього часу соціальні служби намагаються вирішити проблемну ситуацію підлітка. Після цього

він повертається в свою сім'ю, або направляється в інше альтернативну або сімейну установу.

Найчисельнішою і найвпливовішою організацією, що захищає австрійські сім'ї, є "Католицька асоціація сімей Австрії".

Найвідомішими організаціями, що діють у сфері надання допомоги проблемним сім'ям та дітям в Австрії, є "Карітас", "Червоний Хрест", "Народна допомога Австрії", а також "SOS-Дитяче село". (Приклад проекту "SOS-Дитяче село" імплементоване в проект «СОС – дитяче містечко», винесено у Додаток 4).

2.3. Аналіз державної політики в системи опіки дітей-сиріт в Болгарії та Польщі

Конвенція ООН з Прав дитини, ратифікована в Болгарії в 1991 році, стала важливою опорою «сімейного підходу» до вирішення проблеми сирітства в Болгарії. Країна почала визнавати важливість виховання дитини в сімейному оточенні і що розміщення дітей в інтернаті - це пережиток соціалістичних часів, коли вважалося, що держава може краще піклуватися про дітей, ніж сім'ї. Будучи членом Європейського союзу (з 2007 року), Болгарія прагне втілити в життя існуючі стандарти ЄС в соціально-економічній сфері [57, с. 89].

Починаючи з 2000 року, Болгарія провела значні реформи в галузі охорони прав дітей. Сутність реформи - скоротити число дітей в інтернатах, створити нові альтернативні послуги, спрямовані на профілактику соціального сирітства (робота з сім'ями групи ризику), адаптацію найбільш вразливих категорій дітей (діти-сироти, діти з малозабезпечених сімей, діти з етнічних меншин (цигани)).

Як результат, у 2011 році вперше чисельність дітей в прийомних сім'ях перевищила чисельність дітей в інтернатах і склала 7,5 тисячі осіб (на 600 більше, ніж у попередньому році).

У 2010 році Болгарія прийняла стратегію по деінституалізації дітей, згідно з якою до 2025 року має бути припинено переміщення дітей в інтернати всіх типів. Основна мета стратегії - гарантувати право дитини на виховання в сім'ї, а також на отримання необхідних послуг. Головний принцип деінституалізації - захист інтересів дитини повинен бути вище інтересів інших сторін, в т.ч. батьків, усиновителів, персоналу установ; а також те, що сім'я - найкраще оточення для розвитку дитини. Працівники соціальної сфери повинні розуміти, що інституційна опіка негативно впливає на дітей. Стратегія передбачає реалізацію кількох проектів за такими напрямками, як закриття інтернатів усіх типів (в першу чергу - для дітей-інвалідів, тому що вони найбільш уразливі); розвиток інституту прийомної сім'ї; професійний розвиток соціальних працівників; розвиток соціальних послуг населенню.

Основні статистичні показники системи опіки над дітьми в Болгарії ;

За даними 2017 року, в Болгарії у закладах інтернатного типу перебувало 6,9 тисяч дітей (582,3 на 100 000 дитячого населення). Це на 500 менше, ніж у попередньому році, і більш ніж в 2 рази менше, ніж десять років тому.

У 2017 році вперше чисельність дітей під опікою прийомних батьків або опікунів перевищила чисельність дітей в інтернатах і склала 7,5 тис. осіб (на 600 більше, ніж у попередньому році). [61,с.18]

У Болгарії найбільш знедоленими, що зіштовхуються з численними стражданнями і соціальною ізоляцією, є три групи дітей:

- діти-роми, які мають найвищий рівень бідності, високу дитячу смертність, погані житлові та санітарно-гігієнічні умови, погане харчування, обмежений доступ до закладів охорони здоров'я, освіти та соціальних послуг, неправильна практика виховання дітей, ранні шлюби і вагітність у підлітковому віці, а також дискримінація;

- діти з обмеженими можливостями, без належного доступу до освіти, охорони здоров'я та соціальних послуг;

– діти, які живуть в установах інтернатного типу, позбавлені батьківського піклування та мають обмежений доступ до якісних медичних і освітніх послуг. Стартом реформи системи піклування про дітей в Болгарії прийнято вважати 1991 рік, коли було ратифіковано Конвенцію ООН про захист прав дитини, але реальні кроки щодо її здійснення відбулися десятима роками пізніше, після критичної доповіді Комітету з прав дитини ООН.[58,с.79]

В 2000 року за підтримки ООН та Світового банку було проведено дослідження "Соціальна оцінка турботи про дітей в Болгарії", яке продемонструвало наступне:

1) Велике число дітей в Болгарії влаштовано поза сім'єю.

2) Дітей групи ризику переважно розміщують в інтернати. Якими б не були проблеми у дитини - відсутність сім'ї або належного батьківського піклування, фізичне або розумове порушення, проблеми з поведінкою і ін., суспільство і держава реагували одним і тим же чином - переміщенням в інтернат.

3) Відсутність координації в системі турботи про дітей, що належать до групи ризику. Соціальні будинки були в підпорядкуванні п'ятьом міністерствам з відповідним нормативним забезпеченням, як правило, не пов'язаними між собою.

4) Низька якість опіки, що проявлялося в наступному:

- віддаленість інтернатів від великих поселень, звідси - менше можливостей отримати якісну освіту, проблеми з соціальною інтеграцією; - велика місткість інтернатів (більше 70 дітей в одному будинку);[57,с.88]

- методологія роботи, неадекватна потребам дітей. Всі будинки працюють на основі колективної методології, орієнтованої на сувору організацію життя, в результаті чого діти мають низьку самооцінку, труднощі з соціалізацією і самостійним життям. Діти живуть в групах, сформованих за віковою ознакою, що далеко від природного життя в сімейному середовищі;

- тривале перебування (найчастіше - понад три роки). На практиці більшість дітей потрапляють в соціальні будинки після народження і залишаються там до повноліття;

- «розрізненість» життєустрою. Поділ інтернатів за віковою і відомчим принципом призводить до розрізненої особистої історії дитини, яка іноді просто була відсутня. Перехід з однієї установи до іншої здійснювався без будь-якого проміжного періоду або вимоги взаємозв'язку. Для дитини це означало радикальні зміни, що травмували значною мірою його психіку, а це, у свою чергу, в подальшому призводило до проблем з навчанням, поведінкою, залежностями в юнацькому віці;

- відсутність зв'язку з сім'єю. Організація життя, ідеологія турботи в соціальних будинках не тільки не стимулювали зв'язок дитини з його сім'єю, а часто конкурували або навіть оголошували цей зв'язок шкідливим;

- підготовка персоналу - педагогічного та медичного - неадекватна з точки зору його професійних функцій. У будинках дитини більше 80% персоналу - медичний, тому що ці будинки - частина структури Міністерства охорони здоров'я. Діти отримують якісну медичну турботу, але цього не достатньо для їх особистісного розвитку.

З огляду на вище сказане, можна визначити, що реформа системи захисту дітей в Болгарії мала такі основні пріоритети: деінституалізація, розвиток альтернативних сімейних послуг та підвищення їх якості.

Були «посилені» критерії переміщення дітей в установи. Так, згідно з прийнятим у 2001 році Законом про захист дітей, вилучення дитини з сім'ї дозволялося тільки судом. Таким чином виключалася негативна практика, коли рішення про переміщення дитини в соціальний будинок брали люди, зацікавлені в цьому рішенні.

Утверджувався індивідуальний підхід до дітей - вивчення і оцінка потреб та соціальної ситуації кожної дитини і планування дій на основі такої

оцінки. У результаті цього багато дітей були повернуті в сім'ю.

Були прийняті мінімальні стандарти якості для кожної соціальної послуги, а також ліцензування постачальників послуг для дітей і сімей групи ризику. Поставлено завдання децентралізації всіх соціальних послуг і створення законодавчих умов для залучення нових «надавачів» послуг: болгарських муніципалітетів («громад») і НГО.

Нове законодавство стимулює реальну взаємодію між НГО та місцевою владою. На практиці найчастіше розробка нових суспільних соціальних послуг здійснюється в рамках пілотного проекту НГО в співпраці з місцевою владою. Потім подається заява на отримання державного фінансування, і послуга або надається муніципалітетом, або він організовує новий конкурс.

Головним документом, що відображає державну політику в сфері захисту дітей, є прийнята парламентом Національна стратегія «Діти». Вона побудована на принципах Закону про захист дітей. Для її здійснення уряд (Рада міністрів) щорічно приймає Національну програму щодо захисту дітей.

Крім того, існує ряд документів, які вирішують конкретні соціальні завдання (скорочення бідності, інтеграція етнічних меншин, скорочення числа інтернатів для дітей-сиріт та розвиток альтернативних сімейних форм опіки та ін.), які в тою чи іншою мірою стосуються захисту дітей.

Таблиця 2.4.

Основні програмні документи щодо захисту прав дітей в Болгарії.

№ з/п	Назва	Термін реалізації
1	Національна стратегія «Діти»	2008-2018
2	Національна програма із захисту дітей	щорічно
3	Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини	2006-2009
	Національний план дій з реформування інституційної	
4	опіки	2008-2011
	Національна стратегія "Бачення деінституціоналізації дітей в	
5	Болгарії "	2010-2025
	План дій по виконанню стратегії "Бачення	
6	деінституціоналізації дітей в Болгарії "	2010-2025
	Національна програма по забезпеченню прав дітей з обмеженими	
7	можливостями	2010-2013
	Національний план щодо забезпечення прав дітей з обмеженими	
8	можливостями	2010-2013
9	Національний план щодо запобігання насильства над дітьми	2012-2014

	Стратегія освітньої інтеграції дітей та учнів з числа	
10	етнічних меншин	2004-2015
11	Національна стратегія щодо інтеграції циганів	2012-2020
	Національна стратегія скорочення бідності і сприяння соціальній	
12	адаптації	до 2020
13	Національний план щодо запобігання насильства над дітьми	2012-2014
14	Національна стратегія демографічного розвитку	2006-2020

Національна стратегія «Діти» визначає пріоритетні напрями державної політики у сфері захисту дітей. Основна її мета - дотримання прав дитини, поліпшення якості життя дітей як умова вільного і повноцінного розвитку особистості. Пріоритетні цілі:

- 1) зниження рівня бідності серед дітей та створення умов для соціальної адаптації;
- 2) забезпечення рівного доступу до якісної дошкільної та шкільної освіти;
- 3) поліпшення стану здоров'я дітей;
- 4) сприяння участі дітей у формуванні та реалізації політики, пов'язаної з їх правами та обов'язками.

Основні завдання розподілені за кількома напрямками (пріоритетними галузями).

Пріоритетна область «сім'я» включає в себе заходи щодо стимулювання відповідального батьківства, підтримку сімей в кризових і конфліктних ситуаціях, а також розвиток нових сімейних послуг - медіації, сімейного консультування, навчання батьків і ін.

Пріоритетна область «альтернативна опіка» передбачає розвиток нових форм сімейного виховання для дітей, позбавлених батьківського піклування, а також вдосконалення опіки в діючих установах, в т.ч. скорочення терміну перебування в них і наближення умов в установах до домашніх.

Документом визначені очікувані результати. Переважають якісні показники, але є і конкретні значення, яких необхідно досягти. Наприклад, число дітей, що виховуються на сімейних формах опіки, має скласти не менше половини всіх дітей-сиріт; рівень дитячої бідності - 15% і т.п.[60,с.56]

Контроль за виконанням стратегії здійснює Державне агентство із захисту дітей – «Газда». Створене при Раді міністрів Державне агентство із захисту дітей «Газда» координує роботу державних установ щодо захисту дітей. У його компетенції входить:

- розробка державної політики в області захисту дітей;
- розробка та контроль виконання національних та регіональних програм щодо захисту дітей;
- перевірка дотримання прав дітей в школах, дитячих садах, лікарнях;
- розробка стандартів соціальних послуг для дітей;
- участь в розробці нормативних актів у відповідності до Закону про захист дітей;
- видача ліцензій;
- надання соціальних послуг для дітей;
- створення бази даних системи захисту дітей;
- науково-дослідна і освітня діяльність в області захисту дітей;
- підтримка некомерційних організацій по захисту дітей;
- реалізації політики інтеграції з Європейським Союзом у сфері захисту дітей. При агентстві створено два консультативних органи - Національна рада з захисту дітей - майданчик, де чиновники і представники різних НДО обговорюють питання захисту дітей. А також Рада дітей, що складається з неповнолітніх представників від 84 регіонів країни.

Раз на три роки відповідальні міністерства та відомства видають звіт про виконання стратегії, а також проводяться соціологічні дослідження. Звіт щодо першого трирічного періоду (2008-2010 рр) був профінансований з коштів оперативної програми "Розвиток людських ресурсів" (близько 200 тис. Євро22).

Головне джерело фінансування стратегії - державний і місцеві бюджети, додатковий - Структурний фонд ЄС, через посередництво оперативних програм. Однак суттєвим недоліком стратегії є те, що в ній не

вказано обсяг фінансування. Воно здійснюється в рамках бюджету відповідальних організацій, але не гарантує його ефективне використання.

Конкретні дії для дотримання прав дітей прописуються в щорічній Національній програмі по захисту дітей - НПЗД. Програма представлена у вигляді багаторівневої таблиці з детально розписаними заходами. Вказується: а) джерело фінансування; б) термін виконання; в) очікувані результати; г) цільові показники; д) відповідальні установи (ведучі та партнерські).

Заходи об'єднані в оперативні стратегічні цілі. Нарешті, стратегічні цілі утворюють пріоритетну область. У програмі на 2013 рік визначено 7 таких областей (скорочення бідності, поліпшення здоров'я дітей і т. ін.).

Перелічимо найбільш важливі, на наш погляд, заходи програми:

- розвиток мережі соціальних послуг дітям та сім'ям, розробка карти соціальних послуг;
- оцінка потреб дітей, створення альтернативних інтернатам послуг;
- навчання і контроль за персоналом;
- популяризація ідеї прийомної сім'ї;
- розробка фінансового механізму по перенаправленню коштів від інтернатів до альтернативних послуг;
- підготовка дітей до переїзду;
- підтримка включення в освітній процес дітей та молоді, позбавлених батьківського піклування;
- синхронізація процедур патронатного виховання та усиновлення;
- залучення консультантів для нагляду і методичної підтримки прийомних сімей;
- навчання і підтримка опікунів - близьких родичів;
- заохочення роботодавців наймати безробітних одиноких батьків чи усиновителів. жінок з дитиною до 3-х років;
- розробка проекту щодо запобігання насильства в спеціалізованих інтернатах;

- відстеження дзвінків, що надійшли з Національної телефонної лінії для дітей;
- проведення навчання медпрацівників по розпізнаванню ознак насильства над дітьми;
- оновлення методичного керівництва з розробки індивідуальних планів дітей в спеціалізованих установах.

Після закінчення року Газда публікує звіт про виконання даної програми.

Національна стратегія "Бачення деінституалізації дітей в Болгарії на 2010-2025 рр."

Основна мета - гарантувати право дитини на виховання в сім'ї і на доступ до якісної опіки і послуг відповідно до потреб. Проміжні цілі: Нормативне регулювання, фінансування та забезпечення кадрами широкого спектру послуг дітям та сім'ям в муніципалітетах, побудова «хороших практик» та залучення інноваційних підходів;

Головний принцип деінституціоналізації - захист інтересів дитини та захист її права на виховання у сімейному середовищі. Задля чого, в процесі деінституціоналізації для кожної дитини повинна бути проведена оцінка потреб. Не допускається перехід між інтернатами без складання індивідуального плану, розробленого спільно з діючими і майбутніми вихователями, а також батьками (по можливості). Велике значення надається підтримці контактів з біологічною родиною. У міру переведення дітей потужності інтернату повинні скорочуватися до повного його закриття. В першу чергу повинні бути закриті інтернати для дітей-інвалідів та дітей до 3-х років.[62,с.6]

Основні джерела фінансування даних заходів:

- 1) Європейський структурний фонд (оперативна програма «Розвиток людських ресурсів»);
- 2) Європейський фонд регіонального розвитку (оперативна програма «Регіональний розвиток»);

3) Програма розвитку сільських регіонів (захід «Основні послуги населенню і економіці в сільських областях»);

4) Державний бюджет;

5) Інші донори - ЮНІСЕФ; фонди Lumus Foundation, OAK Foundation.

Приблизна вартість реалізації стратегії - 108 млн євро.

Ще одна важлива стратегія у державному управлінні - Національна стратегія «Бачення деінституціоналізації дітей в Болгарії»

Раніше процес деінституціоналізації стикався з низкою ключових проблем:

- недостатньо ефективна координація між учасниками: міністерствами, місцевою владою, постачальниками і споживачами послуг;
- недостатній взаємозв'язок між окремими соціальними інститутами, які мають відношення до добробуту дітей (сімейна і соціальна допомога, захист дітей, освіту, охорону здоров'я, зайнятість, житлова політика, правосуддя та ін.);
- місцеві послуги розвиваються паралельно з існуванням великих інтернатів, в результаті чого кошти використовуються неефективно;
- створення «нових» послуг, які, по суті, наслідують інтернатам;
- механізми фінансування не сприяють скороченню числа залишених дітей;
- недостатньо використовуються кошти ЄС на підтримку реформи захисту і добробуту дітей і сімей та ін.

План дій прийнятий з урахуванням даних проблем, а також кращих міжнародних практик поступового закриття інтернатів та надання нових послуг.

Мета і завдання стратегії - розробити систему сімейних і резидентських послуг (послуг на базі місцевих громад), які б виключили необхідність існування спеціалізованих інтернатів для дітей:

- 1) систематично закривати всі "класичні" інтернати, забезпечуючи при цьому коротко- або довгострокове розміщення дітей на сімейні форми опіки;
- 2) розробити правові рамки для переведення дітей на сімейну і резидентську опіку;
- 3) поліпшити ефективність опіки для найбільш вразливих дітей та їх сімей.

План включає 6 проектів (напрямки діяльності), спрямованих на закриття 130 інтернатів.

У контексті ситуації в Україні варто докладніше їх розглянути:

Проект 1: Деінституціоналізація будинків для дітей з обмеженими можливостями.

Даний напрямок реалізується за допомогою проекту «Дитинство для всіх».

Він є частиною операції «Не залишити жодної дитини», що фінансується оперативної програмою «Розвиток людських ресурсів» (ОП РЧР) Єврокомісії. Операція складається з двох компонентів:

- 1) «Планування заходів по деінституціоналізації» (власне, проект «Дитинство для всіх»)
- 2) «Розвиток соціальних послуг в муніципалітетах».

Проект «Дитинство для всіх»: має на меті закрити до 2014 року діючі установи такого типу; побудувати 149 Центрів розміщення сімейного типу (дитячих будинків), в яких будуть проживати до 12 дітей; 37 центрів денного перебування; 34 центри соціальної реабілітації та інтеграції. Ці нові установи будуть перебувати у великих поселеннях, а не «заховані» в маленьких селах.

Бюджет проекту «Дитинство для всіх» (компонент 1) - 2,53 млн євро.

Проект 2: Деінституціоналізація медико-соціальних будинків (МСД)

Проект спрямований на виявлення послуг з профілактики, які б дозволили обмежити приміщення дітей в інтернати (зокрема, дітей до 3-х років), а також пропонували інтегровані медичні та соціальні послуги.

Проект 3: Деінституалізація дітей 3-18 років в будинках для дітей, позбавлених батьківського піклування (ДДЛРО)

Бюджет 7,8 млн євро. Реалізується в рамках проекту «Розвиток систематичного планування і надання соціальних послуг на регіональному рівні». Підготовлений аналіз районів, в яких він може бути реалізований. Стосується осіб з обмеженими можливостями, психічними розладами, які перебувають в спеціалізованих установах.

Проект 4: Розвиток інституту прийомної сім'ї [62,с. 32].

Виповнюється в рамках проекту «І у мене є сім'я», Бюджет: 7,7 млн. євро. Крім забезпечення прав дітей виховуватися в сімейному середовищі, даний проект має завдання скорочення бідності, безробіття (особливо в невеликих селищах).

Проект 5: Професійний розвиток соціальних працівників

Виконується в рамках проекту «Покращення потенціалу Агентства соціальної допомоги для підвищення якості та ефективності соціальної роботи». Бюджет: 5,1 млн євро.

Проект 6: «Розвиток системи планування і надання соціальних послуг на регіональному рівні».

Має за мету надання гнучкої індивідуальної підтримки вразливим групам населення. Бюджет: 3,2 млн. євро.

Система опіки дітей-сиріт в Болгарії представлена державними установами на різних рівнях: національному, регіональному, локальному

Безпосередньо роботу щодо соціального захисту і опіки дітей зокрема покладено на Міністерство праці та соціальної політики (далі - МТСП). Воно щорічно розробляє Оперативний план, Де описані стратегічні цілі, пріоритети, завдання, а також бюджет, термін виконання, очікувані результати, індикатори виконання, можливі ризики і відповідальні установи (провідні та партнери) щодо кожного визначеного завдання. Наприклад, серед пріоритетів на 2012 рік - створення мережі комплексних послуг з раннього розвитку дітей; вдосконалення системи підтримки дітей і сімей;

профілактика сирітства, розвиток прийомних та опікунських сімей; деінституціоналізація опіки.

При міністерстві створено Агентство соціальної допомоги (далі - АСП), що складається з Департаменту соціального захисту та Департаменту захисту дітей. У його компетенцію входить видача соціальної допомоги; контроль за дотриманням стандартів соціальних послуг; відкриття і закриття спеціалізованих установ; реєстрація фізичних осіб, які надають соціальні послуги.

Окрім того, АСП контролює і фінансує Регіональні дирекції соціальної допомоги. При них створені Ради з усиновлення дітей. На місцевому рівні функціонують Локальні дирекції соціальної допомоги, що відповідають за послуги і опіку дітей в населених пунктах.

Фінансування системи опіки над дітьми-сиротами

Основні джерела фінансування системи опіки над дітьми-сиротами в Болгарії:

- 1) Республіканський бюджет;
- 2) Оперативні програми (далі - ОП) Європейських структурних фондів: «Розвиток людських ресурсів», «Регіональний розвиток», «Технічна допомога»;
- 3) Міжнародні фонди (ЮНІСЕФ, фонд Oak Foundation і ін.);
- 4) Приватні пожертвування.

Головне відомство, відповідальне за виконання прав дітей - Міністерство праці та соціальної політики (МТСП). У 2017 році на його потреби в бюджеті було передбачено 490 млн. євро, а ще в 2013 було - 394,7 млн євро.

У Болгарії на рівні муніципалітетів створено ряд нових послуг, спрямованих на профілактику сирітства.

Центри соціальної підтримки пропонують такі базові послуги для болгарських сімей:

- сімейні консультування (в т.ч. психологічні та правові консультації), мотивація та підтримка;
- підготовка та навчання батьків, як турбуватися про своїх дітей;
- посередництво для поліпшення взаємовідносин в сім'ї;
- до- і після пологовий догляд, індивідуальні та групові консультації;
- планування сім'ї, консультації з репродуктивного здоров'я, щодо методів контрацепції, ЗПСШ.

Що стосується профілактики соціального сирітства та його негативних наслідків у подальшому центри соціальної підтримки - ЦСП надають на місцевому рівні ряд послуг за наступними напрямками:

- 1) Профілактика насильства в сім'ї:
  - соціальна, психологічна і терапевтична робота з дітьми-жертвами насильства і їх сім'ями;
  - індивідуальна робота з дітьми з агресивною поведінкою;
  - інформаційні зустрічі, бесіди і консультації з батьками та вчителями.
- 2) Попередження девіантної поведінки і невідвідування школи:
  - індивідуальна робота з «Важкими» дітьми та їх сім'ями.
- 3) Приймальна опіка та усиновлення:
  - оцінка і навчання кандидатів у добровільні і професійні прийомні батьки за затвердженою програмою;
  - спостереження і підтримка дитини після розміщення в прийомну сім'ю;
  - реклама прийомної сім'ї- проведення інформаційних компаній;
  - навчання та оцінка потенційних усиновителів, спостереження і підтримка після усиновлення.
- 4) Деінституалізація і реінтеграція вихованців інтернатів:
  - групова та індивідуальна робота з дітьми, навчання навикам до самостійного життя, освітні та професійні курси, розвиток навичок пошуків роботи, посередництво при пошуку роботи, житла;

- робота з дітьми, де є можливість повернутися в сім'ю.

Користувачами послуг ЦСП в основному є сім'ї, у яких є ризики залишення дитини або передачі її в інтернат, руйнування сімейних зв'язків та ставлення сім'ї до дитини, чії діти перебувають в установах або в іншій сім'ї; прийомних сімей та усиновителів, в т.ч. потенційні; сім'ї з дітьми з особливими потребами; сім'ї, які зіткнулися з проблемами та шукають професійної підтримки та ін.

Денні центри для дітей-інвалідів, створені для профілактики соціального сирітства, серед цієї категорії переважають діти з сімей, що потребують різносторонніх консультацій у межах позитивної поведінки та виховання своїх дітей, відповідно до індивідуального плану. Подібні послуги надають також Центри соціальної реабілітації та адаптації.

Ланка «Мать и дитя» - це послуга надання вагітним жінкам і матерям групи ризику (де є ризик відмови від дитини) тимчасового житла (до 6 місяців). Мета такої послуги - профілактика соціального сирітства, розвиток батьківської прихильності, психологічні та юридичні консультації з молодими матерями.

Мета послуги «Перехідне житло» - підготувати випускників інтернатів до самостійного життя, вибору професії; створити мережу соціальної підтримки і забезпечити соціальну адаптацію. Принцип надання послуги - добровільність. Особи, які бажають нею скористатися, пишуть заяву на ім'я директора. У молодих людей в перехідних будинках вільний режим дня, вони самі планують свій час. Групова робота спрямована на отримання базових побутових навичок (приготування їжі, складання меню, прибирання і ін.), навичок у пошуку роботи, ведення бюджету, спільного проживання і шлюбу.

Послуги державних установ Болгарії в спектрі реалізації опіки дітей-сиріт.

За даними 2011 року, у закладах інтернатного типу Болгарії перебувало 6,9 тисяч дітей (582,3 на 100 000 дитячого населення). Це на 500 менше, ніж

у попередньому році, і більш ніж в 2 рази менше, ніж десять років тому.

На сьогоднішній день діють такі типи державних установ для дітей-сиріт:

- 1) Будинок медико-соціальної опіки (ДМСГД).
- 2) Будинки для дітей з особливостями розвитку (затримкою психічного розвитку - ДДМУ / ДДУІ; дітей-інвалідів - ДДФУ).
- 3) Будинки для дітей, позбавлених батьківського піклування (ДДЛРГ).

Перший тип знаходиться у відомстві Міністерства охорони здоров'я, інші - Міністерства праці та соціальної політики. Дані по кількості цих закладів надано в табл.2.5

Таблиця 2.5.

Чисельність держустанов для дітей-сиріт.

Тип	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ДДУІ	26	25	25	24	23	23	23
ДДФУ	1	1	1	1	1	1	1
ДДЛРГ	86	86	82	80	75	72	67
ДМСГД	32	32	32	32	31	31	31
всього	145	144	140	137	130	127	122

Окремо виділяють Центри проживання сімейного типу (Далі - ЦПСТ). На початку 2013 року їх було 88, число вихованців - 950 осіб. ЦПСТ розраховані на 6-15 дітей. Відповідно до прийнятої методології, комфортнішим є спільне проживання у дітей різної статі, віку, стану здоров'я та рівня самостійності. Не вітається створення окремих ЦПСТ для дітей-інвалідів, їх розміщують в співвідношенні 2-3 дитини з особливостями на 6-5 без. Постачальниками послуг в ЦПСТ, окрім муніципалітетів (громад), можуть бути фізичні та юридичні особи, які отримали дозвіл на таку діяльність. Створення центру відбувається на конкурсній основі. Комісія оцінює пропозиції, що надійшли в 2 етапи: технічний і фінансовий відбір.

Згідно національної стратегії «Бачення деінституціоналізації» до 2015 року планується закриття 137 інтернатів (стільки було в 2009 році). На допомогу цьому створені і переведені на болгарську мову різні наочні посібники. В процесі деінституціоналізації у кожної дитини повинна бути проведена оцінка потреб. Не допускається перевід з інтернату без складання індивідуального плану, розробленого спільно з діючими і майбутніми вихователями, а також батьками (по можливості). Велике значення надається підтримці контактів з біологічною родиною. В міру переведення дітей потужності інтернату повинні скорочуватися до повного його закриття. В першу чергу повинні бути закриті інтернати для дітей-інвалідів та дітей до 3-х років.

У Болгарії зареєстровано 113 НГО, які працюють з дітьми та сім'ями, об'єднані в «Національну мережу за дітей» (далі - НСД). Мета даної асоціації поліпшити взаємодію між НГО, які працюють у цій сфері. Асоціація створена за підтримки ЮНІСЕФ і є одним з його найважливіших партнерів. НСД публікує свої звіти за станом захисту дітей, оцінює роботу уряду в цій сфері. Так, в недавньому звіті НСД висловлює стурбованість з приводу недостатності бюджетних коштів на підтримку материнства, а також наполягає на введенні посади Омбудсмена з прав дітей.

НСД є посередником щодо співпраці з бізнесом. На сьогоднішній день реалізовано кілька проектів за участю бізнесу. Наприклад, в рамках проекту «Притулок дитини. Створи майбутнє» болгарський оператор мобільного зв'язку здійснював фінансову підтримку 200 дітей в приймальний сім'ях.

Багато соціальних послуг перед тим, як були схвалені на рівні регіону або країни, пройшли апробацію в конкретній дитячому будинку як проект НГО.

На практиці найчастіше розробка нових соціальних послуг здійснюється в рамках пілотного проекту НГО в партнерстві з місцевою владою, після чого ці послуги впроваджуються на рівні муніципалітету,

потім подається заява на отримання державного фінансування, і послуга або надається муніципалітетом, або він організовує конкурс для НУО. Початкові побоювання і недовіру місцевої влади до НУО змінилися, і продовжують змінюватися після успішно реалізованих проектів в пілотних регіонах.

В жовтні 2012 року в Болгарії пройшли три міжнародних конференції, організовані місцевими НУО та міжнародними партнерами (FICE, IFCO і Eurochild), присвячених реформі державної політики щодо захисту дітей.

Про значимість організацій третього сектора говорить також і те, що при Газда, головному державному органі щодо захисту дітей, створено консультативний орган - Національну раду із захисту дітей, куди входять представники НГО.

Серед прикладів успішної роботи НГО в Болгарії можна виділити:

а) "Ноу-хау центр альтернативної опіки"- консультативно-дослідницька організація, яка працює з урядом Болгарії для виведення дітей з інтернатів та розвитку муніципальних послуг;

б) Сайт "Моя дитина"- база даних організацій, що працюють з дітьми з обмеженими можливостями, спеціальними потребами або групи ризику, яка налічує близько 200 таких організацій.

в) «Асоціація батьків» організовує семінари по позитивному і успішному батьківства, основна мета яких - поліпшення комунікації і підвищення довіри в сім'ї, що сприяє запобіганню насильства.

г) «Національна асоціація приймальної опіки» об'єднує близько 140 прийомних батьків Болгарії.

У Республіці Болгарія за п'ять років (з 2009 по 2014 роки) кількість закладів інституційного догляду та виховання дітей зменшилася на 39 відсотків, а дітей у них - на 59. Реформа почалася з будинків дитини для дітей віком до трьох років та будинків-інтернатів для дітей з інвалідністю, оскільки в таких закладах виховувалися діти найбільш вразливих категорій. Для влаштування таких дітей створювалися спеціально підготовлені прийомні сім'ї, особлива увага приділялася роботі з біологічними батьками

дитини з метою повернення її у сім'ю. При цьому припинялася діяльність закладів інституційного догляду та виховання дітей у сільській місцевості, віддалених від закладів, які надають реабілітаційні, медичні та освітні послуги.

Польща.

Протягом останніх 20 років польське суспільство досягло значних результатів у реформуванні системи опіки над дітьми-сиротами, успадкованої від комуністичного режиму. Ця система була заснована на домінуванні інституалізованих форм опіки над дітьми-сиротами - до 1989 року вважалося, що дитячий будинок і інтернат здатні подбати про дитину краще, ніж прийомна сім'я. На початку 90-х років, в польському суспільстві широко поширилося переконання щодо необхідності поширення альтернативних форм опіки над дітьми. Це переконання було пов'язано, в першу чергу, з негативним впливом дитячих будинків на психіку і майбутню ресоціалізацію їх вихованців. Польське законодавство розглядає право на виховання в сімейних умовах як одне з найважливіших прав дітей.[54,с.6]

Вступ Польщі до Європейського союзу посилює необхідність, якнайшвидшого реформування системи опіки над дітьми з метою наближення до загальноєвропейських стандартів. Першою серйозною частиною польської реформи системи опіки над дітьми стала реформа системи органів місцевого самоврядування, проведена 1999 року. Після цієї реформи функції опіки над дітьми-сиротами були розділені між гмінами, повітами і воєводствами. Такий поділ компетенцій між органами місцевого самоврядування дозволив значно збільшити ефективність їх діяльності у сфері надання допомоги нужденним дітям. Наступним найважливішим етапом у реформуванні системи опіки над дітьми-сиротами стало прийняття Закону про підтримку сім'ї і системи опіки над дітьми в 2011 році. Основними елементами цієї реформи є активна профілактика проблеми соціального сирітства (створення інституту

сімейного асистента) і поступова заміна дитячих будинків та інтернатів установами опіки сімейного типу. В даний час, не дивлячись на певні фінансові труднощі, польський уряд продовжує реалізовувати глибоку реформу системи опіки над дітьми-сиротами: планується, що до 2020 року Польща досягне загальноєвропейських стандартів у цій сфері.

Проблема розвитку системи опіки над дітьми-сиротами є вельми актуальною для польського суспільства. Її важливість полягає не скільки в масштабі, а скоріше в усвідомленні необхідності докорінної реформи системи опіки над дітьми-сиротами. Польське суспільство і державний апарат усвідомлюють неефективність і негативні наслідки виховання дітей-сиріт в дитячих будинках, а також необхідність активної профілактики проблеми соціального сирітства та розвитку інституту прийомної сім'ї.

Державна статистика показує, що в Польщі налічується близько 130 тисяч дітей-сиріт (на 7 мільйонів 140 тисяч дітей визнано, що живуть в країні). Близько 3 тисяч дітей не мають обох батьків, тобто є повними сиротами. Решта мають принаймні одного біологічного батька (17% мають одного з батьків, 80% - обох). Ці цифри підтверджують загальноєвропейську ситуацію з дітьми-сиротами: абсолютна більшість з них є соціальними сиротами, які були вилучені з різних причин від їх батьків. У Польщі головними причинами вилучення дітей з неблагополучних сімей є: алкогольна та наркотична залежність батьків (40% випадків), невиконання батьківських обов'язків (25%), насильство в сім'ї, інвалідність дитини, важка хвороба батька і виїзд батьків на постійне місце проживання за кордон (по 3% в кожному випадку). Низьке соціально-економічне становище сім'ї було причиною вилучення дитини в абсолютній меншості випадків. Йдеться про крайню бідність сім'ї (1%), житлові проблеми (0,9%) і безробіття (0,4%).[57 - 58]

Слід зауважити, що офіційна статистика часто не враховує дітей з відносно благополучних сімей, батьки яких довгий час проживають за

кордоном. Вступ Польщі до Європейського союзу в 2004 році викликало значну міграційну хвилю (близько 3 мільйонів чоловік), яка посилила проблему соціального сирітства в країні. Дані соціологічних досліджень показують, що крім офіційних 130 тисяч дітей-сиріт ще близько 130 тисяч дітей знаходиться без постійної опіки батьків у зв'язку з їх виїздом на ПМЖ за кордон. Половина з цих дітей виховується тільки одним з батьків, чверть - дідусями і бабусями, 10% - іншими ближніми родичами і 3% - далекими родичами. У такій ситуації загроза позбавлення батьківських прав змушує багатьох батьків повернутися до опіки над власною дитиною.

Протягом останніх 20 років проблема реформування системи опіки над дітьми-сиротами в Польщі була одним із пріоритетних напрямків соціальної політики польського уряду. На початку 1990-х років Польща успадкувала від старого комуністичного режиму систему опіки над дітьми-сиротами, засновану на функціонуванні великих дитячих будинків, які характеризувалися неефективністю, високим рівнем насильства і негативним впливом на психологічний розвиток його вихованців. Усвідомлення всіх негативних ефектів дитячих будинків для психіки і ресоціалізації дітей-сиріт, а також тиск з боку громадянського суспільства, змусили уряд країни реалізувати поетапний план ліквідації дитячих будинків та їх заміну альтернативними способами опіки над дітьми (активна профілактика соціального сирітства, розвиток прийомних сімей і сімейних дитячих будинків).

Незважаючи на принципову згоду на повний переклад опіки над дітьми-сиротами в установи сімейного типу, польська реформа дитячих будинків розтягнулася на довгі роки. Головними труднощами в проведенні реформи стали неповороткість державного апарату, значні обмеження в бюджеті держави, а також недостатня кількість прийомних сімей в країні.

В 1990-х роках польський уряд узяв курс на ліквідацію великих дитячих будинків та заміну їх установами з меншою кількістю вихованців. Такі невеликі установи є більш ефективними і дружніми для дітей-сиріт,

оскільки в них вдається частково відтворити сімейну атмосферу. Паралельно з реформуванням дитячих будинків на початку 1990-х років польські органи соціальної опіки почали активно співпрацювати з численними недержавними організаціями, іноземними благодійними фондами та структурами Католицької Церкви. Така спільна діяльність держави з НГО та громадськими активістами сприяла значному поліпшенню ситуації в дитячих будинках Польщі.

Ключовим фактором, що прискорив розвиток системи опіки над дітьми-сиротами в Польщі на початку 2000-х років, стала реформа системи місцевого самоврядування, проведена в 1999 році. Результатом цієї реформи стало остаточне закріплення органів місцевого самоврядування на трьох рівнях - воєводство, повіт і гміна. Однією з центральних ідей реформи був намір створити інтегровану систему опіки над дітьми-сиротами на рівні місцевого самоврядування (повіт і гміна). Згідно з новою концепцією територіальної організації Польщі і центральні державні органи несуть відповідальність за прийняття законів і норм, а також за контролем і моніторингом реалізації державних програм у сфері опіки над дітьми-сиротами. Безпосередніми реалізаторами даних програм є місцева влада на рівні воєводств (воєвода), повітів (староста) і гмін.

Державна політика та законодавча база системи опіки дітей-сиріт в Польщі (табл 2.7 та табл 2.8)

Таблиця 2.7

Основні законодавчі акти, спрямовані на захист прав дітей в Польщі.

№	Назва законодавчого акта	рік прийняття
1	Кодекс сім'ї та опіки за дітьми	1964
2	закон про правове положення неповнолітніх	+1982
3	Конституція Республіки Польща	1 997
4	Закон про дитяче омбудсмена	2000
5	Закон про попередження насильства в сім'ї	2005
6	Закон про підтримку сімей і системи опіки над дітьми-сиротами	2011
7	Закон про опіку над дітьми до 3 років	2011

Таблиця 2.8

Основні загальнонаціональні програми спрямовані на захист прав дітей в Польщі.

	Назва програми	Термін дії
1	Національний план діяльності, спрямованої на користь дітей "Польща для дітей"	2004-2012
2	Стратегія соціальної політики	2007-2013
3	Національна стратегія соціальної інтеграції	2003
4	Національний план дій спрямованих на розвиток соціальної інтеграції	2004 - 2006
5	Стратегія розвитку освіти	2007-2013
6	Державна стратегія для Молоді	2003 - 2012
7	Програма запобігання соціальної ізоляції і злочинності серед дітей та молоді	2002-2014
8	Програма "Безпечна і дружня школа"	2008-2013
9	Національна програма попередження насильства в сім'ї	2006-2016
10	Стратегія розвитку людського потенціалу	2013-2020
11	Національна програма "Соціальна підтримка і соціальна інтеграція "	2006-2008
12	Національна програма здоров'я	2007-2015
13	Карта прав інвалідів	1 997

Однією з найважливіших загальнонаціональних програм, спрямованих на захист прав дітей в Польщі є національний план діяльності, спрямованої на користь дітей "Польща для дітей" (2004-2012). Ця програма є першою національною стратегією в сфері захисту прав дітей в Польщі. Дана стратегія в першу чергу спрямована на досягнення значного прогресу в таких сферах: пропагування здорового способу життя серед дітей і молоді, забезпечення доступу до якісної освіти, допомога та підтримка нужденним і проблемним сім'ям, а також захист дітей від фізичного насильства в сім'ях. Одним з найбільших успіхів даної програми була координація зусиль державних органів Польщі та недержавних організацій при вирішенні найбільш гострих соціальних проблем, що стоять перед польськими дітьми.

В кінці 2013 року завершується реалізація основної державної програми з вирішення соціальних проблем в Польщі - Стратегії соціальної

політики (2007-2013). Першочерговим пріоритетом даної програми є поліпшення соціальних умов для функціонування сімей. Особлива увага в даній Стратегії направлена на регулярну роботу з проблемними і нужденними сім'ями, з метою попередження проблеми соціального сирітства. У 2014 році відбулося прийняття Стратегії соціальної політики на наступні 5 років, в якій були враховані всі нововведення реформи системи опіки над дітьми-сиротами, проведеної в 2011 році.

Таблиця 2.9

Основні програми органів місцевого самоврядування Польщі, спрямовані на захист прав дітей.

1	воєводська стратегія соціальної політики (Прийнята в кожному воєводстві)	2002 - 2015
2	Воєводська програма допомоги і соціальної інтеграції	2010 - 2015
3	Стратегія розвитку воєводства	2000 - 2015
4	Регіональна оперативна програма воєводства	2007-2013
5	Стратегія рішення соціальних проблем (Прийнята на рівні кожної гміни, повіту і міста на правах повіту)	2008 - 2015
6	Стратегія розвитку гміни, повіту	2007-2015

Реформа системи опіки над дітьми-сиротами

Після вступу Польщі до Європейського союзу в 2004 р виникла гостра необхідність реформування польської системи опіки над дітьми-сиротами з метою її наближення до загальноєвропейських стандартів. До 2010 р польський уряд розробив основні положення реформи, і в 2011 р був прийнятий один з головних документів, які реформують польську систему опіки над дітьми-сиротами - Закон про підтримку сім'ї і системи опіки над дітьми. Ухвалення цього документа стало важливим кроком, спрямованим на повне реформування системи опіки над дітьми-сиротами в Польщі, збільшення підтримки прийомних сімей, активну профілактику проблеми соціального сирітства та поступову заміну всіх дитячих будинків у Польщі

альтернативними установами сімейного типу. Закон почав діяти з 2012 р, проте більшість його положень увійшли в силу тільки після 2015. Реформа системи опіки над дітьми-сиротами передбачає досягнення значних змін за наступними напрямками:

1) Збільшення числа дітей, які повертаються в свої біологічні сім'ї з дитячих будинків і прийомних сімей.

2) Розвиток системи альтернативних центрів опіки над дітьми-сиротами: центрів усиновлення, центрів для прийомних сімей, установ кризової інтервенції, спеціалізованих консультаційних центрів.

3) Розвиток нових необхідних форм роботи з нужденними сім'ями: сімейна терапія, консультаційні послуги, постійний моніторинг ситуації в проблемних сім'ях.

4) Розвиток системи прийомних сімей, в тому числі спеціалізованих.

5) Зменшення кількості дитячих будинків і скорочення їх розміру.

Ключові положення цієї реформи спрямовані на розвиток інструментів запобігання проблеми сирітства, а також на поступове скорочення кількості вихованців державних дитячих будинків та розвитку альтернативної системи опіки.

Відповідно до цього закону в польських дитячих будинках не можуть перебувати діти молодше 7 років. Незважаючи на це, в 2013 р в таких установах виховувалося близько 4 тисяч дітей такого віку. Ця цифра демонструє брак значної кількості прийомних сімей в країні. На підставі прийнятого Закону до 2020 року всі діти молодше 10 років будуть виховуватися в прийомних сім'ях або установах сімейного типу. Також реформа передбачає, що до 2021 року в усіх виховних установах для дітей-сиріт буде знаходитися не більше 14 вихованців.

Одним з найефективніших нововведень в Польщі є інститут сімейного асистента, головною метою якого є попередження необхідності вилучення дитини з проблемної сім'ї. Вже після року функціонування сімейних асистентів кількість вилучених дітей скоротилося з 91 тисячі у 2011 до 78

тисяч у 2012 році.[60,с.52]

Найзначнішим ефектом реформи системи опіки за дітьми-сиротами в Польщі є поступове скорочення кількості вихованців дитячих будинків. У 2012 р у державних закладах опіки знаходилося 26% від загальної кількості дітей-сиріт. При цьому 74% дітей-сиріт виховується у прийомних сім'ях та установах сімейного типу, 43% - у родинних сім'ях, 31% - в інших видах сімей (прийомні, сімейні дитячі будинки). У державних дитячих будинках у 2011 р перебувало 24,7 тисяч дітей, в той час, як в 2012 р - 20,5 тисяч. У 2011 р. в прийомних сім'ях Польщі перебувало 58, 1 тисяча дітей, а у 2012 - 66,9 тисяч⁶⁰ (За даними Міністерства праці та соціальної політики).

Перші позитивні ефекти нового закону вже відчутні, проте основна частина планованих позитивних змін відбулася тільки після 2015 р. На даний момент найбільшим викликом для соціальної політики держави в цій сфері є необхідність виділення необхідних фінансових ресурсів для реалізації подальших етапів реформи.

Вартість реформи системи опіки над дітьми-сиротами у Польщі становить близько 70 мільйонів злотих на рік (18 млн євро). У 2012 р. на проведення реформи уряд Польщі виділив 62,5 млн. злотих. З цієї суми 40% було направлено в бюджет воєводств (верхній рівень самоврядування) на підтримку центрів усиновлення, а 56% були передані структурам самоврядування на рівні гмін (нижній рівень самоврядування) на утримання сімейних асистентів і консультативну допомогу прийомним сім'ям та сімейним дитячим будинкам. Додатково 7,8 млн. злотих було виділено з бюджету Міністерства праці та соціальної політики на часткове покриття вартості створення інституту координатора альтернативної сімейної опіки (кошти виділені на рівні повітів - середньої ланки системи самоврядування).

У 2018 і 2019 рр. планується виділення наступних засобів на реалізацію реформи системи опіки над дітьми-сиротами: 54 і 76 млн. злотих відповідно. Ці кошти були спрямовані на розвиток інституту сімейних асистентів та координаторів альтернативної сімейної опіки. Правда, на думку

представників органів місцевого самоврядування, сума виділених на реалізацію реформи коштів є недостатньою. Їх дефіцит може призвести до того, що влада гмін і повітів не зможуть забезпечити успішну реалізацію реформи опіки над дітьми-сиротами.

Управління та забезпечення якості системою опіки за дітьми-сиротами

Управління системою опіки над дітьми-сиротами в Польщі здійснюється державними органами на декількох рівнях - національному (центральні органи влади), регіональному (воєводства) і локальному (повіти і гміни).

Виконавча влада:

- Рада Міністрів Республіки Польща;
- Міністерство праці та соціальної політики;
- Департамент сімейної політики;
- Департамент допомоги та соціальної інтеграції
- Міністерство освіти;
- Міністерство внутрішніх справ;
- Міністерство юстиції;
- Міністерство охорони здоров'я.

Законодавча влада:

- Дитячий омбудсмен (вибирається польським парламентом)

Судова влада:

- Сімейні суди (відповідальні за питання, що регулюються сімейним правом Польщі).

Міністерство праці та соціальної політики Польщі відіграє одну з ключових ролей в системі опіки над дітьми-сиротами та профілактики проблеми соціального сирітства. До компетенції Департаменту соціальної політики даного міністерства входять наступні завдання:

- розвиток і захист інституту материнства, сім'ї та дитинства;

- координація діяльності державних органів, недержавних організацій та інших інститутів, спрямованих на захист і підтримку дітей з незаможних родин;
- профілактика появи проблемних сімей;
- реалізація державних програм, спрямованих на допомогу сім'ям, які перебувають у важкій ситуації.

Важливе місце в системі управління опікою над дітьми-сиротами займає інститут Дитячого омбудсмена, що функціонує з 2000 року. Головним завданням цього інституту є послідовний захист прав дитини (в тому числі, їх захист від порушень державними органами). Діяльність Дитячого омбудсмена ґрунтується на визнанні фундаментального права дитини на виховання виключно у сімейних умовах.

- Проблема ефективного управління польською системою опіки над дітьми-сиротами є дуже актуальною, так як відсутність узгодженості дій державних органів на різних рівнях призводить до серйозного зниження стандартів якості соціальної підтримки в цій сфері. У 2008 р Головна контрольна палата Польщі провела перевірку 30 дитячих будинків в різних частинах країни. За результатами цієї перевірки жоден з дитячих будинків не відповідав встановленим стандартам якості. Найпоширенішими проблемами були недостатня кількість вихователів, відсутність необхідного обладнання та занадто велика кількість вихованців. У 25% дитячих будинків були помічені випадки фізичного та психічного насильства серед дітей та молоді. Тільки в 3 з 28 дитячих будинків не були помічені акти вандалізму, агресії і насильства, що вимагали втручання поліції. Небажання керівництва дитячих будинків інформувати поліцію про такі випадки, а також повільність польських судів сприяє поширенню безкарності серед деякої частини вихованців. Контрольна палата зазначила численні випадки порушення процедури розподілу дітей і молоді дитячим будинкам, коли в них прямували малолітні злочинці, які повинні були знаходитися в спеціалізованих закладах опіки. Крім цих проблем, було відзначено відсутність координації між

різними державними установами, які займаються вирішенням проблем дітей-сиріт. Часто орган соціальної опіки не мав всієї необхідної інформації про вихованця, так як вона не була надана іншим державним закладом. Серйозна відсутність координації між установами соціальної опіки ще більш посилює проблеми дітей-сиріт і робить вкрай важкою можливість її реформування. Такі невтішні результати перевірки свідчать про загальну неефективність інституту дитячих будинків, а також механізмів управління державною системою соціального піклування.[52,с.41]

- Однією з найсерйозніших проблем в управлінні системою опіки над дітьми-сиротами є проблема неефективності польської судової системи. Польські суди з великими затримками надають органам опіки інформацію про судові справи з питань їх вихованців, а також затягують прийняття конкретних рішень на місяці і роки. Найяскравіший приклад неефективності польської судової системи - це тривалість процесу усиновлення дитини, яка викликана його неврегульованим юридичним статусом. У більшості випадків вихованці дитячих будинків мають обох біологічних батьків, чиї батьківські права суд не анулював. Середня тривалість процесу усиновлення в Польщі - 2,5 роки, проте при необхідності позбавлення батьківських прав він може розтягнутися до 8 років.

Основним джерелом фінансування системи опіки над дітьми-сиротами в Польщі є державний бюджет. На фінансування соціальних програм спрямовується близько 19% польського бюджету. Від цих витрат 60% складають пенсії, 30% - охорона здоров'я і підтримка інвалідів, близько 3% - допомога безробітним і будівництво пільгового житла і близько 4,5% - витрати на підтримку сімей. За останнім показником, Польща значно відстає від інших членів Європейського Союзу, де, в середньому, витрати на підтримку сімей складають близько 8% державного бюджету. Таке ж відставання спостерігається і щодо загального обсягу соціальних витрат - у 2010 році, країни Європейського Союзу направили на соціальні програми близько 30% бюджету (18% в Польщі). Таким чином, в найближчому

майбутньому перед Польщею буде стояти завдання значного збільшення соціальних витрат, в першу чергу на різноманітну підтримку дітей і сімей.

Таблиця 2.10

Витрати бюджетів органів місцевого самоврядування Польщі в
2017 році, в тис. Євро.

	гміни (нижній рівень)	повіти (середній рівень)	міста на правах повітів	воєводства (верхній рівень)	всього
Загальний бюджет органів місцевого самоврядування	18 688 433	5 351 553	15 174 003	3 752 503	42 966 493
Соціальна допомога (всі категорії)	3 026 618	786 391	1 576 351	29 040	5 418 403
виховні установи для дітей-сиріт	2 675	155 075	121 214	1 073	280 038
прийомні сім'ї	1 474	132 055	64 975	-	198 505
центри допомоги сім'ям	6,9	50 477	4 615	450	55 550
центри усиновлення	56	42	24	5 993	6 116
Послуги по догляду за дітьми-сиротами	58 569	0,5	45 084	-	103 654

Таблиця 2.10 показує величину витрат органів місцевого самоврядування за основними категоріями системи опіки над дітьми-сиротами. Найбільш собівартісною категорією витрат є фінансування виховних установ для дітей-сиріт (дитячих будинків) - більше 280 мільйонів євро в рік. Витрати на підтримку прийомних сімей та альтернативної системи опіки становлять близько 200 мільйонів євро, а надання послуг з догляду за дітьми-сиротами, в тому числі профілактика проблеми соціального сирітства - близько 100 мільйонів євро (табл.2.11)

Таблиця 2.11.

Процентне співвідношення соціальних видатків бюджетів органів
місцевого самоврядування (гміна-повіт-воєводство).

	гміни (нижній рівень)	повіти (середній рівень)	міста на правах повітів	воєводства (верхній рівень)	Всього, тис. євро
Соціальна допомога (всі категорії)	56%	14%	29%	0,5%	5 418 403
виховні установи для дітей-сиріт	1%	55%	43%	0,3%	280 038
прийомні сім'ї	0,7%	66%	33%	-	198 505
центри допомоги сім'ям	0%	91%	8,3%	0,7%	55 550
центри усиновлення	0,9%	0,6%	0,5%	98%	6 116
Послуги по догляду за дітьми- сиротами	56%	1%	43%	-	103 654

Інформація, представлена в таблиці 2.11, показує поділ компетенцій органів місцевого самоврядування щодо реалізації програм опіки над дітьми-сиротами. Різні компетенції гмін, повітів і воєводств є результатом реформи місцевого самоврядування 1999 року, а також реформи системи опіки над дітьми 2011 року.

Рівень гміни (нижній рівень системи самоврядування):

1) Послуги по догляду за дітьми-сиротами (консультаційна допомога, виплата матеріальної допомоги).

2) Витрати на утримання органів профілактики (сімейний асистент, центри денної допомоги).

Рівень повіту (середній рівень системи самоврядування):

1) Витрати на утримання дитини в прийомній сім'ї або сімейному дитячому будинку.

2) Витрати на утримання вихованців дитячих будинків.

3) Витрати на продовження освіти і ресоціалізацію дітей-сиріт.

Рівень воєводства (верхній рівень системи самоврядування):

1) Фінансування центрів усиновлення.

Протягом останніх 20 років однією з найбільших проблем системи опіки над дітьми-сиротами в Польщі є брак бюджетних коштів, необхідних для реформування цієї сфери. Витрати на утримання дитячих будинків і прийомних сімей лежать в компетенції органів місцевого самоврядування на рівні повіту (району). У зв'язку з швидким розвитком польської економіки і постійним зростанням бюджетних витрат на соціальні потреби польські органи місцевого самоврядування виділяють досить серйозні фінансові ресурси на утримання дитячих будинків. Незважаючи на зростаючі бюджетні витрати, проблема якості перебування дітей в державних дитячих будинках все ще продовжує бути актуальною. Значна частина проблем дитячих будинків Польщі пов'язана з тим, що державні органи соціального захисту, як правило, менш ефективно розпоряджаються фінансовими ресурсами в порівнянні з прийомними сім'ями та недержавними організаціями.[54,с.43]

Досвід Польщі та інших європейських держав показує, що дитячі будинки є найдорожчим видом опіки за дітьми-сиротами. Утримання дитини в сімейному дитячому будинку або прийомну сім'ю, як мінімум, на 30% дешевше. Наприклад, середня вартість утримання прийомної дитини в спорідненій сім'ї в 2007 р склала близько 660 злотих на місяць (165 євро), в прийомній сім'ї - 843 злотих (210 євро), в професійній прийомній сім'ї - 1 248 злотих (310 євро) і в сімейному дитячому будинку - 1800 злотих (450 євро). У той же час вартість утримання дитини в дитячому будинку становить від 2000 до 3700 злотих⁶⁵(Від 500 до 920 євро). Таким чином, політика заміни дитячих будинків установами опіки сімейного типу обумовлюється не тільки психологічним комфортом для дитини та її успішною соціальною адаптацією, але також і значною економією бюджетних коштів. Замість фінансування громіздких та неефективних дитячих будинків держава може перерозподілити ресурси на активне попередження проблеми соціального сирітства, а також на розширення фінансової підтримки прийомних сімей.

Після вступу Польщі до Європейського союзу в 2004 р виникла необхідність наближення стандартів польської соціальної політики до загальноєвропейського рівня. З цією метою польський уряд щорічно виділяє кошти на поліпшення умов утримання вихованців дитячих будинків. Слід зазначити, що ця підтримка є тимчасовим вирішенням проблеми опіки над дітьми-сиротами. Головною метою польського уряду є поступова заміна всіх дитячих будинків в країні установами опіки сімейного типу. Незважаючи на однозначну політичну позицію з цього питання, повне закриття дитячих будинків у Польщі може статися тільки після 2020 р. Протягом найближчих декількох років основна частина фінансових ресурсів буде направлена на поступове переведення дітей молодшого віку (до 3 років, до 7 років і до 10 років) з дитячих будинків до прийомних сімей. Ліквідація основної частини дитячих будинків у Польщі буде досить дорогою реформою, проте після її проведення бюджет зможе економити значні кошти, які можуть бути спрямовані на профілактику соціального сирітства.

Послуги опіки над дітьми-сиротами в Польщі і роль НГО в профілактиці проблеми соціального сирітства.

Одним з найбільш ефективних способів вирішення проблеми сирітства та зменшення кількості вихованців дитячих будинків є систематична профілактична робота з проблемними сім'ями. У Польщі вона включає наступні види роботи: консультації фахівців-психологів, терапія і посередництво, юридична допомога, допомога по догляду і турботі за дітьми, організація груп самодопомоги та підтримки. Кожна сім'я може отримати необхідну профілактичну допомогу за сприяння таких організацій:

а) Сімейний асистент - державний соціальний працівник, який займається виключно роботою з нужденними сім'ями. Організація роботи сімейних асистентів знаходиться в межах обов'язків керівництва самоврядування на рівні гміни. Найважливішим завданням сімейного асистента є попередження серйозних конфліктів у сім'ї, які можуть спричинити собою позбавлення батьківських прав та необхідність вилучення

дитини з сім'ї. Для того, щоб робота сімейного асистента мала позитивний ефект, під його опікою не може перебувати більше 20 малозабезпечених сімей. Інститут сімейного асистента є вкрай важливим для профілактики і моніторингу проблеми соціальних сиріт в Польщі. Більшість проблемних сімей в цій країні має свого асистента, який надає допомогу не тільки батькам, а й дитині. У 2012 р в Польщі діяло 2019 сімейних асистентів, 695 з яких займалися сім'ями, до яких їх направили за рішенням суду. За останній рік, сімейні асистенти провели роботу з 18 тисячами сімей. У 2,6 тисячах сімей їх робота закінчилася успіхом, а 1,7 тисячі сімей відмовилися від співпраці. Статистична інформація про діяльність сімейних асистентів у Польщі показує, що їм вдається домогтися позитивного результату в роботі з проблемною сім'єю в 50% випадків.[60,с.50]

До обов'язків сімейного асистента належить надання наступних видів допомоги:

1) Підтримка сім'ї у вирішенні всіх типів питань і проблем, пов'язаних з вихованням та доглядом за дитиною (догляд за новонародженими, поради правильного харчування для дітей різного віку, розвиток здібностей дитини, виконання батьківських обов'язків).

2) Застосування різноманітних психологічних методик, що дозволяють забезпечити якомога більш тривале перебування дитини в його родині.

3) Постійний моніторинг ситуації в сім'ї (оцінка ситуації - поліпшення або погіршення, безпеку перебування дитини в проблемній родині).

4) Робота з батьками навіть після вилучення дитини з сім'ї з метою забезпечення можливого майбутнього повернення дитини в його біологічну сім'ю після значного поліпшення умов утримання дитини.

5) Участь в ухваленні рішення про долю дитини до його повноліття або моменту усиновлення іншою родиною.

б) Центр денної допомоги - державна соціальна установа, метою якого

є опіка над дітьми з проблемних сім'ях в денний час. У Польщі існують два види таких центрів: виховний і спеціалізований. Виховний центр денної допомоги займається опікою, вихованням, допомогою у навчанні та організацією вільного часу дитини.

Спеціалізований центр організовує групові та індивідуальні терапевтичні, корекційні та логопедичні заняття. У 2012р. на території Польщі функціонували 2863 таких центрів: 2370 виховних і 365 спеціалізованих. Виховні центри надали допомогу 118 тисячам дітей, а спеціалізовані - 19 тисяч. Функціонування центрів денної допомоги організовується на рівні гмін. Також допускається організація таких центрів на рівні повітів.

в) "Допомагай сім'ї". За сприяння сімейного асистента, проблемної сім'ї може надаватися допомога так званої "допомагай сім'ї". Ця допомога може стосуватися питань виховання дитини, ведення домашнього господарства і вирішення основних побутових проблем сім'ї. Така допомога реалізується за згодою проблемної сім'ї, яка сама визначає форму співпраці з "допомагай сім'єю".

Основним інструментом вирішення проблеми соціального сирітства в Польщі є державні соціальні програми, спрямовані на її профілактику. Той факт, що понад 97% вихованців польських дитячих будинків мають одного або двох живих батьків говорить про те, що єдиним ефективним способом профілактики соціального сирітства є постійний моніторинг проблемних сімей та раннє запобігання необхідності вилучення дитини з проблемної сім'ї.

Організація постійного моніторингу проблемних сімей в Польщі стикається з цілою низкою складнощів. Перша полягає в тому, що значна кількість дітей з проблемних сімей в ранньому віці не відвідує дитячі садки, а виховуються вдома. У Польщі менше 15% дітей у віці до 3 років відвідують дитячі садки. У сільській місцевості ця цифра може бути значно нижчою. Як правило, неблагополучні сім'ї рідше висилають дітей в дитячі садки, що позбавляє соціальні служби можливості отримувати інформацію щодо

можливих серйозних проблем в таких сім'ях. Єдиним джерелом раннього виявлення неблагополучних сімей є медичні працівники, які періодично відвідують дітей у віці до 3 років. Однак до компетенції польських медичних працівників не входить оцінка умов утримання дитини в сім'ї. Тільки в термінових випадках медичні працівники інформують органи соціальної опіки про небезпеку подальшого перебування дитини в сім'ї. Таким чином, одним з найбільших викликів для ефективної реалізації профілактичних заходів щодо попередження проблеми соціального сирітства в Польщі є організація постійного моніторингу проблемних сімей на території всієї країни, в першу чергу в сільській місцевості.[61,с.56]

Крім активної реалізації політики попередження соціального сирітства в Польщі соціальні служби цієї країни звертають велику увагу на надання регулярної допомоги дитячим будинкам та прийомним сім'ям. Допомога полягає в організації спеціалізованих освітніх програм для вихованців дитячих будинків і прийомних сімей, а також для працівників цих установ. Така спеціалізована консультаційна підтримка є необхідною в першу чергу для успішної соціалізації вихованців дитячих будинків. Польські діти-сироти мають більш низькі шанси на отримання якісної шкільної освіти, що є однією з найбільших загроз для успішної соціалізації дитини. Досить часто вихованці польських дитячих будинків і прийомних сімей значно відстають від ровесників у освітньому плані, що викликано низькою самооцінкою дітей і певним відставанням їх інтелектуального розвитку. Для вирішення цієї проблеми державні соціальні органи фінансують освітні програми для розвитку здібностей дітей-сиріт в Польщі. Ці програми спрямовані не тільки на вихованців дитячих будинків, але також на дітей з прийомних сімей. В даний момент більше 60% прийомних сімей у Польщі отримує додаткову освітню допомогу від шкіл, близько 35% - від приватних осіб і близько 30% - від волонтерів. Головними недоліками додаткових державних освітніх програм для дітей-сиріт є те, що вони повністю не спрямовані на категорію дітей у віці до 7 років.

Крім додаткових освітніх програм для дітей-сиріт соціальні служби Польщі разом з численними недержавними організаціями надають регулярну терапевтичну, психологічну та медичну допомогу дітям-сиротам. Головною метою цієї допомоги є успішна ресоціалізація вихованців дитячих будинків і прийомних сімей. Слід зазначити, що в міру подальшого розвитку польської економіки державний бюджет в змозі виділяти більші кошти на реалізацію профілактичних заходів і вирішення проблеми соціального сирітства.

Опіка над дітьми в державних закладах опіки в Польщі.[56,с.50]

Державні установи опіки в Польщі діляться на 4 категорії: соціалізаційну, інтервенційну, сімейного типу та спеціалізовані терапевтичні центри. На даний момент 47% дітей-сиріт, які перебувають у польських дитячих будинках, виховуються в соціалізаційних установах, які є дитячим будинком в його традиційному розумінні. Інтервенційні установи займаються цілодобовою допомогою дітям і молоді (від 3 до 18 років), які опинилися у скрутній ситуації. Перебування дитини в такому центрі обмежується 6 місяцями, протягом яких відбувається повернення дитини в сім'ю або його перевід в дитячий будинок. Одним з найбільш ефективних типів закладів опіки над дітьми-сиротами є сімейні дитячі будинки, які дозволяють частково відтворити сімейну атмосферу для їх вихованців. Кількість дітей в будинках сімейного типу в 4 рази нижче, ніж в звичайних дитячих будинках, проте вона стає дедалі більшою. Наступною позитивною тенденцією є поступове зниження загальної кількості вихованців дитячих будинків у Польщі. Вона знизилась на 6% в порівнянні з 2005 р Близько 70% дітей-сиріт, які перебувають в польських дитячих будинках, мають вік від 7 до 16 років. У зв'язку з досить тривалим процесом усиновлення більшість з цих дітей не зможуть бути усиновлені. Вони будуть знаходитися в дитячих будинках до свого повноліття. Щорічно близько 30% дітей повертаються з дитячих будинків у свої натуральні сім'ї.

Опіка над дітьми в прийомних сім'ях

Сімейна форма опіки над дітьми, які залишились без піклування

батьків, у Польщі ділиться на наступні категорії: родинні сім'ї, прийомні сім'ї та сімейні дитячі будинки. У свою чергу, прийомні сім'ї діляться на два види: звичайні і професійні. Професійні прийомні сім'ї надають прийомним дітям спеціалізовану допомогу, в якій головним чином потребують немовлята і діти до трьох років, діти-інваліди, а також неповнолітні матері. У всіх типах прийомних сімей допускається вміст до трьох дітей, а в сімейному дитячому будинку - до 8.

Наразі, станом на 2018р. в Польщі налічується близько 39,5 тисяч прийомних сімей та 225 сімейних дитячих будинків. Найбільшу групу з них складають родинні сім'ї (82%), які є однією з найефективніших форм опіки над дітьми-сиротами. З 2005 р спостерігалось значне зростання кількості непрофесійних і професійних прийомних сімей, що позитивно вплинуло на збільшення кількості дітей-сиріт, що виховуються в сімейних умовах⁷⁰. У 2011 р. більш 33% вихованців прийомних сімей повернулися в свої справжні сім'ї. Цей факт доводить необхідність подальшого збільшення кількості дітей, які перебувають під опікою прийомних сімей та установ сімейного типу.

З метою підтримки роботи приймальних сімей державні соціальні органи надають їм допомогу через місцеві органи влади (районні центри допомоги сім'ям), а також організаторів і координаторів програми опіки в прийомних сім'ях. У кожному районі Польщі існує інститут "допомагай сім'ї" для прийомних сімей. У разі серйозних труднощів або хвороби прийомних батьків така сім'я може тимчасово взяти під свою опіку усиновлених дітей. Особливу увагу польського уряду до розвитку і підтримки прийомних сімей підкреслює той факт, що парламент цієї країни проголосив 2008 рік Роком Приймальної сім'ї з метою популяризації цієї ідеї серед жителів Польщі.

Роль недержавних та некомерційних організацій у профілактиці та наданні послуг дітям-сиротам.

Одним з найбільш ефективних механізмів вирішення проблеми соціального сирітства є діяльність недержавних і некомерційних організацій

(НГО і НКО), які фінансуються з бюджету Польщі, європейських фондів і приватних пожертвувань. У порівнянні з державними соціальними установами, НУО мають більш обмежений бюджет, але діють гнучко і ефективно. Протягом останніх 15 років НГО при співробітництві із засобами масової інформації та державними органами проводили регулярне інформування жителів Польщі щодо проблем польських дітей-сиріт, дитячих будинків і прийомних сімей. У довготривалій перспективі таке інформування громадян країни надає дуже позитивний вплив на вирішення проблеми дітей-сиріт:

Нині в Польщі діє близько 71 тисячі НГО. З них близько 7% на постійній основі займаються діяльністю, спрямованою на надання соціальної допомоги нужденним, в тому числі сім'ям та дітям-сиротам (близько 5000 організацій). Близько 60% організацій, які працюють в сфері надання соціальних послуг, реалізують проекти, спрямовані на допомогу інвалідам і хворим людям, більше 50% займаються допомогою сім'ям та нужденним дітям, близько 40% - допомогою людям, що знаходяться за межею бідності. Таким чином, постійну діяльність у сфері надання допомоги нужденним сім'ям і дітям-сиротам ведуть близько 2500 польських НДО. Така ж кількість недержавних організацій час від часу реалізує проекти, спрямовані на допомогу сім'ям. Ефективність польського недержавного сектора доводить той факт, що, незважаючи на відносно невелику кількість НГО, які займаються соціальною роботою (7% від загального числа організацій), вони володіють значними фінансовими ресурсами для ведення діяльності. У 2009 р. середня польська НГО, що займається соціальною допомогою, мала бюджет близько 45 000 злотих (близько 11 000 євро).

Ця сума в два рази вище середнього бюджету польських НДО, що діють в інших сферах. Близько 16% польських організацій, що займаються соціальною допомогою, має бюджет понад 500 тисяч злотих (130 тисяч євро). Слід зауважити, що серед усієї маси польських НДО, що займаються реалізацією соціальних проектів, виділяється невелика кількість організацій,

які відіграють ключову роль для всього сектора. 5% таких НГО має більше 75% всіх фінансових ресурсів даної сфери.

Значна частина фінансування НГО, які реалізують соціальні проекти, ґрунтується на засобах, одержуваних від органів місцевого самоврядування. Понад 55% таких організацій отримують фінансову підтримку від органів місцевого самоврядування, а для 30% НГО ці кошти є головним джерелом доходів. У порівнянні з НГО, які працюють в інших сферах, важливу роль у фінансуванні соціальних організацій грають благодійність і приватні пожертвування, які отримують близько 70% організацій. Близько 25% соціальних НДО отримують пряму державну допомогу з бюджету, і тільки близько 10% організацій вдалося залучити кошти з фондів Європейського Союзу. Основними джерелами фінансування соціальних програм у Польщі з бюджету ЄС є Європейський соціальний фонд (EFS) і Європейський фонд регіонального розвитку (EFRR).

За останні 20 років польським соціальним НГО вдалося встановити ефективну співпрацю з органами місцевого самоврядування. У 2009 р. більш 80% польський гмін доручили НГО реалізацію необхідних соціальних проектів, направивши на цю мету близько 1 мільярда 200 мільйонів злотих (близько 400 мільйонів доларів). Більше 60% польських соціальних НДО на постійній основі співпрацюють з органами місцевого самоврядування.

Поступове розширення державного фінансування польських соціальних НДО пов'язане з високою ефективністю роботи цих організацій. Більшості з них вдається залучати значну кількість волонтерів для реалізації соціальних проектів, що допомагає економити бюджетні кошти. Більше 66% організацій, що діють в цій сфері, користуються допомогою волонтерів. В середньому кожна організація має близько 12 постійних помічників. У 2012 р. в установах виховного типу для дітей-сиріт працювало понад 2 тисячі волонтерів.

Висновки до Розділу 2

Як показує наведений вище аналіз Австрії, Болгарії та Польщі, кожна з країн має свої відмінності в державній політиці щодо соціального інституту сирітства та в моделі управління цим суспільним явищем. Але, в той же час, цим країнам притаманні подібності у вирішенні проблеми сирітства. Перераховані успіхи в організації та реформуванні системи опіки над дітьми-сиротами в Австрії, Болгарії та Польщі дають підстави припустити, що для України було б корисним перейняти деякі фундаментальні принципи в управлінні системою опіки над дітьми, які допоможуть більш ефективно вирішити проблему сирітства в перехідний для країни період. Серед основних корисних пропозицій пропонуються наступні:

1. Закріплення обізнаності громадян і працівників державних органів про недоліки дитячих будинків для їх вихованців.
2. Партнерство державних органів з усіма сторонами, які бажають допомогти дітям-сиротам, в першу чергу - з некомерційними (НКО), не державними (НГО) організаціями та громадськими ініціативами.
3. Активна профілактика проблеми соціального сирітства.
5. Встановлення одним з головних короткострокових пріоритетів реформи системи опіки та виховання всіх сиріт до 7 років у сімейних формах опіки.
6. Використання можливості зовнішнього фінансування.
7. Інвестування в персонал, безпосередньо задіяний для роботи з дітьми-сиротами.

Реформи системи державної опіки в нових країнах-членах ЄС обов'язково супроводжувалися масштабними навчальними програмами як для співробітників органів опіки, так і для працівників інтернатних установ та прийомних батьків. Крім того, значні інвестиції були спрямовані на створення нових робочих місць у сфері профілактики сирітства. Досвід їх діяльності показав, що ефективність таких інвестицій значно вища, ніж тих, що спрямовуються на розвиток інфраструктури установ для дітей-сиріт

РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА КОМПЛЕКСНОЇ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ ДЕІНСТИТУАЛІЗАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА В УКРАЇНІ.

3.1. Механізм сучасного державного управління профілактикою соціального сирітства в Україні

В нинішній час для України досить суттєвою потребою є визначення особливостей комплексної структури механізму державного управління профілактикою соціального сирітства.

Зокрема, саме «профілактика соціального сирітства» постає головним напрямом в сфері вирішення проблем соціального сирітства.

Зважаючи на вищезазначене, розробка сучасного дієвого механізму реалізації державної політики профілактики соціального сирітства в управлінських проектах на всіх рівнях (від регіонального до загальнодержавного) і на всіх етапах (від підготовки рішень до їх виконання) дозволяє підвищити ефективність здійснення державної політики в цілому.

Натомість, самі аспекти в рамках проблематизованої профілактики «соціального сирітства» доцільно розглядати як в теорії так і в практиці в системі державного управління, відповідно із точки зору генезисної фундаметалістики систематизаційного адміністративного регулювання соціальної підтримки дітей-сиріт, так і з точки зору теоретичних підходів.

Сама ж державна політика щодо соціальних сиріт в узагальненому плані має зводитися до розробки та запровадження перспективних деінститулізованих механізмів соціалізації та адаптації до дорослого життя цих дітей. Відповідно, механізм державного управління профілактикою соціального сирітства охоплює систему критеріїв, що характеризують учасників процесу профілактичної діяльності, сукупність проявів самого процесу профілактики, нормативно-правовий та організаційний простір (ресурси та можливості учасників профілактичної діяльності), а також інформаційні потоки та зворотній зв'язок в системі взаємодії органів влади і

громадськості. Аналіз структури механізму державного управління профілактикою соціального сирітства потребує такого розуміння форм, параметрів, функцій, характеристик як суб'єктів, так і самого процесу взаємодії, коли кінцевою метою є побудова стратегії співробітництва органів влади і громадськості.[74,с.12]

В контексті бачення існуючих підходів до визначення поняття механізму державного управління, в основу якого покладені методи управління (адміністративні, правові, економічні, політичні, соціально-психологічні, морально-етичні та ін.), в нашому дослідженні виділені дві складові механізму державного управління профілактикою соціального сирітства – організаційно-правова та соціально- психологічна, з урахуванням об'єктивних (організаційно-правових) та суб'єктивних (соціально-психологічних) чинників.

Підґрунтям для визначення змістовних ознак організаційно-правової та соціально-психологічної складових механізму державного управління профілактикою соціального сирітства може слугувати аналіз відмінностей організаційно-правового та соціально-психологічного механізмів державної взаємодії влади та громадськості, наведені в роботі О. Крутій [38].

Організаційно-правова складова механізму державного управління профілактикою соціального сирітства охоплює систему параметрів, послідовних дій, комплексу методів та заходів організаційно-правового характеру, що визначають нормативно-правовий та організаційний простір (ресурси та можливості учасників профілактичної діяльності) і спрямовані на подолання суперечності між інтересами держави та громадськості щодо вирішення проблеми зниження рівня соціального сирітства й підвищення ефективності його профілактики. [72,с.19]

Організаційно-правова складова носить комплексний характер і забезпечує реалізацію профілактичної діяльності стосовно соціального сирітства з урахуванням об'єктивних (організаційно - правових) його чинників, відповідає інституційному рівню профілактики, який включає нормативно-правову базу та систему інституцій державного управління та

громадянського суспільства, що забезпечують здійснення профілактики соціального сирітства.

Соціально-психологічна складова механізму державного управління профілактикою соціального сирітства охоплює систему параметрів, послідовних дій, комплексу методів та заходів соціально-психологічного характеру, що характеризують інформаційні потоки та зворотній зв'язок у взаємодії органів влади та громадськості, носить комплексний характер, забезпечує реалізацію профілактичної діяльності стосовно соціального сирітства з урахуванням суб'єктивних (соціально-психологічних) його чинників і відповідає комунікаційному рівню профілактики, який включає діалогові характеристики процесу та суб'єктів профілактичної діяльності, а також соціально орієнтовані медіа технології, які супроводжують реалізацію механізму управління профілактикою соціального сирітства.

Профілактична діяльність, здійснювана на рівні держави через систему заходів підвищення якості життя, мінімізацію факторів соціального ризику, створення умов для реалізації принципу соціальної справедливості, є соціальною профілактикою, що створює те необхідну базу, на якій більш успішно здійснюються всі інші види профілактики: психологічна, педагогічна, медична й соціально-педагогічна.

Розглядаючи безпосередньо організаційно-правову складову механізму державного управління профілактикою соціального сирітства, слід зазначити, що провідну роль у формуванні та реалізації державної політики щодо профілактики соціального сирітства відіграють органи державної виконавчої влади, а саме: визначають цілі, завдання, пріоритети стосовно регіонального розвитку; розробляють механізм реалізації; розробляють та приймають нормативно-правові акти; створюють умови для регіонального розвитку; підтримують баланс інтересів; контролюють здійснення профілактики.

Не менш важливу роль у функціонуванні механізму державного управління профілактикою соціального сирітства відіграє регіональний рівень, що виконує функцію надання додаткових важелів підвищення рівня

розвитку регіонів країни.

Сучасні процеси профілактики в даному випадку будуть відбуватися вже з урахуванням рівня та особливостей розвитку окремого регіону.

Роль регіону стосовно профілактики соціального сирітства на регіональному рівні полягає у внесенні пропозицій стосовно цілей, завдань, пріоритетів; прийнятті участі у розробці механізмів профілактики; пропозицій щодо розробки нормативно-правових актів; створенні умов для належної дієвої профілактики; узгодженні національних, регіональних та місцевих інтересів; здійсненні профілактики за допомогою механізмів; налагодженні взаємодії органів влади та громадськості з метою профілактики соціального сирітства на регіональному рівні.

Досить негативним наслідком минулих реформ, які здійснювалися в Україні, виступає те, що реорганізація державної системи соціального захисту дітей проводиться безсистемно, на рівні державних органів влади не окреслено концепції реформування соціальної галузі в питаннях роботи із сім'ями та захисту прав дітей.

Суттєвим елементом сучасної соціальної політики держави є розробка та впровадження програм профілактики соціального сирітства. [73,с.9]

Відповідне планування аспектів розробки пропозицій в плані удосконалення діяльності владних установ в Україні, вимагає урахування регіональних особливостей, соціально-економічної та соціально-політичної ситуації, характеру відносин між владними установами та громадськості.

В рамках організаційно-правової складової механізму державного управління профілактикою соціального сирітства не меш важливе значення в урахуванні регіональних особливостей має соціально-психологічна складова.

В даному випадку суттєвості набуває відповідний комплексний і цілеспрямований процес, який зводиться до конкретизації в рамках створення оптимальних умов в регіоні для взаємодії суб'єктів і об'єктів профілактичної діяльності, що в свою чергу має відповідати комунікаційному рівню профілактики, охоплювати діалогові характеристики

процесу та суб'єктів профілактичної діяльності, а також соціально орієнтовані медіа технології, які супроводжують реалізацію механізму управління профілактикою соціального сирітства на регіональному рівні.

В даному разі подібне бачення має реалізовувати відповідні умови життєдіяльності сімей і дітей, що сприяють формуванню таких особистісних якостей дитини-сироти, як самостійність та вміння вирішувати складні життєві проблеми.[78].

Комплексна система заданих параметрів, дій, фундаментального комплексу методів та заходів соціально - психологічного характеру з урахуванням регіонально орієнтованого підходу сприятиме відновленню у дитини порушених моральних, культурних, соціальних і міжособистісних зв'язків, формування у дітей-сиріт досвіду вирішення життєвих проблем і відповідальної поведінки в питаннях планування й створення сім'ї.

В узагальненому плані конкретизація зводиться до рамок визначення механізму державного управління профілактикою соціального сирітства, що зводиться до відповідності побудови системного розуміння послідовних дій, комплексності методичного забезпечення та узагальнення заходів(як організаційно-правового характеру, так і соціально-психологічного), які, в свою чергу, ґрунтуються на визначені конкретизованих принципів державного управління і спрямовані на подолання суперечності інтересів держави та громадянськості щодо вирішення проблеми зниження рівня соціального сирітства й підвищення ефективності його профілактики.

Відзначимо, що статтею 5 Сімейного кодексу України визначено пріоритет сімейних форм виховання даної категорії дітей. Процес вибування дитини-сироти з інтернатних установ називається деінституалізацією.

Деінституалізація і трансформація послуг для дітей - це комплексна діяльність, не просто виключення дітей з інституцій, а систематичні, стратегічно обґрунтовані зміни, які призводять до значного зниження рівнів використання інституційного нагляду і поширенню послуг збереження сім'ї на рівні суспільства. Деінституалізація - це основа для розробки сучасних та

ефективних послуг з догляду за дітьми та сім'ями.

Таблиця 3.1

**Моделі деінституалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених
батьківського турботи в Україні**

<i>Моделі</i>	<i>Суть роботи</i>
Планування сім'ї	Статеве виховання, роз'яснювальна та просвітницька робота серед молоді щодо попередження небажаної вагітності, планування сім'ї.
Запобігання відмови і розміщення дітей в державних закладах	Підготовка молодих батьків, соціальна підтримка вразливих сімей, в т.ч. матеріальне, індивідуальний супровід сімей з дітьми, розвиток і надання соціальних послуг сім'ям, які мають дітей з особливими потребами.
Реінтеграція кровної / біологічної сім'ї	Надання послуг щодо возз'єднання та реабілітації сім'ї.
Усиновлення / удочеріння	Усиновлення / удочеріння Надання послуг щодо возз'єднання та реабілітації сім'ї.
Прийомні сім'ї	Пошук сімей, які беруть на виховання неповнолітню дитину на правах сина чи доньки і оформляють це рішенням суду.
Дитячі будинки сімейного типу (ДБСТ)	Пошук і підтримка сімей, які беруть на виховання дітей (не менше як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування).

Слід зауважити, що не всі ці напрями реалізуються в Україні повною мірою. Однак відбувається і поступова трансформація державної системи опіки та піклування за дітьми, які залишилися без нагляду батьків, апробуються нові форми і методи підтримки кризових та прийомних сімей.

Усиновлення (удочеріння) - оформлено спеціальним юридичним актом прийняття в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки (стаття

101 Кодексу України про шлюб та сім'ю).

Розроблений механізм зводиться до вирішення реалізації стратегії держави щодо профілактики соціального сирітства

Таким чином, одним із напрямків подальшого вирішення проблеми подолання соціального сирітства в Україні є впровадження інших інституцій сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а саме прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу як повноцінних альтернативних сімейних форм виховання.

Вказані альтернативні форми виховання відрізняються від попередніх перш за все тим, що держава гарантує цим формам сімейного виховання дітей з груп соціального ризику постійну матеріальну та соціальну підтримку.

В даному разі саме Державна соціальна підтримка та матеріальне забезпечення, що отримують батьки-вихователі, в 70,9 % (за даними соціальних опитувань) стає вагомим аргументом з боку прийомних батьків щодо створення прийомних сімей (далі - ПС) або дитячих будинків сімейного типу (далі - ДБСТ).

Сімейним і Цивільним кодексами України регулюються оформлення над дитиною опіки (піклування), права та обов'язки опікунів (піклувальників)[119].

До структури механізму, за допомогою якого здійснюється реалізація державного управління профілактики соціального сирітства на регіональному рівні, відноситься організаційно-правова та соціально-психологічна складові.[77]

Розроблено та впроваджено відповідні етапи здійснення державного управління щодо профілактики соціального сирітства та певні документи нормативно-правової бази. Розглянемо їх більш детально:

1. Етап ініціювання державного управління щодо профілактики соціального сирітства. Даному етапу відповідають такі нормативно-правові документи, як:

Конвенція ООН про права дитини; Сімейний кодекс України; Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III; Закон України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003р. №966-IV; Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001р. № 2402-III; Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 № 1060-XII; Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.01 №2789 – III; регіональні програмні документи щодо соціального захисту населення (наприклад, Комплексна Програма соціального захисту

2. **Етап формування** організаційних засад функціонування механізму державного управління щодо профілактики соціального сирітства. Даному етапу відповідають такі нормативно-правові документи, як: Конвенція ООН про права дитини; Сімейний кодекс України; Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005р. № 2342-IV; Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» від 02.06.05р. №2623-IV; Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII; Указ Президента України «Про заходи щодо поліпшення становища багатодітних сімей» від 12.11.1999р. №1460/99; Постанова Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09. 2008 р. № 866; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 08.10.2008 № 905; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді» від 01.08.2013р. № 573; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» від 21.11.2013 № 896.

3. **Етап реалізації** механізму державного управління щодо

профілактики соціального сирітства. Даному етапу відповідають такі нормативно-правові документи, як: Конвенція ООН про права дитини; Сімейний кодекс України; Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 № 20/95-ВР; Постанова Кабінету Міністрів України

«Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09. 2008 р. № 866; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» від 26.04.2002р. № 564; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» від 26.04.2002 № 565; Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» від 21.11.2013 №895; Наказ Міністерства соціальної політики «Про порядок ведення службами у справах дітей обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» від 20.01.2014 № 27; Концепція державної Цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 травня 2012 р. № 325-р; Державна цільова соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. № 1242);[110]

Також на різних етапах реалізації державного управління щодо профілактики соціального сирітства на державному та регіональному рівнях керуються наступними постановами Кабінету Міністрів України:

- «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09. 2008 р. № 866;
- «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 08.10.2008 № 905;
- «Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді» від 01.08.2013р. № 573.

Щодо інституційного рівня організаційно-правової складової

механізму управління профілактикою соціального сирітства слід зазначити наступне. В Україні здійснення державного управління щодо профілактики соціального сирітства на центральному рівні забезпечують Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, центральні органи державної виконавчої влади. У Кабінеті міністрів України тим чи іншим шляхом профілактику соціального сирітства забезпечують Міністр соціальної політики, Міністр молоді та спорту та Міністр освіти та науки.

Наявна організаційна структура на центральному рівні, не забезпечує участі всіх зацікавлених сторін (представників влади та громадськості), оскільки їхня діяльність зосереджена переважно на вирішенні окремих проблем, а не передбачає комплексного підходу [80,с.99].

Сучасні органи цілком спроможні (за умов незначної трансформації) забезпечити достатньо успішну взаємодію влади та громадськості з проблем профілактики соціального сирітства. Крім цього, на регіональному рівні необхідно налагодити взаємодію між службами у справах дітей обласної державної адміністрації, іншими органами державної влади регіону з благодійними фондами, громадськими організаціями та громадськістю.

На регіональному рівні в даний момент реалізується декілька важливих програм, які тим чи іншим чином мають вплив на профілактику соціального сирітства.

Обласна соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на 2008-2017 роки виходить із однойменної державної цільової програми. Ця програма була ініційована завдяки наявності проблем у системі державних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

- перевантаженість закладів, що не дає можливості створити сприятливі умови для повноцінного виховання дітей (відповідно до статті 18 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов та соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

підклування» гранична кількість дітей в них не може перевищувати 50 осіб);

- у випускників інтернатних закладів виникають проблеми через відсутність житла, постійного місця роботи, а також труднощі із створенням власної сім'ї;

- в основу функціонування системи закладів покладено віковий принцип. Це означає, що до досягнення повноліття дитина перебуває в двох- трьох закладах – будинку дитини системи охорони здоров'я, дитячому будинку системи освіти, інтернатному закладі системи соціального захисту або освіти. Пристосування кожного разу до нового середовища, педагогічного та дитячого колективу спричиняє психологічне травмування дитини та ускладнює в подальшому соціальну адаптацію.

Реалізація даної програми спрямовано на розроблення заходів з реформування закладів, в яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

Схему органів виконавчої влади щодо профілактики соціального сирітства на обласному та місцевому рівнях винесено у Додаток 5.

Так, Служба у справах дітей обласної державної адміністрації має такі основні завдання, що спрямовані на вирішення проблем профілактики соціального сирітства, як: забезпечення додержання вимог законодавства щодо встановлення опіки та піклування над дітьми, їх усиновлення, влаштування в дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї; здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей у закладах для дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей усіх форм власності; ведення обліку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, дітей- сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених, влаштованих до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу.[106]

Обласний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді надає послуги з влаштування до сімейних форм виховання, а саме, підбір та навчання прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів/піклувальників;

підготовка дитини до влаштування; консультування сімей; соціальна підтримка сімей; захист майнових, житлових та інших прав дитини.

Управління у справах сім'ї, молоді та спорту обласної державної адміністрації забезпечує реалізацію на території області державної політики з питань молоді, фізичної культури та спорту, тощо.

Департамент у справах сім'ї, молоді та спорту міської ради координує та сприяє діяльності підприємств, установ і організацій міста, всіх форм власності, з питань сім'ї, молоді, організації оздоровлення і відпочинку дітей, фізичної культури і спорту; виділяє пріоритетні напрямки діяльності щодо питань сім'ї, молоді, організації оздоровлення і відпочинку дітей, фізичної культури і спорту; сприяє забезпеченню фінансування підприємств, установ та організацій комунальної власності територіальної громади міста, які діють з питань сім'ї, молоді, фізичної культури і спорту в інтересах територіальної громади, і сприяння розвитку здорового способу життя.

Отже, Служба у справах дітей обласної державної адміністрації, обласний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Управління у справах сім'ї, молоді та спорту обласної державної адміністрації як обласні структурні підрозділи органів державної влади, Департамент у справах сім'ї, молоді та спорту міської ради, Управління служб у справах дітей та Центр соціальних служб «Довіра», що підпорядковуються Департаменту праці і соціальної політики міської ради, виконують аналогічні функції на обласному та місцевому рівнях.

Соціально-психологічна складова механізму управління профілактикою соціального сирітства на відміну від організаційно-правової складової механізму, де основою є комплекс методів і заходів, за допомогою яких відбуваються структурні та методологічні перетворення в системі державного управління, спрямована на зміну в структурі особистості суб'єкта профілактичної діяльності щодо соціального сирітства та процесуальної складової їх взаємодії в бік співпраці та

взаємодії.

Соціально-психологічна складова механізму державного управління профілактикою соціального сирітства охоплює характеристики комплексного і цілеспрямованого процесу комунікації щодо створення оптимальних умов усіх видів профілактичної діяльності – первинної, вторинної та третинної. Головною метою первинної профілактичної діяльності є створення умов, які зменшують ризик раннього соціального сирітства, цільовою групою є підлітки та молодь, яка не перебуває в шлюбі.

Вторинна профілактика спрямована на попередження відмов від дітей, цільовою групою є самотні матері, сім'ї групи ризику на етапі вагітності жінки та після народження дитини, сім'ї у складних життєвих обставинах.

Третинна профілактика спрямована на попередження відтворення соціального сирітства, тобто, це комплексний і цілеспрямований процес створення оптимальних умов, що сприяють формуванню таких особистісних якостей дитини-сироти, як самостійність, уміння вирішувати складні життєві проблеми, адекватно оцінювати себе, свої дії й вчинки, дії та вчинки інших людей, конструктивно, безконфліктно спілкуватися й вибудовувати рівноправні взаємостосунки з навколишніми, контролювати свої емоційні прояви та імпульсивну поведінку.[91,с.45]

Структуру особистості суб'єкта профілактики соціального сирітства складають регулятивні та операціональні компоненти, що спрямовують діяльність суб'єктів профілактики та забезпечують інструментарієм успішного здійснення взаємодії органів влади і громадськості

Регулятивний компонент структури особистості включає мотивацію на співробітництво, рівне спілкування за умов збереження цілісності особистості, прагнення до самоактуалізації та результативності дискусії, що забезпечується такими якостями як толерантність, креативність,

рефлексивність та емпатія. Операційний компонент передбачає такі компетенції як володіння паритетними прийомами ведення діалогу, уміння йти на компроміс, дотримуватися конструктивної конфронтації в ситуаціях суперництва при домінуванні орієнтації на втілення продукту дискусії в результати діяльності. [93,с.41]

Для реалізації соціально-психологічної складової механізму державного управління профілактикою соціального сирітства необхідна налагоджена взаємодія органів влади і громадськості, що спрямована на передачу влади частини своїх функцій щодо роботи з молоддю, сім'ями та дітьми громадським організаціям.

Співпраця влади з громадськими об'єднаннями соціальної спрямованості дає:

- зменшення соціальної напруги в територіальній громаді;
- прозорість діяльності влади та діяльності громадських об'єднань;
- ефективне партнерство державних і недержавних надавачів послуг та корпоративних відносин між громадськими об'єднаннями в рамках міського проекту «Єдина соціальна мережа» та громадськими об'єднаннями і владою;
- створення умов для отримання додаткових знань: владою – про проблеми, що існують в територіальній громаді та можливість їх вирішення на рівні влади; громадськими об'єднаннями – від влади щодо роботи з бюджетними коштами, клієнтами та іншими організаціями;
- зміни ставлення влади до громадських структур та громадських структур до влади. Зростання ролі громадських організацій в розробці стратегії розвитку ринку соціальних послуг;
- підвищення якості роботи громадських організацій в умовах співпраці з владою;
- збільшення учасників відносин на ринку соціальних послуг, як об'єктів, так і суб'єктів;
- залучення додаткових коштів на ринок соціальних послуг та

підвищення інтересу організацій надавачів грантів до роботи громадських організацій;

- підвищення якості і кількості соціальних послуг;
- створення міжвідомчих зв'язків, як основи реалізації принципу надання комплексної соціальної допомоги;
- створення моделі взаємодії всіх об'єктів, що надають соціальні послуги, з метою підвищення якості життя соціально вразливих верств населення;
- формування активного способу життя жителів територіальної громади міста;
- створення додаткових робочих місць в системі соціальних проектів;
- розвиток волонтерського руху, як результату громадської активності населення.

Виходячи з аналізу сучасного стану функціонування організаційно-правової та соціально-психологічної складових механізму державного управління профілактикою соціального сирітства, можна виділити такі фактори низької ефективності роботи різних відомств і установ на центральному та регіональному рівнях з проблем профілактики соціального сирітства:

1) Відомча обмеженість і міжвідомча роз'єднаність; об'єктивна зацікавленість відомств у згубній для справи монополізації, недопущення до своєї професійної діяльності, тим самим і до фінансових потоків конкурентних громадянських ініціатив, спрямованих на захист сім'ї та дитинства.

2) Відсутність організаційно-методичних системних підходів у реалізації міжвідомчої взаємодії як у діяльності установ, так і в підготовці кадрів.

3) Несвоєчасність дій при роботі з сім'єю, дітьми.

4) Основні зусилля учасників профілактичної діяльності, направлення на різні форми корекції – медичну, педагогічну, соціальну, що є

малопродуктивним та витратним. Спрямованість на реабілітацію дітей без реабілітації біологічної родини. Багато реабілітаційних установ декларують свою реабілітаційну спрямованість, у дійсності ж багато хто з них надає допомогу дезадаптованим дітям, згодом повертаючи їх у біологічні родини, що деградували.

6) Відсутність єдиного інформаційного, методичного та освітнього простору фахівців різних відомств, що працюють у сфері сім'ї та дитинства, позбавляє можливості створення міжвідомчих комісій і координації їхніх спільних зусиль.

7) Відсутність програм профілактики сімейного неблагополуччя й соціального сирітства приводить до того, що організовані заходи носять спорадичний характер і не здатні комплексно вирішувати виникаючі проблеми.

8) Відсутність діючої системи суспільної і наукової експертизи нових нормативно-правових актів відносно сім'ї, які, по суті, виявляються згодом каталізаторами негативних соціальних процесів.

9) Відсутність системно оформленої державної підтримки громадських ініціатив, діяльності громадських організацій, а іноді й відкрите неприйняття участі громадянського суспільства в сфері захисту сім'ї та дитинства. Прикладом такої системи міг би стати механізм соціального замовлення й муніципальних грантів для відпрацювання інноваційних форм і технологій.

10) Державний монополізм і консерватизм у соціальній сфері не дозволяє активізувати діяльність недержавних структур у вирішенні проблеми сім'ї, дитинства й соціального сирітства.

Отже, наявна структура механізму державного управління профілактикою соціального сирітства на регіональному рівні, а саме його організаційно-правова (інституційний рівень) та соціально-психологічна (комунікаційний рівень) складові, не забезпечує участі всіх зацікавлених сторін (представників влади та громадськості), оскільки зосереджена

переважно на вирішенні окремих проблем, а не комплексному підході.
[110,с.401]

В той же час, сучасні органи влади цілком спроможні (за умов незначної трансформації) забезпечити достатньо успішну взаємодію влади та громадськості з проблем профілактики соціального сирітства. Крім цього, на регіональному рівні необхідно налагодити взаємодію між службами у справах дітей обласної державної адміністрації, іншими органами державної влади регіону з благодійними фондами, громадськими організаціями та громадськістю.[118]

3.2. Шляхи удосконалення державної політики додання соціального сирітства в Україні із врахуванням контексту деінституалізації

Враховуючи те, що профілактика вимагає комплексного підходу, який приводить у дію системи й структури, здатні запобігти можливим проблемам або розв'язати поставлені завдання, доцільним постає, у межах цілей нашого дослідження, проаналізувати структуру механізму державного управління профілактикою соціального сирітства, яка поєднує організаційно-правову та соціально-психологічну складові, що реалізуються відповідно до методів впливу суб'єкта державного управління профілактикою соціального сирітства на регіональному рівні на об'єкт.

Механізм, проаналізований нами, має вдосконалюватися в напрямку реалізації профілактичної діяльності стосовно соціального сирітства з урахуванням об'єктивних та суб'єктивних чинників і реалізується відповідно до методів управління профілактикою соціального сирітства на регіональному рівні.

Вдосконалення механізму державного управління профілактикою соціального сирітства потребує окреслення стратегічних пріоритетів, які мають бути визначені з урахуванням особливостей таких провідних факторів

зазначеного механізму, як суб'єкти та об'єкти управління профілактикою соціального сирітства, організаційно-правова та соціально-психологічна складові механізму державного управління профілактикою соціального сирітства, нормативно-правові, адміністративно-організаційні та соціально-психологічні засоби та важелі впливу, охарактеризовані, через актуальні напрямки діяльності та взаємодії органів влади та громадськості (рис. 3.2.).

До *суб'єктів* управління профілактикою соціального сирітства на регіональному рівні можна віднести представників органів державної влади, місцевого самоврядування та регіональні інституції громадянського суспільства, які в межах своєї компетенції в процесі соціального діалогу вирішують проблеми соціального сирітства та управління профілактикою цього соціального явища.

Об'єктами управління профілактикою соціального сирітства є такі категорії населення, як соціальні сироти, сім'ї, що мають дітей та опинилися у складних регіонально обумовлених життєвих обставинах та молодь, як категорія населення, що планує перейти в статус сімейних осіб та отримати батьківський статус.

Організаційно-правова складова механізму державного управління профілактикою соціального сирітства включає в себе комплекс адміністративно-організаційних засобів, що визначають порядок здійснення і структуру державного управління профілактикою соціального сирітства та нормативно-правових засобів, за допомогою яких забезпечується функціонування компонентів державно-управлінської взаємодії для досягнення поставленої мети.

Основою організаційно-правової складової є комплекс методів і заходів, за допомогою яких відбуваються структурні перетворення в системі державного управління – це зовнішньо притаманний, об'єктивний компонент.

В межах організаційно-правової складової, як компоненту механізму державного управління профілактикою соціального сирітства, відзначимо

важливість створення на регіональному рівні проекту – Центру соціальної підтримки дітей та сімей.

Соціально-психологічна складова механізму державного управління профілактикою соціального сирітства спрямована на зміну настанов особистості суб'єкта профілактичної діяльності щодо соціального сирітства та процесуальної складової їх взаємодії в бік співпраці та взаємодії – це внутрішньо необхідний, суб'єктивний компонент.

Соціально-психологічна складова управління профілактикою соціального сирітства

передбачає активну діяльність держави у цьому напрямку, а саме:

- соціальна робота з дітьми, сім'ями та молоддю;
- організація і проведення культурно-масових, розвиваючих і виховних заходів;
- проведення психологічних тренінгів для сімей.

Рис. 3.2. Схема стратегічних пріоритетів вдосконалення механізму державного управління профілактикою соціального сирітства на регіональному рівні

Натомість, головним стратегічним пріоритетом профілактики соціального сирітства в Україні на регіональному рівні має бути реалізація запропонованого нами механізму державного управління профілактикою соціального сирітства. Він передбачає багатовекторний підхід на всіх етапах профілактичної діяльності. А саме, активна робота на всіх етапах профілактичної діяльності: первинній, вторинній та третинній. Головною метою первинної профілактичної діяльності є створення умов, які зменшують ризик раннього соціального сирітства. Цільовою групою є підлітки та молодь, яка не перебуває в шлюбі.

Вторинна профілактика спрямована на попередження відмов від дітей. Цільовою групою є самотні матері, сім'ї групи ризику на етапі вагітності жінки та після народження дитини, сім'ї у складних життєвих обставинах. Третинна профілактика спрямована на попередження відтворення соціального сирітства.

Зазначені стратегічні пріоритети вдосконалення механізму державного управління профілактикою соціального сирітства відповідають основним функціям управління, таким, як планування, мотивація, організація та контроль.

В результаті пропозиції вдосконалення механізму державного управління профілактикою соціального сирітства мають ґрунтуватися на принципах багатовекторності підходів до профілактичної діяльності, варіативності форм державного виховання соціальних сиріт та діалогічності взаємодії влади і громадськості за формою та змістом.

3.3. Проектна пропозиція комплексної інтеграційної деінституалізаційної моделі запобігання соціальному сирітству в Україні

Проектна пропозиція комплексної інтеграційної деінституалізаційної моделі державного управління сфері захисту прав та інтересів дітей сиріт,

дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей, що опинилися в групі ризику соціального осиротіння в Україні зводиться до планування регіонально орієнтованого багатовекторного підходу до вдосконалення механізму державного управління профілактикою соціального сирітства

Регіонально орієнтований проект багатовекторний підходу буде розглядатися у відповідному контексті специфіки організаційно-правової та соціально-психологічної складових механізму державного управління профілактикою соціального сирітства.

Таким чином, в рамках вдосконалення організаційно-правової складової механізму державного управління профілактикою соціального сирітства на регіональному рівні, слід зазначити, що провідним напрямком є забезпечення якості функціонування інституційного рівня зазначеного механізму. Внаслідок розвитку сімейних форм виховання в Україні скоротилася кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Нині в Україні на регіональному рівні практично відсутні послуги з підтримки сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, недостатньо ведеться робота, спрямована на надання таким сім'ям вчасної допомоги. Потребує невідкладного вирішення питання щодо удосконалення системи соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із числа таких дітей, підготовки їх до самостійного життя після виходу з інтернатних закладів, оскільки існуюча система виховання в таких закладах не створює відповідних можливостей.

Особливої актуальності в даному випадку набуватимуть саме вектори реалізації організаційно-правової складової механізму державного управління профілактикою соціального сирітства мають бути такі напрямки взаємодії між суб'єктами профілактичної діяльності (регіональні органи влади) та об'єктами профілактичної діяльності (територіальна громада), які в якості засадницького принципу застосовують, по-перше, методологію

діяльності органів влади, де приймається пріоритет профілактичної функції над методом покарання в діяльності органів опіки та піклування, по-друге, організацію форм державного виховання соціальних сиріт, де обирається варіативність інтернатних та сімейних форм державного виховання, по-третє, територіальна інституціалізація регіональної профілактики соціального сирітства у формі центрів соціальної підтримки дітей і сімей, що об'єднують послуги на користь членів громади.

Зокрема сама діяльність місцевих органів виконавчої влади має бути спрямована не на подолання наслідків сирітства, а на вчасне виявлення «кризових» сімей, надання їм якісних соціальних послуг для попередження вилучення дитини з сім'ї та збереження родини.

Одночасно із вдосконаленням системи соціальних послуг дітям і сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах, мають активно розвиватись сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Це дозволить в повному обсязі забезпечити виконання заходів державної політики запобігання соціальному сирітству та реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї та у безпечному родинному оточенні.

Актуальні вектори реалізації організаційно-правової складової механізму державного управління профілактикою соціального сирітства зображено на рис. 3.3.

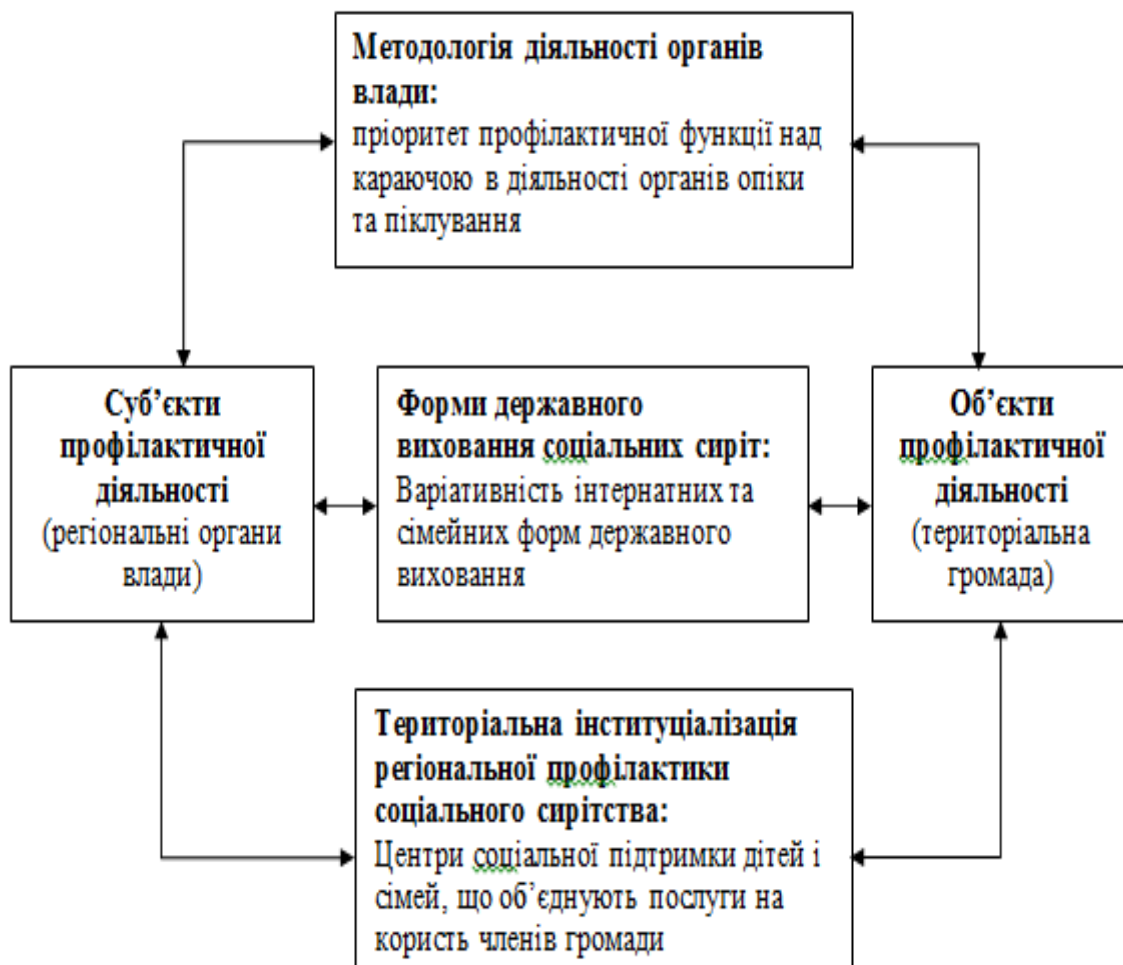

Рис. 3.3. Актуальні вектори реалізації організаційно-правової складової механізму державного управління профілактикою соціального сирітства

Наступним проектним кроком на шляху реформування інтернатних закладів має бути створення відповідних «Доручень Президента» щодо запровадження запропонованої моделі в рамках функціонування центрів соціальної підтримки дітей і сімей із відповідним фінансовим забезпеченням захисту(див. рис. 3.4).

Рис. 3.4. Схема перенаправлення дітей із закладів обласного рівня в Центр соціальної підтримки дітей та сімей

Планування соціальних послуг у Центрі здійснюється на основі оцінки потреб відповідної територіальної громади.

Актуальні вектори реалізації соціально-психологічної складової механізму державного управління профілактикою соціального сирітства зображено на рис. 3.5.

Рис. 3.5. Актуальні вектори реалізації соціально-психологічної складової механізму державного управління профілактикою соціального сирітства

Для забезпечення якості функціонування комунікативного рівня зазначеного механізму важливим є, по-перше, налагодження діалогу та взаємодії з громадськістю, по-друге, розробка та підтримка проектів, що пропонуються громадськими організаціями щодо профілактики соціального сирітства.

Висновки до Розділу 3

В розділі встановлено, що до стратегічних пріоритетів вдосконалення механізму державного управління профілактикою соціального сирітства в Україні нами виділено наступне:

1. Поєднання об'єктивних (організаційно-правових) та суб'єктивних (соціально-психологічних) факторів вдосконалення профілактики соціального сирітства забезпечують впорядкованість та узгодженість діяльності таких державних структур, які приймають участь у здійсненні механізму державного управління профілактикою соціального сирітства,

2. Адекватна зміна не тільки в структурі, а в методології діяльності органів державної влади України, а саме, підтримка виховного потенціалу родини, раннє виявлення можливих криз та збереження родин, перехід від застосування караючих функцій відносно сім'ї до її всебічної підтримки і захисту.

3. Налагодження дієвого діалогу органів державної влади і громадянськості, який є необхідним для вдосконалення соціально-психологічної складової механізму державного управління профілактики соціального сирітства. За таких умов можна забезпечити формування реального функціонуючого механізму державного управління профілактикою соціального сирітства.

ВИСНОВКИ

В ході дослідження встановлено, що:

- порівняльний аналіз даних в цілому щодо влаштування дітей сиріт в Україні показує, що число дітей, які щороку отримують статус таких, що залишилися без піклування батьків, приблизно дорівнює числу дітей, які влаштовуються в сім'ї, що в результаті зберігає постійним чисельність контингенту дітей в установах за рахунок надходження нововиявлених.

- «деінституалізація» як фактор подолання соціального сирітства в Україні в сучасних умовах не обмежується тільки виведенням дітей із закладів, а передбачає розвиток мережі превентивних і підтримуючих послуг на рівні громади, орієнтованих на задоволення потреб дітей і захист їх прав;

- на законодавчо - постановчому рівні узагальнена мета «деінституалізації» визначається як цілеспрямоване запровадження відповідних змін у системі захисту дітей, орієнтованих передусім на збереження та підтримку сім'ї, якнайкраще забезпечення прав та інтересів дитини .

- на теоретико - методологічному рівні розгляд аспектів «деінституалізації» наочно демонструє тенденцію того, що узагальнене питання «патронату сім'ї» у відповідному контексті теорії і практики застосування, як відповідна форма деінституалізації, яка, в свою чергу, набуває чіткого спрямовуючого характеру в напрямі надання цілеспрямованої допомоги родині та задоволення потреб дітей, перебувають у центрі уваги авторів численних публікацій.

- вітчизняну державну політику у сфері захисту прав та благополуччя дітей не можна вважати ефективною, існує чимало проблем, які потребують невідкладного вирішення.

У 2 розділі було встановлено, що наведений аналіз Австрії, Болгарії та Польщі, має свої відмінності в державній політиці щодо соціального інституту сирітства та в моделі управління цим суспільним явищем. Але, в

той же час, цим країнам притаманні подібності у вирішенні проблеми сирітства. Перераховані успіхи в організації та реформуванні системи опіки над дітьми-сиротами в Австрії, Болгарії та Польщі дають підстави припустити, що для України було б корисним перейняти деякі фундаментальні принципи в управлінні системою опіки над дітьми, які допоможуть більш ефективно вирішити проблему сирітства в перехідний для країни період. Серед основних корисних пропозицій пропонуються наступні:

1. Закріплення обізнаності громадян і працівників державних органів про недоліки дитячих будинків для їх вихованців.
2. Партнерство державних органів з усіма сторонами, які бажають допомогти дітям-сиротам, в першу чергу - з некомерційними (НКО), не державними (НГО) організаціями та громадськими ініціативами.
3. Активна профілактика проблеми соціального сирітства.
4. Встановлення одним з головних короткострокових пріоритетів реформи системи опіки та виховання всіх сиріт до 7 років у сімейних формах опіки.
5. Використання можливості зовнішнього фінансування.
6. Інвестування в персонал, безпосередньо задіяний для роботи з дітьми-сиротами.
7. Активна профілактика проблеми соціального сирітства.

Приклад європейських держав показує, що абсолютна більшість вихованців дитячих будинків і прийомних сімей є соціальними сиротами, яких соціальні служби були змушені вилучити з проблемних сімей. У більшості випадків своєчасне проведення профілактичної роботи в таких сім'ях здатне запобігти необхідності вилучення дитини.

В 3 розділі встановлено, що до стратегічних пріоритетів вдосконалення механізму державного управління профілактикою соціального сирітства в Україні на регіональному рівні нами виділено наступні:

1. Поєднання об'єктивних (організаційно-правових) та суб'єктивних (соціально-психологічних) факторів вдосконалення профілактики соціального сирітства забезпечують впорядкованість та узгодженість діяльності таких державних структур, які приймають участь у здійсненні механізму державного управління профілактикою соціального сирітства,
2. Адекватна зміна не тільки в структурі, а в методології діяльності органів державної влади України, а саме, підтримка виховного потенціалу родини, раннє виявлення можливих криз та збереження родин, перехід від застосування караючих функцій відносно сім'ї до її всебічної підтримки і захисту.
3. Налагодження дієвого діалогу органів державної влади і громадськості, який є необхідним для вдосконалення соціально-психологічної складової механізму державного управління профілактики соціального сирітства. За таких умов можна забезпечити формування реального функціонуючого механізму державного управління профілактикою соціального сирітства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кальченко Л. Соціальне сирітство як суспільне явище: поняття і причини виникнення / Л. Кальченко // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. – 2012. – №19(254). – Ч. II. – С. 160-170.
2. Соціальне сирітство в Україні: Експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / [Л. С. Волинець](#), [Н. М. Комарова](#), [М. Тур](#); [та ін.]; гол. ред.: [В. Т. Биковський](#). – Київ : Укр. ін-т соціальних досліджень, 2015. – 116 с.
3. Терновець О. М. Соціальне сирітство як предмет міждисциплінарного дослідження / О. М. Терновець // Вісн. ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2012. – Ч. I. – № 5 (240). – С.61-67
4. Галатир І.А. Щодо причин виникнення явища соціального сирітства у сучасному українському суспільстві / І.А. Галатир // Зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту соц. технологій ун-ту «Україна». – 2011. – № 3. – С. 10–14.
5. Голубєва І.Є. Дитинство як об'єкт соціально-демографічної політики в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01 / І.Є. Голубєва; НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж. – К., 2005. – 19 с.
6. Терновая И. П. История и современное состояние проблемы социального сиротства в России : монография / И. П. Терновая ; отв. ред. В. В. Гура. – Таганрог : Таганрог. гос. пед. ин-т, 2009. – 90 с.
7. Діти “групи ризику”: психологічні, соціальні та правові аспекти. – К., 2001. – 192 с.
8. Терновець О. М. Соціальне сирітство як соціально-педагогічна проблема / О. М. Терновець // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2012. – № 3. – С. 61–68.
9. Олиференко Л. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска : [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Л.

Олиференко, Т. Шульга, И. Дементьева. – М. : Издат. центр “Академия”, 2004. – 256 с.

10. Шульга Т. И. Социально-психологическая помощь обездоленным детям : опыт исследований и практической работы : учеб. пособие / Т. И. Шульга, Л. Я. Олиференко, А. В. Быков. – М. : Изд-во УРАО, 2003. – 400 с.

11. Артющікіна Л. М. Сирітство в Україні як соціально педагогічна проблема (соціальноправовий аспект) / Л. М. Артющікіна, А. О. Поляничко. – Суми : Сум ДПУ, 2002. – 268 с

12. Шепелєва Г. А. Соціальне сирітство: постановка проблеми / Г. А. Шепелєва. – С. 97–102

13. Вейландє Л. В. Підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки : теорія і методика професійної освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Вейландє Л. В. – Одеса, 2005. – 19 с.

14. Коваленко О. О. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен : дис. ... кан. соціол. наук : 22.00.03 / Коваленко О. О. ; НАН України, Ін-т соціології. – К., 2006. – 212 с.

15. Кривачук Л. Ф. Удосконалення нормативно-правового механізму соціально-правового статусу захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, установлення юридичного статусу [Електронний ресурс] / Л. Ф. Кривачук // Актуальні проблеми державного управління. – Режим доступу : <http://kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-2/index.html>

16. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Рижанова А. О. ; Харк. держ. акад. культури. – Х., 2004. – 447 с.

17. Воспитательная деятельность педагога : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / [И. А. Колесникова, Н. М. Борытко, Д. С. Поляков, Н. Л. Селиванова] ; под общ. ред. В. А. Сластенина, И. А. Колесниковой. – 3-е изд., стер. – М. : Академия, 2007. – 336 с.

18. Аніщенко А. П. Педагогічні умови формування молодіжних ініціатив у сучасних умовах глобального світу [Електронний ресурс] / А. П. Аніщенко // Вісн. ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2012. – 88 Ч. I. – № 5 (240). – Режим доступу : http://almamater.luguniv.edu.ua/magazines/visnyk/2012/Visnuk_ped_2012_5_1.pdf
19. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики : учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений / Ф. А. Мустаева. – М. : Академ. Проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2002. – 416 с.
20. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов / А. В. Мудрик ; под ред. В. А. Сластенина. – 5-е изд., доп. – М. : Академия, 2005. – 200 с.
21. Безпалько О. В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді : дис. ... д-ра пед. наук / Безпалько О. В. – Луганськ, 2006. – 537 с.
22. Варда Я. Острови надій: розробка стратегій локального розвитку / Я. Варда, В. Клосовські. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2003. – 312 с.
23. Павлик Н. Історико-педагогічний аналіз проблеми соціального сирітства в Україні / Н. Павлик // Вісник Житомирського державного педагогічного університету ім. І. Франка. – 2003. – № 13. – С. 158-161.
24. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства/
http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_zdpus_2017.pdf
25. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 09.02.2017, підстава - 1824-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 10.11.2018: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрану.
26. Манохіна І.В. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: навчальний посібник / І.В. Манохіна. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2012. – 276 с.

27. Соціальний супровід сімей, які опинились у складних життєвих обставинах : навчально- тренінговий модуль із підготовки спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді / за ред. І. Д. Зверєвої, Ж. В. Петрович. - К. : Держсоцслужба, 2008. - 300 с.

28. Наказ КМУ від 10.09.2012 № 995/557 «Про затвердження Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 10.11.2018: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12>

29. Рекомендації Ради Міністрів Європи (2005 рік) «Про права дітей, які постійно проживають в спеціалізованих установах». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 10.11.2018: <https://rm.coe.int/16804c2188>

30. Ящук Л. П. Сучасне розуміння соціального сирітства та значення територіальної громади як фактору соціалізації / Л. П. Ящук // Державне управління: теорія та практика. - 2014. - № 1. - С. 81-88. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2014_1_11

31. Захист прав дитини в Україні. Підсумки діяльності у 2013 році Уп овноваженого Президента України з прав дитини Ю.О.

Павленка [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: www.unicef.org/ukraine/Report_2014_OBL.pdf.

32. Парамонов Є. О. Актуальні питання захисту прав дитини в Україні [Електронний ресурс]/Є.О. Парамонов. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/govermgmt/2012/194-182-7.pdf>.

33. Марцеляк О. Омбудсмен з прав дитини: проблеми формування і розвитку у світі і в Україні / О. Марцеляк // Право України. – 2003. – № 10. – С. 44–48.

34. Законі України “Про громадянство України” (від 18.01.2001 р. № 2235-III) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 10.11.2018: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1636-12>

35. Кравченко М. В. , Міщенко К. С. Державна політика в сфері захисту прав та благополуччя дітей: ретроспективний аналіз [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: 10.11.2018: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1048>

36. Семья Г. В., Зайцева Н. Г., Зайцев Г.О. Деинституционализация детей сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, как основа социальной политики // Управление мегаполисом/ [Контент-Пресс](#). - 2009. - № 1. - С. 81-88.

37. Карпенко О. І. Правові засади утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського виховання / О. І. карпенко. – К., 2002. – 191 с.

38. Крутий О. Сучасні технології підготовки кадрів в публічному управлінні. / О.Крутий // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2011. – №4. - С. 83-87.

39. Реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: передумови, реалії та перспективи (за результатами соціологічного дослідження) / Ж. В. Петрочко, О. А. Калібаба та ін.; За заг.ред. Ж. В. Петрочко.- К.: Наук.світ,2006. -100 с.

40. Погрібна О. С. Державне управління у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Сумській області / О. С. Погрібна, Т. І. Шевченко, А. В. Євдокимова // Вісник Сумського державного університету. Серія : Економіка. - 2015. - № 4. - С. 72-84. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSU_ekon_2015_4_12

41. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 2.06. 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 10.11.2018: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15>

42. Указ Президента України «Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року» № 609/2012 від 22 жовтня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 10.11.2018: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/609/2012>.

43. Осипова И. И. Система предотвращения социального сиротства : из опыта работы района Ясенево г. Москвы / И. И. Осипова. – М. : Моск. гуманит. пед. ин-т , 2008. – 22 с
44. Коротич О. Б. Методологічні засади державного управління регіональним розвитком / О. Б. Коротич // Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2005. – Вип. 3 (12). – 316 с.
45. Application No. No. 19010/07, X & Others v. Austria. European Court of Human Rights, Grand Chamber.
46. Austrian Federal Ministry of Economy, Family and Youth. Jugendwohlfahrtsbericht (2012 2009, 2008).
47. Beham, Martina, Wintersberger, Helmut, Würster, Karl and Ulrike Zartler. (2004). Childhood in Austria: Cash and Care, Time and Space, Children's Needs, and Public Policies. Children's Welfare in Ageing Europe.
48. Bielak, Anna (red.). (2011). Pogikbiona i zaktualizowana analiza sytuacji pod kNотem Odbiorcyw i Uiytkownikyw w ramach projektu "Hwiat dobrej przyszioŃci". Raport Diagnostyczny FIM.
49. Browne, Kevin. (2009). The Risk of Harm to Young Children in Institutional Care. Safe the Children Fund.
50. Country Profiles 2013 (www.transmonee.org)
51. Global Facts About Orphanages. (2009). Better Care Network Secretariat.
52. Giywny Urz№d Statystyczny. (2012). Wyniki Badac: Opieka nad dzieckiem pozbawionym opieki rodzicielskiej.
53. Goldfarb W. The effects of early institutional care on adolescent personality / W.Goldfarb // Journal of Experimental Education. – 2017. – Vol 12. – P. 106–129.
54. Gudbrandsson, Bragi. 2004. Working Group on Children at Risk and in Care. Children in institutions: prevention and alternative care. CDCS. Strasbourg.

55. Millward Brown SMG / KRC. (2004). Potrzeby edukacyjne dzieci i rodziców w rodzinnych domach dziecka. Raport z badania.
56. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. (2008). Założenia do ustawy o Pieczy Zastępczej.
57. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. (2012). Raport - Wspieranie rodziny i piecza zastępcza (cele Ustawy w świetle najnowszych danych statystycznych).
58. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. (2012). Raport na temat funkcjonowania Ustawy o Wspieraniu Rodziny i Systemie Pieczy Zastępczej.
59. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Raport na temat funkcjonowania Ustawy o Wspieraniu Rodziny i Systemie Pieczy Zastępczej.
60. Najwyższa Izba Kontroli. (2012). NIK o domach dziecka. <http://www.nik.gov.pl/plik/id,3757,vp,4791.pdf>
61. Najwyższa Izba Kontroli. (2016). NIK o domach dziecka. <http://www.nik.gov.pl/plik/id,3757,vp,4791.pdf>
62. Najwyższa Izba Kontroli. (2017). NIK o domach dziecka. <http://www.nik.gov.pl/plik/id,3757,vp,4791.pdf>
63. Rogulska, Agnieszka (red). (2011). Rodzinne Formy Opieki Zastępczej. Teoria i Praktyka. Fundacja na Rzecz Dzieci i Młodzieży "Szansa" - SOS-Wioski
64. Butterfield A. K. The dynamics of family policy / Butterfield A. K., Rocha C J , Butterfield W H . – Chicago : Lyceum Books, 2010. – XXVII. – 445 p.
65. Cadet, Linton Hall, Linton Hall Military School Memories: One cadet's memoir, Scrounge Press, 2014. [ISBN 9781495931963](https://www.isbn-international.org/view/title/9781495931963) Memoir of cadet who attended during the late 1960s, with copies of brochures from the 1940s and 1980s, and photos of the school.
66. Cookson, P. W., Jr. (2009). "Boarding Schools" in *The Child: an encyclopedic companion* (ed.) Richard A Shweder. Chicago: The University of Chicago Press. p 112.

67. Dansokho, S., Little, M., & Thomas, B. (2003). Residential services for children: definitions, numbers and classifications. Chicago: Chapin Hall Center for Children.

68. Fisher, S., Frazer, N. & Murray, K (1986). Homesickness and health in boarding school children. *Journal of Environmental Psychology*, 6, 35–47.

69. Fry Richard. For First Time in Modern Era, Living With Parents Edges Out Other Living Arrangements for 18- to 34-Year-Olds / R. Fry. – 2016. - [сайт] – Режим доступу : <http://www.pewsocialtrends.org/2016/05/24/for-first-time-in-modern-era-living-with-parents-edges-out-other-living-arrangements-for-18-to-34-year-olds/> - Назва з екрана.

70. Трестер Ю. О. Міжнародні механізми захисту прав дітей [Електронний ресурс] / Ю. О. Тре-стер // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2013. – № 9. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=632>

71. Усиновлення: реалії та тенденції. Результати соціологічних досліджень / Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту. – К., 2009. – 160 с.

72. Філіпішина А. А. Національні стандарти в системі захисту прав дитини: сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавленими батьківського піклування // А. А. Філіпішина // Современная педиатрия. – 2011. – № 4. – С. 18–20.

73. Харук Т. Я. Становлення закладів для дітей- сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на різних етапах розвитку суспільства в Україні // Т. Я. Харук // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету “Україна”. – 2011. – № 3. – С. 189–192.

74. Харченко Ю. П. Державні механізми управління соціально-правовим захистом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Ю. П. Харченко Академія муніципального управління. – Київ, 2014. – 20 с

75. Харченко Ю. П. Модернізаційні аспекти соціально-правового захисту дітей, позбавлених батьківського піклування / Ю. П. Харченко // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 8. – С. 170–172.

76. Цибуліна І. В. Удосконалення структурно-функціонального забезпечення органів державної влади з надання послуг щодо захисту прав дитини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej3/txts/SOCIALNA/02-CIBULINA.pdf>.

77. Цибулько Л.Г. Криза сім'ї й сімейних стосунків як фактор соціального сирітства / Л.Г. Цибулько // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – № 3. – 2012. – С. 69–74.

78. Ч. І. – № 5 (240). – Режим доступу : http://almamater.luguniv.edu.ua/magazines/visnyk/2012/Visnuk_ped_2012_5_1.pdf

79. Ченбай І.В. Сучасний зміст понять «сирота», «сирітство» / І.В. Ченбай // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2010. – № 3. – С. 4–10.

80. Шепелева Г. А. Соціальне сирітство: постановка проблеми / Г. А. Шепелева. – С. 97–102.

81. Шепелева Г. А. Соціальне сирітство: постановка проблеми / Г. А. Шепелева. – С. 97–102.

82. Шепелева Г.А. Соціальне сирітство: постановка проблеми / Г.А. Шепелева // Соціальні технології. – 2012. – № 53. – С. 97–102.

83. Шпиц Р.А. Психоанализ раннего детского возраста / Р.А. Шпиц. – М., 2001. 16. Bowlby J. Maternal Care and Mental Health : monograph / J.Bowlby. – Geneva : W.H.O. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://whqlibdoc.who.int/monograph/WHO_MONO_2_\(part1\).pdf](http://whqlibdoc.who.int/monograph/WHO_MONO_2_(part1).pdf).

84. Шульга Т. И. Социально-психологическая помощь обездоленным детям : опыт исследований и практической работы : учеб. пособие / Т. И. Шульга, Л. Я. Олиференко, А. В. Быков. – М. : Изд-во УРАО, 2003. – 400 с.

85. Шульга Т. И. Социально-психологическая помощь обездоленным детям : опыт исследований и практической работы : учеб. пособие / Т. И. Шульга, Л. Я. Олиференко, А. В. Быков. – М. : Изд-во УРАО, 2003. – 400 с.

86. Яблонська Т. М. Актуальні проблеми досліджень сучасної сім'ї в Україні / Т. М. Яблонська // Український соціум. – 2004. - №2. – С. 80 – 84.

87. Яковлева В.А. Подолання наслідків соціального сирітства як показник безпеки життєдіяльності суспільства / В.А. Яковлева // Духовність особистості. – 2011. – Вип. 6. – С. 205–212 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/domtp_2011_6_26.pdf.

88. Яремчук В.В. Феномен соціального сирітства як наукова проблема / В.В. Яремчук // Вісник психології і соціальної педагогіки. – 2012. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.psyh.kiev.ua/Яремчук_В.В.

Феномен_соціального_сирітства_як_наукова_проблема.

89. Ярская-Смирнова Е.Р. Профилактика семейного неблагополучия в условиях модернизации социального государства / Е.Р. Ярская-Смирнова, П.В. Романов // Центр проблемного анализа и государственно-управленческого проектирования [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rusrand.ru/>.

90. Особливості сімейного виховання [Електронний ресурс] / О. Волощенко // Дім і сім'я. – 2008. - №16. – С. 4-5. Режим доступу до журн.: 12.12.2013: http://dds.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=84. – Назва з екрану.

91. Павлик Н.П. Особливості соціалізації вихованців закладів державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування / Н.П. Павлик : зб. наук. пр. Кам'янецьПодільського нац. ун-ту ім. І.Огієнка / Серія : соціально-педагогічна. – 2009. – № 11. – С. 67–71.

92. Патронерство «Кожній дитині»: шукаємо професійних батьків [Електронний ресурс] / В. Хренова, І. Колотило / офіційний сайт

українського ресурсного центру «Гурт». - Режим доступу: 23.01.2014: <http://gurt.org.ua/interviews/18737/>. – Назва з екрану.

93. Пеша І.В. Інформованість громадян України щодо причин та наслідків соціального сирітства / І.В. Пеша, Н.М. Комарова // Український соціум. – 2004. – № 2 (4). – С. 40–51.

94. Пеша І.В. Сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / І. В. Пеша // Інформаційні матеріали для слухачів Центру підвищення кваліфікації працівників галузі Мінсім'ямолодьспорту.- К.: Державний ін-т розвитку сім'ї та молоді, 2006.- С.42 – 49.

95. Пеша І.В. Соціальне становлення дітей сиріт в дитячих будинках сімейного типу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / І.В. Пеша : Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2000. – 20 с.

96. Пеша І.В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування) / І.В. Пеша ; ред. О.П. Кросюк ; Укр. ін-т соц. досліджень, Ін-т дитинства. – К. : Логос, 2000. – 87 с.

97. Погорецька Н.В. Міжнародне усиновлення: проблемні питання / Н.В. Погорецька // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 612–617.

98. Погрібна О. С. Державне управління у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Сумській області / О. С. Погрібна, Т. І. Шевченко, А. В. Євдокимова // Вісник Сумського державного університету. Серія : Економіка. - 2015. - № 4. - С. 72-84.

99. Положення про патронат в Україні - вимога сьогодення [Електронний ресурс] / Офіційний сайт організації SOSChildren`sVillagesUkraine. - Режим доступу : 23.01.2014: <http://sos-ukraine.org/en/node/227>. – Назва з екрану.

100. Положення про прийомну сім'ю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 24.01.2014: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF>. – Назва з екрану.

101. Положення про соціально-педагогічний патронат в умовах дошкільного навчального закладу [Електронний ресурс] / Додаток до листа Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи від 12.09.2013 р. № 102 – Режим доступу: 23.04.2014: http://stavrmk.ucoz.ua/ONOVLENIY_SAYT/Orientir/sps_dnz.doc. – Назва з екрану.

102. Постанова КМУ від 17 жовтня 2007 р. N 1242 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 20.05.2013: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1242-2007-%D0%BF>. – Назва з екрану.

103. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: 24.01.2014: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GG2TF00A.html. – Назва з екрану.

104. Прихожан А. М. Психология сиротства / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. – СПб. : С-П., 2005. – 400 с.

105. Про здійснення соціально-педагогічного патронату: лист Міністерства освіти і науки України від 17.12.2008 р. № 1/9–811 // Дошкільне виховання. – 2009. – № 2. – С. 3–5.

106. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2014 р. № 333 // Офіційний вісник України. – 2014. № 30. – Ст. 831 Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>

107. Психологічні аспекти корекційної роботи з дітьми-сиротами в умовах інтернатного закладу: науково-методичний посібник / За ред. Л.Д. Покроєвої. - Харків: Хонмібо, 2008. – 84 с.

108. Птуха М.В. Бесприютные дети-подкидыши и наше земство / М.В. Птуха // Трудовая помощь. – СПб., 1911. – № 7.
109. Птуха М.В. Очерки по статистике населения / М.В. Птуха. – М., 1960. – С. 43. 20. Бахрушин С. Организация попечения о беспризорных детях в Москве / С.Бахрушин. – М., 1916.
110. Ребкало М. М. Організаційно-правовий аналіз механізму державного управління у сфері захисту прав дітей / М. М. Ребкало // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – № 1 (72). – С. 491 – 495
111. Реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: передумови, реалії та перспективи (за результатами соціологічного дослідження) / Ж. В. Петрочко, О. А. Калібаба та ін.; За заг.ред. Ж. В. Петрочко.- К.: Наук.світ,2006. -100 с.
112. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Рижанова А. О. ; Харк. держ. акад. культури. – Х., 2004. – 447 с.
113. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Рижанова А. О. ; Харк. держ. акад. культури. – Х., 2004. – 447 с.
114. Ромовська З.В. Українське сімейне право: підручник / З. Ромовська.– К.: «Правова єдність», 2009.– 500 с.
115. Рыбаковский Л.Л. Детность, семьи: вчера, сегодня, завтра / Л.Л. Рыбаковский. – М. : Мысль, 1986. – 201 с.
116. Рябцева Н. О. Особливості виховання дітей- сиріт у будинках і прийомних будинках / Н. О. Рябцева // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : міжвуз. зб. наук. пр. – 2012. – № 53. – С. 187–197.
117. Сидоренко О. А. Особливості постінтернатної соціально-психологічної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського

пiклування / О. А. Сидоренко // Теоретичнi i прикладнi проблеми психологiї : зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во СНУ, 2012. – № 2. – С. 275–284.

118. Сiдельник Л. Залучення органiзацiй громадянського суспiльства до надання соцiальних послуг в Українi. Аналітичний огляд сучасного стану та перспектив – [Електронний ресурс].-Режим доступу: <http://www.ucirg.kiev.ua/modules>

119. Сiмейне право України: Навч. посiб. / Баранова М. А., Жилiнкова У. В. та iн.; За заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилiнкової. – К.: Юрiнком Інтер 2004. – 264 с.